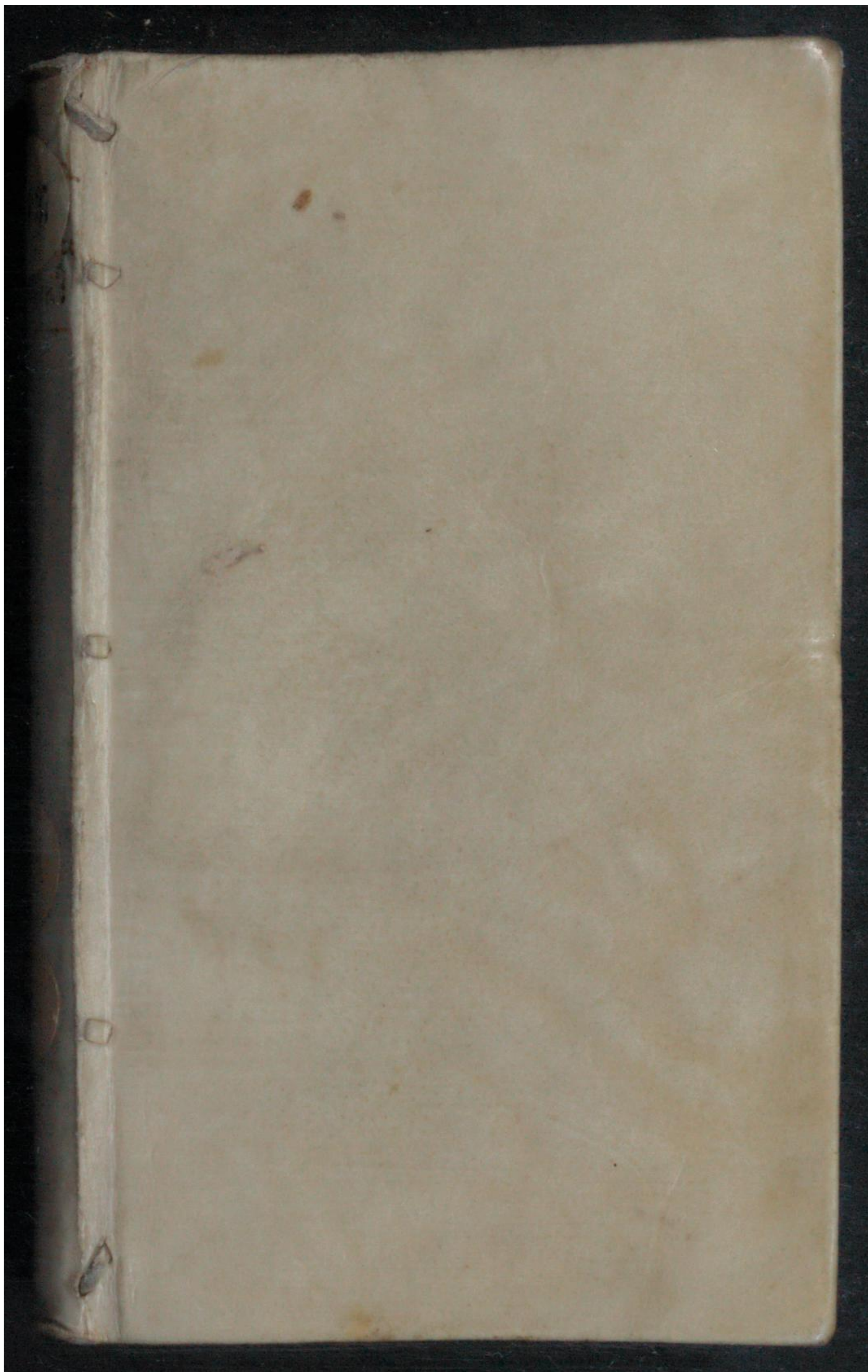
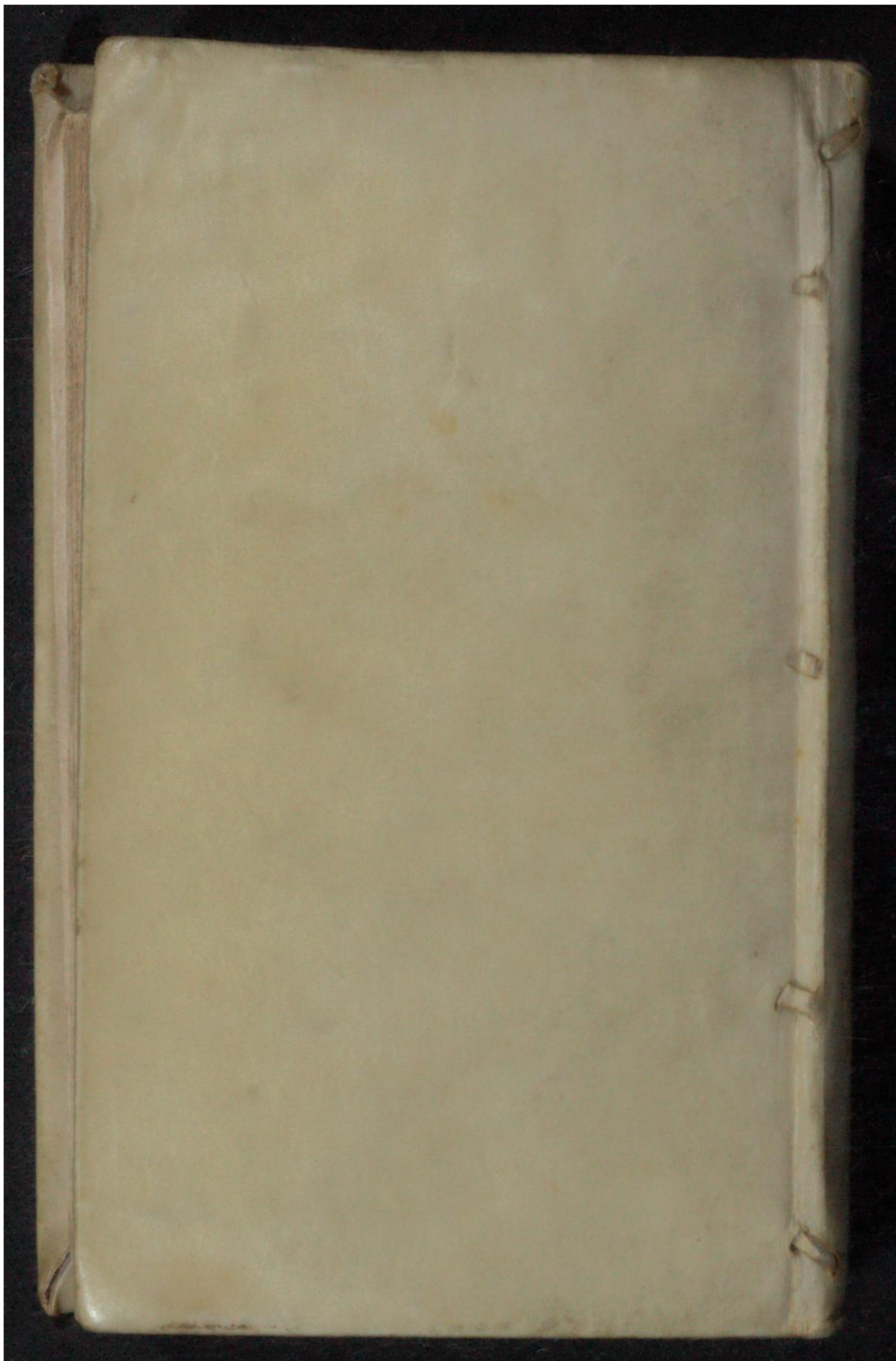

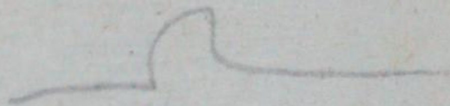

1137
B
34

Ex dono Authoris
L. Velthuisii, M. Doctoris,
Ultrajectini.

ONDERSOECK

OF DE

Christelijcke Overheydt eenigh quaedt in haer gebiedt mach toe laeten.

door L. Velthuysen M.D.

IN MIDDELBURG,

By IAN EFFENDEWEGH,

Anno 1660.

AEN-SPRAECK
VAN DEN
AUTHEUR
TOT DEN
LESER.

DE rede en oorſaeck, die my bewogen hebben om dit Tractaet in te ſtellen; en door den druck gemeen te maken, is geweeſt een begeerte om my en andere te onderrichten, hoe verre onſen yver, naer eyſch van yeders beroep, haer in-laten mach om het quaedt

 in

in ons naeſten door tydelicke ſchade en ongemack, en beſnoeyingh van haer natuerlicke vryheydt, te weeren. Het is een evel en gebreck waer aen wy al te ſamen ſieck leggen, van de ſonde, en ſtraffe der ſelver, te ſpreecken, meer naer herſtocht als naer rede. Sommige zijnder die uyt haer aert wrangh en bitter zijnde, veel haets tegen eenich quaed hebben; maer noch veel weyniger liefde voor haer naeſten, die met dat quaedt beladen is, ſitten'er met branden en bytende ſalve luſtigh achter, ſonder overlegh of men met ſachter Art-zeny, en minder gevaer niet verder ſou

 ko-

komen. Die dit voor een rechter yver doen gelden, of het daer voor aen-nemen, en daer naer de deught van de persoonen waerderen, bedriegen haer selven. De Discipulen Christi, die het vyer van den Hemel wilden doen komen, hadden daerom geen meerder af-keer van het quaed als haer Meester Christus: die seyde, ghy weet niet van wat geest ghy zijt. Veel drifs te hebben, en weynigh bestiers zijn den ruyter gelijck, die een goede sweep heeft, maer quade toom; en daerom het spoor licht byster wordt. Te missen is menschelijck, maer daer is scheel, of men door

alte groote strafheydt, of te groote goetheydt faelt: het eerste strijdt meer met de Geest Christi als het laeste. Maer beyde staet te myden. En men heeft te vertrouwen, dat men door Godts genade verre komen kan; als men goede middelen, daer toe dienende by de handt neemt: en sich van quade herstochten, en een lichtvaerdich oordeel wacht ende Godts heylich Woordt, en de goede rede op het gemoet sijn volle kracht laet baren. Welcker menschen gemoet van de verhaelde gebreecken niet gereynicht zijn, by sulcke komt men altijdt met Schrifture en rede

te kort. En heeft haer gevoe-
le wat schijn van yver en pre-
cijsheydt, soo neemt men
niet alleen vergeesse moeyte,
om de luyden anders te leeren,
maer men wordt betaeldt met
laster en schelt-woorden. Wat
hebben godtvruchtige en ge-
leerde mannen niet moeten
uyt-staen in het verweeren
van geregeleerde bancken van
leeningh, en de vryheydt der
Christenen in het onderhou-
den des Sabbaths! Rede noch
Schriftuer vermocht op haer
tegen-party. Noch beproef-
de vromicheydt, en goede
diensten voor Kerck en Aca-
demie waren borst weer ge-
noech tegen de achter-klap.

Niet tegen-staende dat haer saeck soo wel gegront, en haer parthy soo ontbloot van alle reden was dat ick twyfel, offse niet alsoo veel voorsichticheyd soude gebruyckt hebben, haer geloof ontrent sulcke saecken op 't lot te laten aenkomen, als op der sulcker rede. En men genoechde sich niet met kleyne rede, en groote kriegelheyd die saeck staende te houden; maer men wilde dat landt en luyden na haer opinie soude geregeert worden: en dat de Magistraet haer Placcaten daer na soude schicken: en weeren door wereldtsche vrees en straf, 't geen, of in der daedt geen quaedt en is:

of de bescheydentheyd gebied dat men het toe-late ; en in sijn naesten en onderdanen dulde. En veel Regenten door schijn van Godts-diensticheyd verruckt lieten haer al sachtkens inleyden , om door nieuwe reglementen haer Onderdanen meer en meer te beswaren : en de Steden buyten noodt , te brengen in gevaer van verlies van neeringh en wel-vaert. Dit bedrijf heeft my op-geweckt om nauw te onder-soecken hoe verre de plicht van een Christen gaen moeste om opinien en wercken van sijn mede-burgers, of Onderdanen te weeren. Ick behoorde hier over by nie-

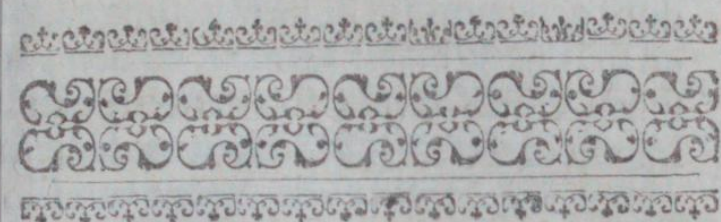
mandt ondanck te begaen. So om dat mijn voor-nemen dat weet Godt hier in goet en oprecht is; als om dat de gansche saeck sonder een-zydicheydt verhandelt wort: alsoo ick met geen gevoele ingenomen was, wanneer ick my tot het naspooren van de waerheyt, ontrent dese saek begaf. En bouwende op de eerste en gemeyne beginselen, van een ygelick toe-gestaen, soo ben ick gekomen tot dese besluyten. Gelijk yemand die reeckent een somme op-maeckt, en waer tegen men te onrecht wat op-neemt, om dat hy de somme anders, als ons behaeght, begroot. De onpartydige, die de orde die

ick

ick houde, insiet sal sulcx van my gelooven. Van de partydige beloof ick my mede wat goets: indiense een-mael van haer konnen verkrygen te gelooven, datse geen Propheten zijn, noch soo onmiddelik van Godt onderricht worden, of sy moeten mede studie en vlyt aenwenden, tot kennisse der waerheyt te komen, en niet alsoo ydelijk hare geest na-wandelen: en dan eens vergelicken door wat wegen en *resorten* ick tot mijn besluyten gekomen ben en sy tot de haren. Daer is groot onderscheydt tusschen wanen en weten: en die een saeck wis nemen wil moetter diep in-tasten, tot dat hy gront

voelt,

voelt, en niet op-houden tot datmen meene een saek net, en klaer gevat te hebben. En die daer na tracht sal noyt met veel schryven en lang preecken yemant lastich zijn: en niet lichtvaerdich van saecken van geloof en conscientie besluyten. Godt geve ons al-te-samen geoeffende sinnen tot onderscheyt des goets en des quaets en leere ons dat wy ons gewēnen het licht van sijn woordt en rede te volgen; en onse ongeregelde herstochten te breken, op dat wy ons selve en andere niet bedriegende een dwael-licht voor een ware Ster aen-nemen, en na-volgen.

ONDERSOECK

Of de Christelijcke Overheyd eenigh quaedt in haer ghebiedt mach toe laten?

OM van dit geschil net, onderscheydentlick, en na eysch te spreken, moet voor al aengemerckt worden 't Recht der Regenten over haer Onderdanen. Van dit recht kanmen niet grondelix besluyten, 't en zy men na speure den oorspronck, waer uyt de Regenten de macht hebben van over anderen te gebieden. Dat de Overheden, en Machten na Godts wille, en daerom wettelick zijn, stellen wy nu voor vast: Om niet te treden tot verdriet des Lesers, in dispuyt met die geenen, dewelcke ontrent dese saeck in een ander gevoelen zijn. Tweesins wort yets ghéseydt van Godt, ende na Godts wille te zijn. Eerstelijck

door een onmiddelicke inſtellinge Gods: en ſo is de Wet der natuere, en den gantſchen Godtſdienſt, ſoo natuerlijcke, als ingeſtelde van Godt: So was de bedieninge van Moſes ende Aaron van Godt 1 *Sam.* 12. 6. *Het is de Heere die Moſes en Aaron gemaeckt heeft.* Ten tweeden, voor ſoo veel yets van de menſchen na den regel van een deuchtſame voorſichticheyd, en na eyſch en gelegentheyd van tijden, plaetſen, en perſoonen ingevoert wordt, tot uytwerckingh van die plichten, waer toe hem God geſtelt en geſchapen heeft. Welcke ſaecken niet en zijn noch *immediatelick* van Godt, noch alſoo gheboden door de natuerljcke Wet: maer voorſichtelick ingevoert, om niet teghen de natuerlijcke redelijckheyd en billickheyd te ſondigen.

Soodanighe dingen zijn: het aengaen van deſe of die contracten: 't oprechten van eene regeeringe; en van verſcheyde wijſen, en formen der ſelve. Dat men woordt en beloften houden moet, dat is *Iuris naturalis*. Soo is het oock een Ghebodt van de Wet der natuere, trouw en gehoorſaemheyd te bewijſen den genen, die men ſulcks belooft heeft. Maer dit of dat contract aen te gaen; en yemandt tot ſijn hooft te verkieſen, dat is ſoo eygent-

gentlijck geen deel van de Wet der natuere. En daerom noemt Petrus de Regeeringh een menschelicke ordeningh, 1 *Pet.* 2. 13. om datse na eysch van saecken door menschelicke voorsichtigheyd, die nochtans na de Goddelicke Wet bestiert is, ingevoert, en opgerecht wordt. Want hoewel na den val onser voor-ouderen, de mensch in sulcke omstandigheden gestelt is, dat hy, om uyt te wercken 't geen Godt van hem eyscht, sonder regeeringe niet zijn en kan: soo is het evenwel, dat soo wel de regeeringhe als de forme, en wijse derselve haer oorspronck heeft, of uyt een vrywillige verkiesinge, of uyt dwangh: wanneermen door gewelt onderworpen wort eens anders regeeringh. Nu, het is een yeder bekent, dat wy van *natuere* niet ghehouden zijn te ghehoorsamen *den genen* die 't recht om over ons te regeeren, en trou en beloften van hem te gehoorsamen, alleenlick door macht of ghewelt verkregen heeft. Veel min zijn wy van natuere ghehouden te ghehoorsamen, en voor ons Heer en Meester te kennen, dewelcke wy maer door een Christelijcke voorsichtigheyd kiesen, om ons sijn regeeringhe te onderwerpen. Het is wel soo, dat den Apostel *Rom.* 13. seyt, dat de mach-

ten van Godt zijn, maer dat moet verstaen worden, gelijck *Esaiæ cap.28. v.26.* geseyt wordt, dat de lant-bouwerye van Godt is: *en dat Godt den bou-man onderricht, en leert de wijse der Landt-bouwerye. Ende dat Godt overvloedigher eere*, door pronck in de kleedingh, *aen de deelen des lichaems geeft, die 't selve gebreck hebben 1 Cor. 12. 24.* Godt leert de Landt-man de lant-bouwerye, ende geeft aen de oncierlijcke leden des lichaems overvloedigher eere: om dat hy de mensch met reden en vernuft geschapen heeft; die dan de reden gebruyckende, en wel aenleggende, uytvint, 't geen gevoeghlick noodigh en betamelick is.

Niet al wat een Christelicke voorsichtigheyd, eerbaer gemoet, deuchtsame sorge voor vrouw en kinderen, aengheleydt ziinde door de natuerlijcke billickheydt, uytvint, is daerom eygentlick *juris naturalis*, een ghebodt van de Wet der natuere. Den Apostel seydt oock *Rom. 13. v.13. geeft tol die ghy tol schuldigh zijt:* maer het is bekent dat wy geen persoon van natuere tol schuldigh zijn, maer die alleen, by exempel, in een vry volck, welcke daer toe ghekosen en ghestelt is, door die persoonen, dewelcken daer toe recht hadden. En de macht, die de Ma-

raet heeft in ſulck een ſtaet over de on-
erdanen, en is niet Goddelicker, noch
an hooger herkomſt, als het recht
at een ander heeft op het goet, dat ick
oor een vrywilligh contract hem heb
pgedraghen. En gelijck een opper-re-
eeringh niet van natueren gehouden
met een andere ſtaet in te ſpannen; of
auwe *aliantie* aen te gaen: maer alleen
en vrome en politijcke voorſichtigheyt;
ennende ſijn ſwackheydt om alleen te
eſtaen, hem aenleydt om in verbondt
net anderen te treden: ſoo is oock een
yſonder perſoon uyt de natuer niet ge-
ouden ſich een ander te onderwerpen:
naer de erkentenis van ſijn eyge ſwack-
eydt, ghebiedt dat de menſche door
leughtſame voorſichtigheyt, tot afwee-
ingh van ſchade, en bekomingh van
neerder goet, ſich voege met andere in,
n onder een regeeringh. Het ſtaet on-
ler alle bekent, dat de menſchen aenge-
merckt buyten alle handelingh, en buy-
en 't recht van geboorte, elckander ge-
lijck zijn: ſoo dat niemandt van natuere
recht heeft over een ander te gebieden:
en niemant van natuere gehouden is om
ſich eens anders regeering te onderwer-
pen.

Dit zy geſeyt tot wederlegginghvan

die, dewelcke meenen, dat eenige men-
schen geboren zijn, en van natuere voor-
recht hebben om over andere te ghebie-
den. Maer dient besonderlingh om aen
te wijsen, dat 't recht van regeeren moet
gehaelt worden uyt 't recht dat eerst by
de bysondere persoonen, aenghemerckt
als vrye lieden, gheweest is; en niet uyt
eenich besonder recht immediatelick
uyt den Hemel of elders voort komen-
de; en niet moetende ghetoetst, ghere-
gelt, of bepaelt worden aen 't voorseyde
recht. Een gevoelen waer uyt ontelba-
re dwalingen, en dwinglandyen ontstaen
zjn: en by na uyt alle de regeeringen der
Christenen wech ghenomen is de be-
scheydentheydt in 't verdragen van sijns
naesten gebreken of dwalingen; voort-
komende uyt een algemeyne, en naulijcx
te boven te komen swackheydt, welcke
noodsakelick daerom moet gestelt wor-
den, dat Godt so wel begeert dat in den
staet verdragen, en ongestraft sal gelaten
worden, als hy gewilt heeft, dat'er *mach-
ten* soude opgerecht worden. Alsoo son-
der de onderlinghe verdraeghsaemheydt
van die swackheden geen ghenoeghsaem
ghetal van menschen in een regeeringh
soude konnen vergaderen. Van 't welcke
hier na breeder sal gesproken worden.

'tEn is anders, in een ander opsicht, iet buyten reden te segghen dat 't op- echten van de regeeringen en machten *uris naturalis* is : want alhoewel in de *ta et der natuere* niemant eens anders on- lerdaen : ende dierhalven niemant een nder *jure naturæ* gehoorsaemheyt schul- lich is. Dat oock in de natuerlijcke staet der onnooselheydt alle regheeringh en macht onnoodig was : wetende en doen- de een yegelick sijn plicht sonder vreese of hope van tijdelick straf of belooning : en daerom sonder voorschrift van Wet- ten, eygentlick soo genoemt : sonder de- welcke eygentlick gheen regeeringh is. Soo ist evenwel, dat niet buyten reden alle die instellingen ghesyt worden *juris naturæ* te zijn, dewelcke nootsaeckelick zijn tot verkrijgingh van eenigh alghe- meen goedt, na 't welck Godt ghebiedt dat wy staen sullen : en vermijdingh van eenigh alghemeen quaet, 't welck Godt gebiedt dat wy mijden moeten. En soo en zijn niet alleen de *moreele* deughden, gelijck sijn barmhartigheyt, nederigheyt, gerechtigheyd, liefde tot ons naesten, ge- boden van de Wet der Natuere : maer oock de alghemeene middelen ; sonder de welcke deughden het onmoghelick is yeder 't sijn te geven ; maer aenghe-

merckt de algemeene boosheyd der menschen, soo souden'er weynigh aen 't hare komen, indien yeder richter was in sijn eyghen saeck. En die daerom waerlicks tracht dat een yder 't sijn mocht hebben, die moet mede trachten, datter rechters en sechs-mannen; die onpartijdigh zijn, ghekosen werden, die een yeder 't sijne aenwijsen: en daerom is het stellen van rechters in, en over een menichte *juris naturalis*. Gemerckt mede, dat het besorghen van ons selven, en ons naesten van noodighe dinghen niet zijn kan, daer geen regeeringe is: so is het so wel in die sin, een ghebodt der natuere, een regeeringhe op te rechten, als het is een Wet der Natuere sijns naestens en sijn eyghen goedt en vrede te besorgen: Alsoo niemant ontkent, dat 't oprechten van een regeeringh een noodigh alghemeyn middel is, om 't voorgaende goedt te verkrijghen. De Schrift getuycht dit klaerlick *Habak. cap.* 1. *v.* 14. *Waerom soudt ghy de menschen maken als de visschen der zee, die geen heerscher hebben.* Siet *Num. cap.* 27. *v.* 16. *Richt. cap.* 21. *v.* 25. Hier van zy genoegh geseyt, wy treden tot het vervolgh.

Vorders, also'er gheen Staten of Republijcken zijn konnen, of daer moeten'er

ten'er zijn die regeren, en geregeert worden: soo volchter uyt, dat die ongelijckheydt der menschen, waer door de eene recht heeft te ghebieden, en de ander gehouden is te gehoorsamen, of de straf te dragen, spruyt, of uyt ghewelt, of uyt vrywilligh bestel veler menschen, die haer t'samen voeghen om in een burgerlijcke Societeyt te leven, en soo een forme van regeeringe te versinnen, die haer dunckt de beste, en ghevoechlijckste te zijn, om uyt te wercken die plichten, die Godt van haer eyscht. De onghelijckheydt en onderwerpingh die door ghewelt inghevoert wordt, is, wanneer een machtigher door ghewelt van wapenen sijns gelijck, en alsoo een vry persoon of staet, dwinght sich hem te onderwerpen; en alsoo af-parst beloften van trou en ghehoorsaemheyt. Ick segge belofte van trou en gehoorsaemheydt: want soo langh het de machtiger, en overwinner daer niet toe gebracht heeft, soo langh is het noch oorloch: en wat de ander uyt dwangh dan ghehengen, daer mogense, als de kans haer schoon dunckt weder uyt varen. Maer gedane beloften moeten ghehouden worden; schoonse door gheweldt en vreese van ergher afgeparst zijn. Van dese laetste onderwerping sul-

len wy nu niet spreecken: noch aenwijsen wat de plicht van soodanighe heerschers is, ontrent het toelaten van eenigh quaet.

De eerste sullē wy nu nader ondersoeckē. Wat Staten en Republijcken niet geconquesteert zyn door gewelt met macht van wapenen, die worden ghehouden als vrywilligh en van vrye persoonen opgerecht te zijn: hoewel de aenmerckingh van gevaer, schade en ongemack aen ziel of lichaem, de persoonen, die de Societeyt *componeren*, kan bewoghen hebben, om tot een lichaem te vergaderen; om 't ghewelt van anderen beter te konnen tegenstaen. Maer hoewel die persoonen, die soo een Staet formeren; eermen de staet en republijc oprecht, voor soo veel vry zijn, datse noch natuerlick, noch door eenige contracten elckander so onderworpen zijn, dat de eene recht soude hebben de ander te gebieden, soo zijnse evenwel niet vry ten opsicht van de Wet Godts. En het is daerom haer niet gheoorloft sich te vereenigen in een burgerlijck lichaem, op sulcke conditien, en wijsen, als het hen goedt dunckt: maer sy moeten toe sien, soo die, dewelcke tot de Regeeringh verkoren worden, als die haer onderwerpen, datse op geen fundamenten,

menten, wetten of regelen haer staet for-
meren, dewelcke teghen de Wet Godts
strijden. Dit sal niemant ontkennen.

De Wet Godts ontrent de mensch kan
driesins aenghemerckt worden. Eerste-
lick voor soo veelse gebiedt hoe wy ons
ontrent Godt dragen sullen. Ten twee-
den, hoe ontrent ons selven. Ten der-
den, hoe ontrent ons naesten. De Reden
en Christelijcke Religie leert ons *Rom.*3.
dat noch noot, noch dwangh, noch in-
sicht van profijt, wereltlijck of geestelick
ons recht geeft, om tegen een van Godts
gheboden te sondighen; en alsoo quaet
doen op datter goet af kome.

Geen persoon dan mach sich vereeni-
gen met anderen, het zy in qualiteyt van
Regent of Onderdaen, tot het formeren
van een Staet, op *conditie* van yets te doen
't geen tegens Gods gebodt strijt, groot
of kleyn, of eē religie te belijdē die valsch
is: Tyrannie of wreetheydt over sijnen
naesten te gebruycken: yets doen dat te-
gen de eerbaerheydt is, &c. Dit en heeft
gheen swarigheydt, maer hier leydt de
knoop. Wat Godts Wet, het zy de na-
tuerlijcke, het zy de geopenbaerde wil,
dat ick doen sal ontrent mijn naesten,
die, naer mijn oordeel in sonden sich ver-
loopt: en hoe verre ick door noot, of

buyten noodt, gaen mach om het doen mijns naesten, 't welck ick acht sonde te zijn, te weeren, of in hem toe te laten.

Eerstelick moetmen de mensch aenmercken buyten den staet van eenige onderhandelingh: en alsoo elckander, soo veel de onderwerpingh, en 't recht van gebieden belanght, gelijck zijnde. Ende hoewel men de mensch nu noyt soo en vint: soo kan, en moet men daer van spreken gelijck men doet van twee *souvereyne* Staten, en Opper-machten: die geen recht hebben om elckander Wetten voor te schrijven. Ende 't gheen de de een op de ander soude vermogen om te weeren in eens anders staet die dingen, dewelcke hy oordeelt sonde te zijn, 't selve vermach een vry persoon op den ander. Het is buyten dispuyt, dat meerder wijsheyd, voorsinnicheydt, ervarentheyd, vromicheydt, gheen mensch recht gheeft om een ander Wetten voor te schrijven, en te gebieden. Het is wel so, dat een vry persoon komt te sondighen, wanneer hy na de goede vermaninge van sijn naesten sijn leven niet en schickt: maer die sonde en is gheen sonde van onghehoorsaemheydt, maer van onvoorsichtigheydt en quaedt gebruyck sijns oordeels.

deels. So moet dan niemant meynen, dat hy uyt dië hoofde recht heeft om yemant te gebieden; of door wereltlijcke, vleeschelicke, en lichamelicke middelen, *buyten het raden en vermanen*, te weeren, 't gheen hy in sijn naesten acht quaedt te zijn. Als dan een vry mensch, of staet recht hadde om een ander vry mensch of staet door lichamelicke middelen moeylickheydt aen te doen, tot wraeck van 't gheen hy oordeelt sonde te zijn: dat soude zijn om dat Godt door sijn gebodt den eenen mensch stelt tot wreker van de boosheden van een ander mensch, die andersints vry is; en onder gheen ander mensch en staet: En dat daerom een yegelick verplicht is: soo om het ghebodt Godts, als om de vreese van Godts toorn op den hals te halen; en te deelen aen de plaghen der sondaren; indien hy versuymt het quaedt te weeren en uyt te roeyen; de hatelijcke sonden in sijn naesten, door wraeck te weeren en te stuyten.

Ick sal mijn gevoelen hier over uyten, doch in 't kort; en my niet verder in latende, als het verhandelen van dese saeck licht toe brenghen kan aen 't gheen wy voornementlick voor hebben te verklaren. Eerstelick staet vast: dat wy een af-

af-keer moeten hebben van de ſonde,
die in een perſoon, of ſtaet is, met de-
welcke wy gheen verbintenis altoos en
hebben. Ten tweeden; dat wy oock
de ſonden die van een vry menſch, of
in een vrye ſtaet begaen worden, wee-
ren moghen; wanneer wy door ſijn
boosheydt ſchaede aen ziel of aen li-
chaem lyden, kan niet ontkent wor-
den: of men moeſt t'ſamen alle wette-
lijcke defenſie en noodt-weer doemen.
Wanneer het dan ghebeurt dat wy door
de ſonde van een ander vry menſche of
ſtaet ſchade lijden, ſoo mogen wy, ghe-
fundeert zijnde op 't recht van eyge ver-
weeringh, ſulck quaet weeren, en intoo-
men: niet om dat haer boosheydt ons
Heer en meeſter over hen maeckt; maer
om dat haer boosheydt niet wech neemt
ons recht, tot 't ghebruyck van 't welck
wy verplicht zijn, om ziel en lichaem,
ſelf met ongemack van ons naeſten te be-
ſchermen. Is het dan oock ſoo gelegen,
dat buyten 't quaet exempel en overlaſt,
de ſonde van ons naeſten ongewroocken
gelaten zijnde, ons onheyl kan toe bren-
ghen, om dat de Wet Godts het zy na-
tuerlicke het zy gheopenbaerde ons ge-
biedt de ſonde in ons naeſten te wreec-
ken, om datſe in haer ſelve verfoeyelick
is,

s, en van Godt gehaet, en alſoo over ons
Gods plagen en wraeck kan verwecken:
ſoo mogen wy op dat ſelfde fundament
de ſonde van een vry menſch of ſtaet
door gewelt weeren.

Het is buyten alle twijffel, dat ons de
eere Godts, en dat ſijn wille op aerde ge-
ſchiede ghelijck in den Hemel, boven
alle andere dingen ter herte moet gaen:
Ende daerom is het buyten twijffel, dat
wy alle vlijt moeten aenwenden om
door leer en leven de deucht in alle men-
ſchen voort te planten: uyt vreeſe van
anders in Gods toorn te vervallen. Maer
of wy het ſelve te vreeſen hebben, ſoo
wel om de nalatigheydt van niet te ſtraf-
fen de ſonde in ons naeſten, als om de
nalaticheyt van die niet te beſtraffen, dat
lydt meerder diſpuyt. Dat wy niet ghe-
houden zijn de ſonde in een vry menſche
of Staet te ſtraffen met ghevaer van ons
eyge ſelve, moet men voor vaſt ſtellen:
alſoo het ſeker is; en hier nae breeder ſal
beweſen worden, dat ſelve de Magiſtraet
of Richters niet ghehouden zijn de ſon-
den der onderdanen te ſtraffen, wanneer-
men te ghemoet ſiet dat ſulcks niet ghe-
ſchiden kan, als met ghevaer van den
Staet. Soo ſchieter dan maer over, of
het buyten ſulck perijckel onſe plicht is?

Ick

Ick meyne onder verbeteringh *jae:* en soude stellen de saeck in sulck een geval als ick nu sal stellen geoorloft te zijn. In een overgroote sonde; die met een lautere moetwil ghefchiedt: wanneer die vrye mensche of Staet weet, dat de sonde die'er begaen wordt, soo *enorm*, en overgroot is; datse deselve straffen kan: oock weet, dat het soo groot een grouwel is, sulcke grove sonde niet te straffen; en door ghewelt te weeren: en evenwel, niet teghenstaende alle vermaninge aenghewent zijn, met opset voortgaet om die krijtende sonde niet te weeren door gewelt.

Dat de sonde grouwelick, en *enorm* moet zijn, blijckt hier uyt: dat anders swackheydt, of onwetentheyd, oorsaeck konnen zijn dat sekere sonde in een lantschap de overhandt neemt. Sy moeten oock weten dat'er sulck een grouwel in het bedrijf is: en daerom moet men haer eerst door leeringh en vermaningh onderrichten; als sy onwetende zijn. Ende als het quaet haer bekent is, soo moeten evenwel menichvuldige vermaningẽ voor gaen, eer men tot gheweldt komt. Want het recht van tot gheweldt te komen, om te weeren de sonde in sijn naesten die vry is, komt niet voort uyt de

plicht van het Magistraet-ampt, door 't welcke de Regenten ghehouden zijn het quaet te straffen: volghens de Wetten en regelen; na dewelcke men oordeelde, dat particuliere en vrye persoonen een nauwe verbintenis, waer uyt een Staet of Societeyt gheformeert wordt, mochten aengaen. En het is seker, en sal hier na breeder getoont worden, dat, die een Societeyt willen aengaen, minder quaet in malkanderen tolereren moghen als die, met dewelcke wy geen ghemeenschap altoos en hebben. Maer in die gene, die vry zijnde een ander vry persoon, of Staet meent te moeten straffen, is gheen ander reden, als tot Godts eere het quaet te weeren in die gene, van dewelcke sy noch besonderlick de sorge op haer ghenomen: noch met de welcke sy eenich contract hebben aengegaen, om tot weeringh van sonde haer onderlinghs te onderwerpen eenige gemeyne Wetten en eene regeeringh.

De verbintenis dan tot straffen en weeren van sonden; als oock het deelen aen eens anders sonde, hier so niet zijnde: so vordert oock Gods Wet van ons so, noch op die wijse niet, het straffen van de sonde in een vry persoon of staet, ghelijck het wel gheschiedt van de Regenten ten

op-

opsicht van haer onderdanen, of van de Heeren en Vaders, ten opsicht van haer Knechts en Kinderen.

Het is oock niet genoech dat een vry persoon of staet, het quaet dat'er geschiet weet; en 't selve verfoeyt; en oock sulck een grouwel acht te zijn als wy, die het quaet in hē willen straffen: maer hy moet oock in het gevoelen zijn dat het quaedt door ghewelt en straffe moet geweert worden. Want de dwaling waer door men gelooft datmen geen oorloch of gewelt gebruycken mach, is so groot noch oock soo moetwillich niet, datmen daerom op sich nemen mach in eens anders vrye staet de saecken te komen op schicken. Wanneer dan de boven-gestelde conditien concurreren, soo achte ick datmen een vry persoon wel gheweldt aen doen mach, om hem of anderen daer door op den rechten wech te brengen, het quaet te weeren; en de oneere en verachtingh Godts aenghedaen te wreecken. Edoch de Leser merck wel dat sulck een gheval naulicks oyt voor-vallen kant. Want of men heeft te twiiffelen datse het quaet voor sulck een groote sonde niet en kennen: of datse arbeyden om het quaedt te weeren: maer de moetwillicheydt harer onderdanen soo niet te boven weten
te

te komen: of dat sy het quaet niet straffen konnen uyt vrees van den gantschen Staet te doen storten: of datse oordeelen, datmen de sonde door goet exempel en leere maer stuyten mach, en niet door gewelt.

Een ander geval is'er, waer over minder geschil is: wanneer *een* persoon, of *meer* van anderen openbaer ghewelt aengedaen wordt: die, verbrekende alle ordre en regeeringe, noch op Wetten passende, haer moetwillich te werck leggen aen het verdrucken en tyranniseren der swacken: dewelcke konnende noch hulp, noch heul vinden aen de ordinaris Wetten en Overheydt, genootsaeckt zijn om na hulp van buyten om te sien. Ick oordeele dat het dan een ander vry persoon of Staet niet alleenlick is geoorloft sulcke geweldenaers door ghewelt te dwingen; maer datmen oock conscientie's halven verplicht is om sulcks te doen: wanneer het sonder merckelicke schade van ons eyge selve geschieden kan. Want de liefde gebiedt ons naesten in sijn ongelegentheyt te hulpe te komen: als het geschieden kan sonder de verkorting van eens anders recht. Ghelijck dan een vry persoon, die van een geweldenaer aengeranst wordt, sich niet alleen tegen de-

ſelve verweeren mach, maer oock anderen tot hulp roepen: ſoo mach oock een ander wel toe loopen tot af-weeringh van openbaer ghewelt, aen ſijn naeſten ghedaen, Om dat de geweldenaers, gelijck zijn Moorders, Roovers, Dieven, Vrouwen-onteerders, als *condemnatie* paſſeren dat een ander recht heeft om haer geweldenarye door gewelt te weeren: en alſoo, als erkennende een onwettigen oorlogh te aenvaerden, toeſtaen dat haer geen ongelijck geſchiedt, als men met gewelt haer moetwil ſtuyt. En geſchiet haer geen ongelijck datmen haer gewelt afweert, ſo en ſondicht die dan niet, noch verkort de geweldenaer in ſijn recht, die de verdruckte de hant biet. Ick ſoude daerom meenen God een dienſt te doen, als ick een reyſend man uyt des roovers handen verloſte.

En daerom moet men anders oordeelen, wanneer de feyten van anderē niet konnē gerekent worden onder openbare, kennelijcke en taſtelijcke geweldenaryen; maer met ſchijn van recht konnen *geexcuſeert* worden, ſoo datmen oock aen de andere ſyde klaerlick ſiet, dat de geweldenaer niet overtuycht is in ſijn gemoet, vā gewelt te plegen; en waer voor wy ſijn bedrijf houden: maer door ſulcke ſchijn-reden bedrogen

drogen wort, die genoech zijn om hem te verschoonẽ, dat hy met opset geen gewelt gebruyckt. Gelijck in particuliere processen, diergelijcke redenen yemant verschoonen van sijn naesten geen proces aengedaen te hebben *animo injuriandi*: puerlijck om hem trots, spijt, en schade aen te doen: en voor henen wetende datmen gantsch niet gefundeert en is. Want in sulck een geval buyten andere insichten, als van sich te quijten van de plichten der liefde ontrent sijn verdruckte naesten, en machmen sich tegen den genen, die wy een geweldenaer oordeelen te zijn, niet stellen tot hulp van die, dewelcke nae onse meyningh verdruckt wort; om dat wy van natuere geen richter over hem zijnde, noch recht van *jurisdictie* over hem hebbende, ons oordeel over sijn bedriif hem niet kan versteken van het recht dat hem, ick spreke van een vrye persoon of vrye staet, de natuer geeft, waer door hy rechter is van sijn eyge saeck. En gelijck men sijn naesten geen Aelmisse geven kan, en ontstelen het een ander: soo machmen oock sijn naesten niet helpen met verkortingh van eens anders recht. En het is de oorspronck van alle verwerringh, dat sommige, meynende een saeck wel gevat

te hebben; en daerom de een of de ander in't onghelijck stellende, daer op recht *funderen*, om hem te mogen lasteren, schelden, spijt en trots aen doen: ja was het mogelijck door factie van 't sijne ontsetten: Die nochtans noch volghens Godts Woordt, noch volgens de natuer van een regeeringe, den anderen, die hem sulcks aenmaticht, voor rechter van sijn innerlick of uyterlick bedrijf te erkennen heeft. Godt heeft daerom geen Richters op aerde gestelt om dat elck vā sijn saeck niet soude konnen oordeelen: maer om dat niemant Richter zijn soude in sijn eyghe saeck; en de uytspraeck van de Richter een eynde van het ghekijf maecken soude. Ende daerom soude ick het bedrijf van Abraham in het verlossen van sijnen Neve Loth *Gen.* 14. niet billicken op dat fundament: maer stellen dat Abraham met die Coningen, die hy verloste, of in een verbondt was: of dat Loth als vreemdelingh in Sodom verkeerende behoorde van de vyanden van de Coninck van Sodom anders te zijn gehandelt; als wel de burgers van Sodom, die in slavernye wech gevoert wierde: en dat daerom Abraham recht gheboren wierde om sulck ghewelt aen sijn neef gedaen met ghewelt te weeren,

en

en te wreecken : Of dat'er wat Goddelicks in gheweest is : of dat nootweer sich uytbreydt tot soo naeuwe maechschap.

Maer daer is nu genoech, en misschien te veel ghefeyt van de plichten eens persoons of vrye Staet in het weeren van de sonde van een ander vry persoon of Staet. Wy treden nu wat nader tot de saeck : en sullen sien hoe verre de plicht van een persoon of Staet gaet, in het weeren van de sonden in persoonen, dewelcke in een verbondt met elckander zijn. Boven is kortelick, en als met de vinger aengheweſen de reden, waerom die genen, die een Societeyt willen aengaen, minder quaet in een ander tolereren en ongheſtraft laten moghen, als in die met dewelcke sy sulcke ghemeenschap niet en hebben. Wy sullense nu wat uyt breyden, om het begrip des Lesers te hulp te komen. De eerste reden is dan, om dat Godts Wet, dat is de goede reden, en oock sijn Woordt ghebiedt, datmen daerom met anderen sich moet vereenigen, op datter door veler hulpe en heylige t'samenspanningh, Godt te beter mochte ge-eert; en sijn Wetten en Godsdienst beter betracht worden, en wy ons beter quijten mochten van onse schuldige

dige plicht. Niemandt kan ontkennen of tijdelijcke rust, vrede, en welvaert doet veel tot geschicktheyd van leven, 1 *Tim.* c.2. wil den Apostel, dat wy sullen *bidden voor Coninghen, en die in Hoogheydt zijn, op dat wy een gerust en stil leven leyden mogen in alle Godtsaligheydt en eerbaerheydt*: siet oock Luce 1. vers. 72. soo doet oock de vreese van straffe seer veel tot weeringh van quaet: niet minder vermach vermaninge onderwijs en leeringe. En evenwel is *een* mensche, of *weynige* tot dit alles niet bequaem: en daerom is het noodigh, soo om ons eyge tijdelick gemack, als om Godt te dienen, en de deuchden te oeffenen, dat veel menschen onder malkanderen haer vereenighen. Zijnde die vereenigingh dan soo een bequaem middel om het quaet te weeren, so moeten die groffelick sondighen, dewelcke dit middel niet wel gebruyckende, het quaet daer door onder de vereenichden niet soecken te weeren. En hierom is het dat de Regenten schuldigh zijn aen die sonden, die de onderdanen begaen; en die sy bequamelick weeren konden, en oock moesten. Om dat de Regeeringh de weeringh van quaet besonderlick tot sijn wit en ooghmerck heeft: en t'samen een seer dienstigh middel daer toe is; en

het

het welck sy in handen hebben. Dit leerdt ons Godts Woordt duydelick. *Ios. cap. 22. vers. 18. Dewijle ghy heden van achter den Heere af-keert, 't sal dan geschieden, als ghy heden wederspannigh zijt tegen den Heere, soo sal hy sich morgen grootelicks vertoornen tegen de gantsche gemeente Israëls. Ierem. cap. 26. vers 15. Maer weet het voorseecker, dat ghy, soo ghy my doodet, gewisselick ontschuldigh bloedt sult brengen op u, en op dese Stadt: en op hare Inwoonders: want in der waerheydt de Heere heeft my tot u gesonden.* Siet oock *Deut. cap, 19. vers 20. Ierem. cap. 36. vers 24. 1 Sam. cap. 2. vers 29.* En uyt dit fundament alleen blijckt volkomentlick, dat de sorge der Regenten soo verre gaen moet over de Goddelijcke als over de Burgerlijcke saecken. Ten zy men bewijse uyt Godts Woordt, dat Godt dit gewichtichste deel der regeeringe, en 't welck natuerlick daer aen vast is, de Opsienders en Leeraers bevolen heeft, het welck mijns oordeels noyt sal bewesen worden; en met sijn selven strijdt. Maer hier van breeder te spreecken was buyten ons ooghmerck.

De tweede reden, waerom de Regenten 't quaet, 't welck in den Staet begaen wordt, soo niet mogen verdragen:

en buyten reden verdragende, daer door aen dat quaet komen schuldigh te worden, is, om dat in de sorge der Regeeringe, begrepen is de sorge, dewelcke de Ouders over hare Kinderen, Meesters over haer Knechts hebben moeten in het weeren van het quaedt in haer. Die wat kennisse heeft van de natuur der Regeeringe, die weet wel, dat het Recht der Ouders over haer Kinderen, en der Meesters over haer Knechts wijckt aen het Recht der Regeeringe: en de macht van die bepaelt wordt door de wil en Wetten der Regenten. Wat sonden dan begaen worden door verminderingh van de macht der Ouderen en Meesters, en bequamelijck door de macht der Regeeringe konden geweert worden, die sonden redunderen op den Staet. De Ouders en Meesters souden veel meer recht op haer Kinders en Knechts mogen gebruycken; en door 't gebruyck van dat recht het quaedt in haer Kinderen en domestiquen stuyten: als men niet geoordeelt hadt tot stijvingh, ja oprechtingh van de politijcque Regeeringh noodich te zijn, een goedt deel van dat Recht, en van dat nut, dat daer door konde uyt-gewerckt worden, de Regenten laten bevolen blijven. Die daerom

oock

oock de schult dragen moeten als sy haer devoyr niet en doen. Waer uyt wederom blijckt, dat de Magistraet, als soodanigh, soo wel het bestel over Goddelijcke als Wereltlijcke saecken, toe-komt. Even gelijck het Recht en plicht van de Ouders is soo wel haer Kinderen van den Godts-dienst, dewelcke sy meenen de besten te zijn, een voorschrift te geven, en de selve in die Godts-dienst te onderrichten, of doen onderrichten, als in Wereltsche saecken. Oock schrijven de Regenten de Schoolmeesters alle dagen voor wat boecken sy de kinderen leeren sullen. Alsoo sy wel verstaen, dat in de Regeering de sorg van de opvoeding der Kinderen heur mede bevolen is. En daer kan geen redē gegeven worden, waerom de School-kinderen in saken van Godtsdienst, en de Meesters die de selve leeren, soo veel selve het innerlijcke aengaet, der Magistraten Regeeringe onderworpen zijn: en dat ouwer Kinderen, die heur volkomen verstant hebben, in saecken den Godts-dienst raeckende, der Leeraren Regeeringe en macht maer onderworpen zijn, Godt de Regenten en Ouders ontreckende en de Kerck gevende: 'tgeen anders de natuerlijcke billickheyt haer geeft. Niet dat ick stelle, dat de

Ouders of de Magistraet de Kinderen of Onderdanen kan Wetten voor schrijven die de conscientie binden: of dat Kinders en Onderdanen der Ouderen of Magistraten begeere altijdt nae komen moeten. Maer dat kan oock geen Kerck doen. En geen Christen is in conscientie gehouden de Decisien van de Kerck aen te nemen, alse met sijn gevoelen niet over een en komen; Nu hier van zy genoegh geseydt.

De derde reden is, om dat van de Onderdanen de Regenten als in handen gegeven wordt de *dispensatie* van het recht, dat yeder vry persoon over sijn selven, en al wat hem is, heeft: van welck recht wy dickmael veel moeten over geven, om Godts eere, het heyl van ons selve, en ons naesten te bevorderen: 't welck als in handen van de Regenten gestelt zijnde, om door haer wijsheydt ten goede eynde van 't gemeen bestiert te worden: soo wordt haer plicht op de weeringh van 't quaedt in den Staet te letten; op dat door haer *gesuppleert* werde, 't geen yder particulier buyten de *civile Societeyt* gehouden was te doen. By exempel: Het is de plicht van yeder particulier sijns naestens armoede na sijn vermoge te hulp te komen: maer als nu goedt gevon-

gevonden is, tot meerder orde, dienst der armen, en gemack der burgeren, dat door de regeeringe tegen de armoede van ons naesten gesorcht worde: soo wordt het een groote sonde der Regenten, hier sorgeloos in te zijn. So is oock yder gehouden sijn naesten na sijn vermogen te leeren en te onderwijsen in de Goetsaligheydt en Christelijcke Religie. Maer om dat de vereeniginh van veele vrye persoonen in een lichaem dit gemack onder anderen mede brengt, datmen de verscheyde plichten en diensten, waer toe yder na sijn vermogen gehouden was, kan verdeylen: en 't geen van vele vry persoonen maer stucks wijs konde gedaen worden; om datse door vele plichten *gedistraheert* wierden 't selve een of meer bevelen, die in de een, of ander plicht geheel *vaceeren.* Soo wordt goedt gevondẽ, het leerampt eenige te bevelen; die daer in geheel *vaceeren*: de andere door het doen van de diensten van de verhaelde plicht van andere te leeren en te instrueren voor soo veel ontslagen zijnde: soo kan het versuym der Regenten, in de onderdanen met goede Leermeesters niet te versien, niet als een groote sonde zijn. Het selve seggen wy van het versuym om de gemeente niet te be-

schermen tegen gewelt, dieverye en rooverye; Om dat de gemeente het recht datse hadden om te sorgen tegen dat gewelt de Regeeringh heeft overgegeven. Ende daerom konnense dat quaedt niet tolereeren, gelijck een vry persoon 't selve verdraeght en laet geschieden, ontrent een, met dewelcke hy sulcke gemeenschap niet en heeft. Uyt 't welcke oock, als in 't voorby gaen aen te mercken is, hoe particulieren door 't oprechten van een Regeeringe haer konnen ontslaen van vele sorgen en plichten; en die anderen bevelen: waer toese selve, buyten die verbintenis en vereeningh, gehouden waren: en hoe yder Christen moet af-meten wanneer hy in siin beroep blijft, of daer buyten treet. Het is de plicht der Ouderen haer Kinderen te leeren en *catechiseeren*: maer om dat een Burgerlijck lichaem verscheyde functien vereyscht en een lidt tot allen niet bequalijcken kan *vaceeren*, soo kan men die plicht der Ouderen besonderlick eenige persoonen bevelen; en de Ouders mogen haer daer van *soo verre* wettelick ontslaen als sulcks door anderen in den Staet daer toe gestelt wel geschiedt. So ontlast sich een Borger van de sorgh en de wacht om sich en de sijnen te bescher-

men

nen van geweldt, (waer toe hy anders
van natuere verplicht is,) op de ſchou-
ders van den Krijghſman. Ende die treet
buyten ſijn beroep, die ſich ſoo met ſaec-
ken bemoeyt, waer van een ander in den
Staet de ſorgh toe vertrout is, dat hy
daer door wanorden, verſuymenis in de
plichten, daer hy toe geroepen is, en on-
gehoorſaemheydt aen de Regenten doet
ontſtaen. Gelijck wy dan alle veele le-
den van een lichaem zijn; ſoo moeten
oock de bedieningen verſcheyden zijn,
om verwerringh te mijden, 't en zy men
beſpeure dat het een of het ander lidt in
gebreecke blijve: want dan wordt het
de plicht van d'andere tot dienſt van
't gemeen dat gebreck te vervullen.
Doen de voeten haer plicht niet om het
lichaem te dragen, men mach wel een
ſtock in de handt vatten om daer op te
leunen. Doen de oogen haer ampt niet,
men macht dan wel by den taſt gaen.

Uyt het voorſtel van de derde reden,
volcht oock, dat de Magiſtraet, als ſoo-
danig, het *innerlick beſtel* over ſaecken
van Godts-dienſt toe komt. Want heeft
yder byſonder vry perſoon recht om
voor hem en de ſijnen te beſorgen, dat-
ter in de Godtvruchticheydt, en ware
Godts-dienſt gevordert worde: en dat

hy tot dien eynde ſijn en der ſiinen gemoedt beſtieren moet, na die regelen van Godts-dienſt, die hy in ſijn gewiſſe verſtaet de waere te zijn: Daer toe opweckende hem en de ſijnen tot Godtvruchtigheydt, en Meeſters, Vermaeners, en Leeraers verkieſende die daer toe byſonderlick vaceeren: en van de welcke men een bevel Godts heeft, datmenſe in het op-bouwen van ſijn eygen en der ſijnen conſcientie gebruycken ſal: ſoo volchter van drien een: of dat in de Regeering de byſondere perſoonen 't ſelve recht noch behouwen: of dat de Regenten hebben op-gedragen: of aen eenigh ander perſoon of perſoonen; 't zy uyt eygen goedt vinden, 't zy door een duydelick bevel Godts over gegeven is. Hebben de byſondere perſoonen dat recht aen haer behouden, ſoo laet de Regeering haer verder in als haer macht ſtreckt, wanneerſe de Godts-dienſt in den Staet beſtelt en regelt: voorſchrijft waer na de particuliere onderdanen haer in Goddelijcke ſaecken ſchicken ſullen: ſtelt Meeſters en Leeraers; en ſchrijft die voor, watſe haer toe-hoorders en diſcipulen voor houden en leeren ſullen: want alhoewel ſulcke reglementen de conſcientie niet en binden: gelijck oock
dier-

diergelijcke voorschriften van de Ouders aen haer Kinderen, en Meesters aen haer Knechts en Dienaers, en van de Classen en Synoden aen de particuliere Ledematen gegeven, de conscientie niet en binden: soo laet evenwel 't selve niet te zijn een macht en recht over *d'innerlicke* saecken van den Godts-dienst: waer tegen sich niemandt met geweldt versetten mach, en die haer van Godt door de gemeente is verleent. Want anders was het gebruyck van sulcke macht openbaer geweldt: en een onrechtveerdige Regeeringe; 't Welck van geen Gereformeert Theologant tot noch toe is geleert geweest. En soude sulck een macht niet mogen genoemt worden een macht over *'t innerlick* van alle geestelicke saecken, om datse de conscientie niet bereyckt: soo isser dan sulcke macht by geen mensch of Collegie: alsoo volgens de gronden van onse reformatie, geen mensch of Collegie macht heeft, om yemandt reglemententen voor te schrijven, die de conscientie binden.

Volcht mede uyt het verhaelde argument, dat de particulieren die macht aen geen ander persoon of Collegie als aen de Magistraet hebben gegeven: 't zy door eyge goedt-vindingh, 't zy door

Godts bevel. Want heeft de Magistraet wettelick die voor-verhaelde macht, so schieter niet over dat aẽ eẽ ander persoon of Collegie soude konnen gegeven zijn: want wat andere macht ontrent Goddelicke saecken isser noch overich, te bedencken, of uyt te vinden (wanneer men sich aen de gronden van onse reformatie houden wil:) welcke aen eenigh ander Collegie of persoon soude konnen *geconfereert* zijn. Want de macht van te oordeelen van saecken van geloof, en die de conscientie raecken, soo dat men sijn geweten daer aen bindt, heeft yder particulier, volgens de gronden van onse reformatie moeten behouden; Alsoo men sijn conscientie geen 's menschen oordeel onderwerpen mach. Wat schieter dan over als de macht om den Godts-dienst in den Staet te bestellen: gelijckse een Vader in sijn huys bestelde, eerder een Regeeringe geformeert was. En het is de ongerijmtheyt selve, dat sommige Theologanten, door onwetentheydt, of hars-tochten verruckt zijnde, de macht van te oordeelen van saecken geloof, en conscientie raeckende, soo dat de conscientie daer aen gebonden blijft, de Magistraet, (gelijck betaemt, en oock geen Gereformeert Regent

sich

ſich aen meet, ontrocken zijnde) deſelve macht de Kerck toe ſchrijven die nochtans de particulieren toekomt, en eygen is. By exempel, de prijs te ſtellen op den arbeydt, of op het uyt-leenen van gelt, en wat intereſſe men daer van trecken ſal, dat is Politijc, ſeggen ſy. Maer te oordeelen wat in conſcientie geoorloft is, dat is Kerckelick. Te verklaren wie Wettige Erfgenaem is nae 's Landts Wetten dat is Politijc. Maer te determineren wat men in conſcientie beſitten mach dat is Kerckelick: Daer nochtans te oordeelen wat in conſcientie geoorloft is, niet de Kerck, maer yder perſoon eygen is, En ſoo eygen, dat niemant die *macht* ſich aenmatigen, en een particulier die niemandt op-dragen kan. Om recht en eygentlick te ſpreecken: te oordeelen van Goddelijcke en Wereltlijcke ſaecken met authoriteyt en macht, ſoo dat andere gehouden zijn te gehoorſamen, of de ſtraf te dragen, komt hier op aerde alleenlick de Magiſtraet toe. Die ſo wel oordeelt wat Ketterye is, en wie daer aen vaſt is, alſſe oordeelt wat Hoererye, Overſpel, en Bloetſchande is, en wie daer aen ſchuldigh is Maer wat men in conſcientie doen mach dat oordeelt Godt, en yders conſcientie.

Andere meynen, dat een oordeel met authoriteyt, hoewel niet met soodanige, dat de conscientie daer aen gebonden is, over Goddelijcke saecken de Kerck, met exclusie van de Magistraet van God toe-vertrouwt is. Maer suck een oordeel is maer een *Chimeer*, een ydel verdichtsel van een onmogelijcke saeck, Want dat oordeel met sulcke authoriteyt en bindt innerlick de conscientie niet: Want dat komt Godt en yder particulier toe: noch uyterlijck onse natuerlijcke macht niet: want dat komt de Magistraet toe: Soo resteerter niet als een seecker respect, dat wy schuldich zijn aen het oordeel van de Leeraers van de Kerck; En dat respect hebbense van de particulieren; en niet uyt haer selven. Want wat, en wie de Ware Kerck is: en wie de Leeraers van de Ware Kerck zijn, dat komt alweer aen op het oordeel van de particulieren: en niet op het voor-geven van de Leeraers. Anders was men soo veel respect schuldigh aen de Roomsche Kerck, en Leeraers der selve, als aen de Gereformeerde; En dat respect is puerlijck maer gegront op de kennisse en vromicheydt der Leeraers: Gelijck men een vroom en geleert Rechts-geleerde achten moet.

Ick

ck twijfele dan of oyt een Roomsch
Leeraer smadiger van de Magistraet, en
lischer van de macht van de Roomsche
erck gesproocken heeft, als nu eenige
Gereformeerde Leeraers ter occasie van
e Bancken van Leeninge beginnen te
oen, Ontreckende t'eenemael aen de
Regenten 't oordeelen, wat dingen *in fo-*
o poli geoorloft zijn: en behalven dat,
haer niet overlatende als het oordeel
over Wereltsche saecken, Oprechtende
voorts in de Gereformeerde Kerck een
Vierschaer, die van geestelijcke saecken;
en wat *in foro poli* geoorloft is, oor-
deelt. Die van Godt gestelt is om te
oordeelen van de *Ware Deucht en Godts-*
dienst ten beste van sijn onderdanen, die
oordeelt Wettelick van Geestlicke saec-
ken, en van 't geen *in foro poli* geoorloft
is: en dat doet de Magistraet. Die oor-
deelt van *Geestelijcke saecken*, en wat
Godt wel-behaeghlick is: dat is, wat *in fo-*
ro poli geoorloft is: sonder dat ymant
van conscientie wegen daer aen gebon-
ben is, Magistraet, of Lidtmaet der
Kercke, die oordeelt waerlicks noch
van geestelijcke saken, noch van 't geen
in foro poli geoorloft is. Maer seyt sim-
pelick sijn gevoelen; En dat doet de
Kerck. Ick soude meer tot dese saeck
kon-

konnen seggen , indien ordre en gelegentheyt het toeliet.

Laet ons nu sien , hoe , op wat wijse, en hoe verre veele vrye persoonen , met malkander sich vereenigende in een maetschappye, het quaet der genen , met dewelcke sy *gealieert* zijn door de macht der Regeeringe ongestraft mogen laten. Eerstelick is bekent, dat alle verbintenis van vrye persoonen of Staten, want die'er beyde is deselve reden, niet evẽ nau en is. Men kan een verbintenis aengaen , om malkander alleen maer te verselschappen op de reys , en dat voor een tijt , behoudende voorts alle sijn vryheden en Rechten. Soo verbinden sich vrye Staten met malkander tot een *ligue defensif , of offensif* , behoudende voorts in alles haer *Souverain* recht ontrent de Regeeringe harer Onderdanen. Het is buyten kijf, dat, wanneer van wederzijde die vrye persoonen of Staten alleen maer soo verre een verbintenisse met malkander aengaen , sy oock minder gehouden zijn om het quaedt der Onderdanen van de respective Staten te weeren : en dat , om dat door die verbintenisse, niet *gebracht* wort aen de vrye personen of Staten, die maer soo verre een *aliantie* aengaen , dat *recht* spruytende uyt de drie voor-verhaelde

re-

den, en waer op het ruſt, dat de Re-
nten het quaedt der Onderdanen min-
r tolereren mogen, als van vrye per-
ſonen: Waer toe wy den Leſer ſenden:
die wel in achtingh te nemen zijn;
ſoo het daer op ruſt, dat yemandt deylt
n eens anders ſoude door toelatingh.
Of men oock met vrye Staten en Re-
ublijcken, in de welcke groote ſonden
ſwangh gaen, wel mach ſulcke ver-
intenisſe maecken, niet, om datmen
oor toelatingh de ſonde in haer ver-
raeght: want dat ſulcks geoorloft is,
boven beweſen: en zijnde niet ver-
licht noch gerechtight omſe te wee-
en, ſoo is het geen ſonde datmenſe ver-
lraecht: maer om andere reden, dat
s een andere vraegh. Dat David, Sa-
lomon, en andere Coningen van Iſraël
met de rondt-om leggende Heydenſche
volckeren Verbonden hebben aengegaē,
blijckt klaerlick uyt de H. Schrift. 2 *Sam.*
10.3. 1 *Reg.*5.1. *Amos* 1.9. Het ſelve leſen
wy van Abraham *Gen.*14. En een ygelick
ſtaet toe, datmē tot beſcherming van ſijn
ſelve, en der ſijnen leven en goedt, mach
gebruycken, 't geen Godt in de Werelt
tot 's menſchen gebruyck en verdoen ge-
ſtelt heeft; al is het dat de perſoon, by
wie dat goedt gevonden wordt, Godt
on-

onaengenaem is. De Godtloosheydt van een Medeciin-meester maeckt niet dat ick mijn recht verlies om niet te mogen gebruycken dien Aertzens raedt en genees-middelen. De goeden raedt en natuerlijcke krachten van mijn naesten, al is hy Godtloos, sijn van Godt gestelt in de natuer, en daerom oock bequaem tot af-weeringh van gewelt, en behoudenis van my en der mijnen: gelijck de goede raet en de genees-middel van een Arts al is hy onvroom: En hier op moet gepast worden 't geen Christus seydt, *Matth.* 20. *En is 't my niet geoorloft te doen met het mijn wat ick wil. Of is u oogh boos om dat ick goedt ben?*

Men behoordt sich evenwel niet verder in te laten met de Godtloosen en onvromen, als na gelangh van noot: en voor al toe te sien, dat men *niet licht* een verbintenisse kome te maken met de onvromen tot het verkrijgen of beschermen van eenich tijdelick goedt, waer door, by geval, directelick of indirectelick de Ware Godts-dienst gesteurt; en de onvromen gestijft en gesterckt worden; om de onvromen te konnen verdrucken. Daer zijnder gevonden, die schenen *absoluytelick*, als ongoddelick alle *aliantien* te verwerpen, welcke ver-

elſchapt waren met het verhaelde ongemack. Maer ſonder fondament. Noyt mach men een verbintenis aengaen om de Ware Godts-dienſt te verſteuren: maer *intereſt* van Staet vereyſcht menigmael, datmen t'ſijne moet en mach verweeren, *al ſietmen dat'er by geval op volgen ſal aenwas van ſonden.* Gelijck ick mijn recht om mijn Erf te betimmeren gebruycken mach, al is het dat ick voorſie dat mijn naeſten daerom onrechtveerdige vyandtſchap tegen my op-nemen ſal. Maer wy ſullen niet verder ſpreecken van ſulcke verbintenis; maer treden tot ſulcken; waer door die ſich verbinden, haer ſoo onderwerpen een gemeene Rechts-plegingh, en Regeeringh, dat ſy leden worden van een ſtaet: waer in ſy een *Souverayne* macht op rechten, voorſien met recht om het quaet na eyſch van ſulcke vereeningh te ſtraffen en te weeren: welck recht en macht ſy haer gelijckelick onderwerpẽ. Wat'er vereyſcht wordt tot het maken van ſulck een Societeyt, ſal uyt het vervolgh blijcken.

Dat de particulieren haer moeten verbinden; en onder Regeeringh leven, is boven beweſen. De beweech-redenen waerom ſy ſulcke verbintenis aengaen,

ſijn

sijn seeckere nutticheden, van de welc-ke een mensch sich niet *frustreren* mach, en die hy evenwel niet anders als door een Regeeringe erlangen kan: en die nuttigheden zijn oock boven kort verhaelt. Maer omstandicheden van tijden, plaetsen en gelegentheden maecken datmen die nuttigheden in de Regeeringh altijdt soo breedt noch op de selve wijse niet bekomen kan. Noodt, en die weer groot of kleyn, veranderē seer een saeck; en verbieden te doen, 't geen anders wel behoorde te geschieden: en laten toe, 't geen buyten die omstandicheydt men niet soude mogen gehengen. Soo gebiedt de ongelegentheyd van ons naesten, om de liefde en barmhartigheydt wille, yet toe te geven, 't welck wy niet soude mogen doen in een ander geval. Het missen dan van eenige nuttigheden, dewelcke Godt niet en wil dat wy sullen missen; en om de welcke te bekomen de Regeeringe geordoneert is, brenght ons een generale noot aen; en gebiedt ons, malkanderen te verdragen: sonder welcke verdraeghsaemheydt, het onmogelick is dat veele persoonen, 't welck nochtans noodich is, een soo nauwe verbintenis aengaen konnen, als tot een Regeeringh behoort. Soo gebiedt oock de

e generale natuerlijcke, en armelijcke
aet des menschen, na den val, dat wy
m der liefde wille elckanders swackhe-
en dragen: en ons naesten niet *frustre-
en* van 't goedt, dat hy genieten kan, le-
ende met ons onder een Regeeringh.
Daer dan de *liefde gebiedt* om sekere son-
den van ons naesten hem niet buyten de
Republijc te houden, daer laet Godt toe,
datmen die sonde in den Staet verdrage.
Dit kan niemandt ontkennen. En wat
dat voor sonden zijn sal in 't vervolg on-
dersocht en aengewesen worden. En
eerst sullen wy sien wat de al-gemeene
noodt gebiedt.

CAPITTEL II.

Hoe de al-gemeyne noodt gebiedt eenige sonden in den Staet te verdragen.

DEn Apostel Paulus tot de *Rom.* 12. *vers* 18. seydt, *Indien het mogelick is, soo veel in u is, houdt vrede met alle menschen:* Soo mach men van gelijcke wel seggen: indien het mogelick is, soo veel in u is, hebt een Regeerigh daer alle On-
der-

derdanen en Regenten eens gesint zijn: en die altemael even vieriglick na deugt en eer staen. Maer door de val is de verdorventheydt van de mensch soodanigh, dat wy in 't oordeelen veel verschillen, en door swackheydt alle vele struyckelen, soo datmen uyt de Weerelt soude moeten gaen, als men geen gemeenschap altoos met soodanige menschen soude willen hebben 1 *Cor.* 5. 10. Ende men soude moeten missen de gantsche Regeeringh; en al het goet dat een mensch daer uyt schept, indien men de Onderdanen of Regenten sonder smet of rimpel soude willen hebben. Leedt het de *Liefde*, die wy ons naesten schuldigh zijn: of de *Sorgh* die wy moeten hebben voor onse behoudenis: geen gemeenschap altoos met de Sondaers, was best: en soo sal het hier nae zijn *Matth.* 25. 37. Maer alsoo men sulcke volmaecktheydt alhier niet te verwachten heeft, so blijft het evenwel de plicht van de vromen, te toonen soo weynigh gemeenschap te hebben met het quaedt, als de plichten, die wy ons selven en ons naesten schuldigh zijn, lyden mogen. En daerom hebben de Regenten uyt-gevonden verscheyde trappen van minder of meerder gemeynschap onder de Burgeren. Die

men

men weerdigh acht 't verblijf en wooninge in een Stadt, en guntmen daerom het *Burger-recht* niet. Die in de gemeene burgerschap aengenomen is, wordt daerom noch niet goedt gekendt om in alle Gilden te komen. En gemerckt de Christelicke Regenten uyt de Schrift bekent is, Godts wil te zijn, dat de geloovigen, gelijck sy na een besondere Heyligheydt moeten staen, oock daerom verder moeten schouwen de gemeenschap der onvromen; en door een nauwer bandt van eenigheydt, en vergaderingh in een lichaem haer gemeenschap onder malkander toonen: so doen sy oock vergaderen door den dienst des Woordts sulck een Christelijcke Societeyt, en weeren daer van alle die de hoedaenicheden niet en hebben, welcke Godts Woordt vereyscht in yder Lidtmaet van die Societeyt of Kerck. Gelijckse volgens 't selve Woordt Gods alle ongeregeltheden en quaedt uyt de andere Collegien en Societeyten weeren. En soo moeten de vroome Regenten altijdt betrachten soo veel als mogelick is het gebodt Pauli, *en hebt geen gemeynschap met de onvruchtbare wercken der duysternisse, maer bestrafse veel eer,* Doende door Wetten en Reglementen voor

alle

alle haer Onderdanen, 't geen yder buyten den Staet van Regeeringe in ſijn privé te beſorgen hadt.

Gelijck dan duyſent geſchillen ontſtaen in hooge queſtien, ontrent goedt en quaedt, recht en onrecht, &c. En dat door de algemeene verdorventheydt, die in ons is, het menſchelicker wijs onmogelick is, dat wy niet in vele dwalingen, en ſonden van ſwackheydt en vallen: ſoo is het ten opſicht van 't eerſte onmogelick, ſoo veel menſchen te vinden, als noodich is tot 't op-rechten van een Staet, dewelcke eens geſint zijn; En evenwel is het noodigh met ons naeſten in te gaen ſoo een nauwe verbintenis, als vereyſcht wordt tot een Regeeringh; hoewel hy, na ons gevoelen, in een ſondige dwalinge ſteeckt; En derhalven en ſondicht men niet, als de Regeeringh niet voor-ſiet door Reſolutien, Placcaten of Straffen, dat quaet wech te nemen: en ſoo wordt dan ſonder ſonde de verſcheydentheydt van vele gevoelens, te weten, die uyt ſoo een ſwackheydt van boosheydt af-geſcheyden, voort-komen, in een Regeeringh *getolereert*. Ja, gemerckt yder ſijn gevoelen lief heeft, en meent dat die naeſt met Godts Wet en wil over een komt; en daerom van con-

ſcien-

ſcientie wegen de ſelve volght, ſo meent
hy oock dat het ſijn plicht is die voort
te ſetten. En daerom gebiedt de ſelve„
nood niet alleenlick door ſtraffe die dwa-„
linge niet te weeren : maer oock door„
lichamelicke middelen niet te verhin-„
deren dat dat gevoele ge-uyt , en een„
ander geleert worde : en dat yder daer„
in behoude ſijn vryheydt ; en volge de„
drift en beweging h ſijns gemoets. Ick„
verſta dit van dwalinge die met geen„
boosheydt vermenght ſy ; wat ick hier
mede meene ſal uyt het vervolch blijc-
ken : Ick doe'er oock by, als geen hoo-
ger redenen het verhinderen ; Maer die
reden wordt dan niet genomen uyt den
aert van de ſonde en dwalinge, als of
die Godt tot toorn verweckte, ſoose de
Regenten door lichamelijcke middelen
niet weerde, en ſtuytte, maer uyt reden
van Staet, waer van hier niet geſprooc-
ken wordt. Gelijck geſchiedt wanneer
door gebreck van beſcheydentheydt der
Regenten, of Onderdanen, door die ver-
ſcheydentheydt van gevoelens ſorgelijc-
ke factien ontſtaen in den Staet die daer
door gedreycht wordt ten val te ko-
men. Wat anders is het als men ſeydt,
men mach een ſeeckere dwalingh in
den Staet niet tolereren, om dat God
toorn

toorn om de grootheydt en grouwelick-heydt van die ſonde tegen den gantſchen Staet ontſteecken ſal. Wat anders als men ſeydt, dat door het toe-laten van d'een of d'ander valſche Godts-dienſt, de geene, die daer profeſſie van doen, de hoornen ſoude komen op te ſteken, aen-was en moet te krijgen, om wat te der-ven beſtaen tegen den Staet. Van het quaet in de eerſte ſin aengemerckt ſpre-ken wy nu: van het tweede ſal geſpro-ken worden als het pas geeft.

Het is dan onmogelick ten opſicht van ſoodanige ſonden en dwalingen ſoo veel menſchen te vereenigen in den Staet, dewelcke vrywillig ſouden toeſtaen, dat-men die ſwackheden door lichamelijcke middelen; en verder als door verma-ninge, in haer ſoude weeren. Behalven dat het onredelick is dat de menſchen elckander daer toe verpenen ſouden: al-ſoo het te vergeefs ſoude zijn; en ſulcke ſwackheden en ſonden door tijdelicke ſtraffen en vleeſchelijcke middelen van decreten, beſluyten, &c. niet te weeren zijn. De menſchen ſouden oock wreet tegen haer ſelven zijn, als ſy haer willens ſulcke onmijdelijcke ſtraffen, en van geene dienſt altoos zijnde, onderwier-pen. En daerom machmen niet alleen

ſulcke ſwakhedẽ in den Staet wel tolereren: maer men moet verſtaen dat in een Regeering, die uyt vrywillige perſoonen opgerecht, en niet *geconqueſteert* is, ſulcke voor-rechten zijn, die alle Borgers behouden hebben, dat haer, om ſulcke dwalinge en gebreken de minſte moeylickheydt door lichamelicke ſtraffe, niet ſal werden aengedaen; ſoo langh geen factie en partyſchappen, ſtreckende tot *ruin* van den Staet, ſich daer onder vermengen.

Uyt al 't welcke, als by gevolge vloeyt, dat de Regenten in 't maecken van haer Wetten, altijdt moeten acht nemen op de menſchelijcke ſwackheydt harer Onderdanen, en die gebreecken in deſelve verdragen, dewelcke een vrywillige oprechtingh van een burgerlijcke ſocieteyt vordert en eyſcht, datmen verdragen ſal. Want hoewel het ſoude konnen gebeuren, en oock dickmael gebeurt, dat geen ſoodanige algemeyne noodt, waer van nu geſproocken is, de Regenten dwinght om d'een, of d'ander ſwackheydt, nae dat de Staet geformeert en begroeyt is, in Onderdanen te dragen: om datſe quanſuys buyten de menichte van *die* Onderdanen, welcke met haer in ee-

nige questie niet eens en zijn, soude sterk genoech zijn, om haer Staet te *maintene-ren*: soo soude het evenwel met de bil-lickheydt strijden, de Onderdanen om sulcke gevoelens, die nae het oordeel der Regenten sondich zijn, eenige quel-lingh aen te doen: of haer minder recht en vryheydt (om die dwalingh, in sijn selven aengemerckt) te doen genieten, dan de andere Onderdanen die met de Regenten in een gevoelen staen. Alsoo in een Staet die aengemerckt wordt als vrywillich op-gerecht van de Onderda-nen en Regenten, en alwaer de Regen-ten puerlick om de gemeente zijn, en die oock de recht-matichste is, moet de macht der Regenten over de Onderda-nen af-genomen worden, uyt de gron-den en oorspronck waer op een vrye Staet by vrye persoonen op-gerecht wordt. Nu dit vereyscht in 't gemeen de bescheydentheydt, datmen elckanders swackheden drage, en sich van wreedt-heyd, en tyrannische heerschappye wach-te. Al is het dan, dat'er nu geen noodt en interest van behoudenisse van den Staet, vordert sulcke swackheden in de Republijc te verdragen, soo blijft even-wel in sijn geheel de *Wet van beschey-dentheydt*.

Want

Want alhoewel door consideratie van noodt aengewesen wordt, waerom die bescheydentheydt behoort gebruyckt te worden: soo volchter daetlick daer niet uyt, dat, waer die noot niet en is, daerom 't selve niet noodich is betracht te worden. Wat anders is het aen te wijsen waerom yets billick en redelick is, wat anders waerom men die billickheyd oeffenen en betrachten moet. Als men *à priori* demonstreren wil, waerom het een *moreele* deucht is, wercken van liefde tegen sijn naesten te oeffenen, so wijst men de *noodt* aen, en men seydt dat het daerom een *moreele* deucht is, om dat sonder wercken van Liefde het onmogelick is, dat de menschen erlangen konnen het eynde, waer toe haer Godt geschapen heeft: gelijck is een stil gerust leven, en dat van noodige middelen genoech versien is. En wat uyt sijn aerdt en natuer daer tegen loopt, dat is sonde: en soo is het *nut* en *profijt* dat de menschen uyt de wercken der Liefde scheppen, het fundament, waer uyt men aenwijst dat de Liefde een moreele deucht is. Maer dat *nut* en is geen *motif*, of reden waerom ick de wercken van Liefde ontrent mijn naesten oeffen, Want dan was Liefde geen Liefde meer.

Het fundament waer op het rust, da
Godt te eeren, en te gehoorsamen, ee
moreele deucht is, is Godts Macht
Waerheydt, Wijsheydt, Alwetenheyd
Gerechticheydt, &c. en wat diergelijc
ke eygenschappen meer zijn; waer o
een redelijcke Godts-dienst gegrond
is; en waer door bekendt is, dat hy, a
een Wijs, Heylich, en Rechtveerdic
Godt het goedt beloonen, en het quaed
straffen wil. Maer dit en is de reden e
het motif niet, waerom men sich tot de
Godts-dienst begeven moet; maer d
Liefde Godts. Ondanckbaerheydt is ee
moreel quaedt, om dat daer door de wer
ken van vriendtschap, noodich tot we
stant der menschen, komen te *cessere*
Maer hier uyt volcht niet, dat yemand
tot danckbaerheydt niet gehouden is
die geen redenen heeft om eenich on
gemack te vreesen, al was het dat si
vriendt, van wien hy veel weldaden on
fangen heeft, in het toekomende de han
quam te sluyten. Het fundament wa
op dat rust de *moreelheydt*, dat men woo
en beloften houden moet, is de *noodt*
want als dat niet geschiedt, soo is h
omgekomen met het menschelick g
slacht, en alle burgerlijcke societeyten
die door een geduerigen oorloch, spru
tene

nde uyt wantrou, verteert souden wor-
en. Maer waerom elck tot onderhoudt
an woordt en contracten sich schickt,
n is niet de vreese van schade, maer de
efde tot de deucht, wat anders is het
otif, waerom men Christus met God-
elicke eere; door gebeden en danck-
egginge, &c. dienen moet. Wat anders
vaer op het rust, dat sulcke Goddelicke
ere Christo aengedaen, een *redelicke* en
illicke Godts-dienst is. Het Verlosser
en Middelaer ampt moet buyten twijf-
fel een groot *motif* zijn aen alle Christe-
nen, om Christum te dienen. Maer dat
ampt sou daerom geen fundament zijn,
waer op dat rusten sou de redelickheydt
van dien Godts-dienst: ten waer het
Middelaer-ampt, als soodanigh in sich
behelsde de fundamenten van een rede-
lijcke Godts-dienst; Gelijck onder an-
deren is het Rechter-ampt over levendi-
ge en dooden, met alle de eygenschap-
pen tot sulck een Richter-ampt noo-
dich, die Goddelick zijn, en oock t'sa-
men aen het Middelaer-ampt behooren.
Gelijck de macht der Hooge Overheydt
oock in 't Richter-ampt besloten is. So
is oock de *noodt* het fundament waerom
het een *moreele* deucht is, in 't oprech-
ten van een Societeyt in sijn naesten te

verdragen ſulcke dwalinge, en ſwackheden waer van nu geſproocken is. Maer de reden, waerom ſoo particulier als Regent in ſijn naeſten en Onderdaen ſeeckere ſwackheydt behoort te verdragen, is de menſcheydt, gevoechlickheydt, en beſcheydentheydt. En weer is het wat anders te ſeggen, waerom de menſchheyd, gevoechlijckheyd en beſcheydentheydt *moreele* deuchden zijn: wat anders waerom een menſch die betrachten moet: gelijck het wat anders is, te ſeggen; waerom Overſpel ſonde is: wat anders, waerom yder Chriſten menſch ſich daer voor wachten moet.

Ick hebbe hier op wat blijven ſtaen: om dat veele, wanneerſe deſe waerheydt tot de practijc ſullen brengen, haer dan vergeten, en wanneer de *noot van verdragen* te boven gekomen is, die deucht van *menſcheydt* en *beſcheydentheydt* achter rugge werpen: en achtende datſe buyten gevaer van groote ſchade en ongemack haer ſtaet, die nu geformeert is, konnen bevrijden van ſulcke ſwackheden en gebreecken, ſoo meenen ſy, dat ſy ſulcks oock wel vermogen te doen. Soo heeftmen in ſeeckere tijden particulieren en Overheden hooren ſeggen, dat het tegen de beſcheydentheydt, menſcheydt

en

n gevoechlickheydt streedt , seeckere
walingen , en d'exercitie daer van met
Placcaten en Straffen te weeren , de-
velcke daer nae , 't hooft boven gekre-
gen hebbende, geroepen hebben,dat het
een grouwelicke sonde was , soodanige
dwalingen in den Staet te tolereren.
Maer hoe licht de menschen haer verge-
ten ; wanneer men in 't bysonder de al-
gemeene Regelen in practijc brengen
al, blijckt hier meest uyt , datmen wan-
neer op nieuws eenige dwalingen ont-
staen , die van gelijcke aert zijn, met die
dwalinge, en swackheden, van dewelcke
men voor henen gestelt heeft dat de
menscheydt en *bescheydentheydt* gebiedt,
datmen malkander daer over in den staet
geen quellingh en moeyten aen en doen
moet, die , wanneer men de sterckste is,
niet verdragen wil. Ick weet wel dat-
men gemeenlick voor-geeft dat die nieu
ontstane dwalingen van grooter belangh
zijn , en ick stae toe , dat de Regenten
*het Recht toe komt om daer van te oordee-
len* , en dat daerom de Onderdanen, hoe-
wel sy meenen dat de Magistraet qua-
lick oordeelt, alle recht benomen is, om
haer tegen de Regeeringh te stellen :
maer met gedult alles moeten lijden.
Maer ick ben wel verseeckert, dat voor-

oordeel, en liefde van sommige tot haer gevoelen; als oock *superstitie* en over-geloof menichmael oorsaeck zijn, waerom kleyne dwalingen, en die onder swackheden behooren gerekent te worden, onder de onverdraechlijcke Ketterijen gestelt worden. En niemandt is bequamer om sulck quaedt in een Staet te saeyen, als een yverich Leeraer, maer ontbloot van bondige kennisse van Gods wille. Het is dan seer noodich te weten, na wat regelen men oordeelen moet, om een *actie* van 't verstant of de wil te rekenen onder die swackheden, dewelcke Godt wil, dat de menschen in malkander verdragen sullen. De orde dan van ons tractaet, en nutticheyt, vorderen dat wy daer toe treden.

CAPITTEL III.

Na wat regulen men oordelen moet welck die sonden zijn, die Godt wil datmen in elckander verdragen sal.

WY hebben maer voor, generale regulen te geven; na dewelcke men oordeelen moet, of een be-

bedrijf of gevoelen onder ſulcke ſwack-
heden moet gereeckent worden, welcke
men in elckanderen verdragen moet, en
niet alle byſondere bedrijven en gevoe-
lens op te tellen: want dat was een on-
eyndelick werck van geen nut, en duy-
ſent quade uytleggingen en laſteringen
van nijdige menſchen onderworpen. In't
beproeven van die regulen, en 't paſſen
van particuliere feyten en gevoelens op
die regulen is voor al van noode, dat ye-
der Chriſten ſijn ſtrafheydt van yver wat
tempere met de miltheydt van liefde.
Want (in deſe ſaeck komt men ſoo van
ſijns naeſtens bedrijf en gevoelen ſodanig
te oordeelen, dat hy daer door gemack of
ongemack te verwachten heeft; en gaet
alſoo wat verder als een ſimpele *ſpecula-
tie*. Het is een ſeer goede leſſe in 't beſtier
van ons eyge conſcientie, datmen in
twijffelige ſaecken altijdt 't ſeeckerſte
kieſe, en op het ſcherpſte en *preciſte* ne-
me: op dat wy alles uyt den geloove
doen mogen, *niet twijffelende, Rom.* 14.23.
Maer dit ontrent ons naeſten, in ſaecken
waer van wy nu ſpreecken, te willen ge-
bruycken, is ſeer ſchadelick en tegen den
aerdt der liefde, 1 *Cor. cap.* 13. *De liefde is
lanckmoedich, ſy is goedertieren, &c. ſy en
denckt geen quaedt*, Soo rigoreus als den

Godts-dienst gebiedt tegen ons selve te zijn; soo toe-gevende gebiedt de liefde te zijn tegens ons naesten. En gelijck wy in twijffelachtige saecken, die ons raecken, het seeckerste moeten nemen, al streckt het tot verminderingh van ons recht en vryheydt, soo moeten wy in twijffelijcke saecken, die ons naesten raecken, dat, in ons *doen* voor 't seeckerste houden, waer in de liefde haer meest openbaert. Twijffelt yemandt of hy Wettelick besitter van seecker goedt is: 't seeckerst is aen sijn naesten, of den armen te geven, 't geen hem beswaerdt. Twijffelt men, of Godt gebiedt seckere sonde met de doodt te straffen; het seeckerste is minder straf te gebruycken. Twijffeltmen en heeftmen geen volkomen verseeckertheydt of Godt verbiedt, dat in den Staet getolereert mach worden seeckere dwalinge: het seeckerste is sijn naesten geen quellingh aen te doen. Soo dat in sulck een geval *de liefde tot ons naesten* gebiedt alles favorabel te stellen: daer in andere gevallen de *liefde tot ons eygen selve* gebiedt alles, 't welck ons eyge raeckt, verdacht te houden.

En moet dit in 't gemeen betracht worden, ontrent de swackheden en sonden van ons naesten: bysonderlick moet

het gelden in sonden, dewelcke ons nae-sten, in ons oordeel, komt te begaen te-gens Godt, en daer t'samen gedachten konnen vallen, dat het door swackheydt, dwalinge, en verleydinge van anderen geschiedt. Wanneer de Regenten straf-fen de sonden, die uyt haer aerdt onmid-delick de burgerlijcke Societeyt quet-sen en versteuren, dan billickt haer ver-boden, en de straffe daer by gevoecht, een rechtmatich oordeel, dat sulcke son-den, niet geweert, en ongestraft gela-ten den Staet sullen verswacken. En het recht tot straffen van die sonden rust en spruyt uyt 't recht dat yder particulier heeft van Rechter te zijn van 't geen hy meent tot *sijn behoudenis te dienen*. En de Regenten, die dat selve recht van de par-ticulieren hebben, en is'er niet aengele-gen te weten, of die, aen dewelcke haer geboden sich *addresseren* van de saeck, dewelcke haer geboden wordt soo oor-deelen als sy: en of sy *anders* oordeelen-de, door menschelijcke swackheydt, dwalinge, en verleydinge *anders* oordee-len: maer de Regenten is genoech, dat sy verstaen na conscientie, dat de saeck, die sy verbieden, den Staet deeren sal, in-dien se niet door Wetten en straffe ge-weert wordt; en dat de andere kennisse

konen hebben van haer bevel en gebodt. Maer in het ſtraffen van ſonden, die tegen Godt begaen worden ruſt het fundament van ſtraffen op twee dingen. 1. Datmen ſeeckerlick wete, dat ons naeſten door ſulcke ſwackheydt niet en ſondige, die, ſoo wy nu *preſupponeren*, in den Staet moet getolereert worden. 2. Dat ons ſeeckerlick bekent zy, dat het Godts wil is, dat de Magiſtraet, ſulcke ſonden tegen hem begaen, in haer Onderdanen ſtraffe; en haer daer toe recht en macht verleent heeft. Wie ſiet niet, dat tot nette kenniſſe van deſe twee ſaken meer moeyte en licht van doen is. Hoe veel lichter is het te weten, of men in conſcientie, na naerſtich onderſoeck, verſtaet, dat een ſaeck indienſe niet geſtuyt wordt door ſtraffe, den Staet ſal beſchadigen: als te weten, of ons naeſten door verſchoonlicke ſwackheydt ſondicht. Want in 't gemeen is het ſeer ſwaer om te weten, wat dwalingen onder menſchelijcke ſwackheydt moeten gerekent worden. Daer-en-boven, ſoo heeft het geen minder moeyte te kennen, wie in 't byſonder door menſchelijcke ſwackheydt komt te dwalen, of, wie door een ſtraf-bare halſterrigheydt, verſuym en achteloosheydt: of

oock

ook als uyt opset, uyt ydele eer, uyt wraeck, door verkeerde herts-tochten naer de oogen des verstandts uytsteeckende. En de ervarentheydt, als oock de Schrift getuycht, dat'er sulcke niet weynich gevonden worden, waer van breeder hier nae gesproocken sal worden.

Soo dat een en de selfde dwalinge in den eene uyt gemeene menschelicke swackheydt sal ontstaen; en alsoo niet straf-baer zijn: gelijck vele eenvoudige door de archlisticheydt harer Leeraers verleydt worden. In d'andere sal de selve dwalinge straf-baer zijn, niet in haer selven, maer om de boosheydt van het gemoedt; waer door sy in die dwalinge gekomen zijn, en blijven. En het is daerom dat d'een en de selve dwalinge in d'een Ketterye wesen sal: welcke den Apostel onder de kennelijcke wercken des vleesch reeckent, *Galat.* 5. En met de welcke hy verbiedt te disputeren: maer die men nae de eerste of tweede vermaninge verwerpen moet: alsoo soodanich een in sijn gemoedt genoech van sijn dwalinge, of moetwilligheydt in de waerheydt door ongerechticheydt en quade herts-tochten te onderdrucken, overtuycht is; en alsoo by siin selven als

ver-

veroordeelt, dat hy de gesonde argumenten geen plaets geeft gelijck behoort *Tit.* 3. In een ander sal de selfde dwalinge een simpele dwalinge zijn; en niet straf-baer: soo dat ontrent die, noch alle plichten moeten gedaen worden, dewelcke wy schuldich zijn aen ons naesten, die hem leersaem stelt. Of sich yemandt leersaem stelt, dat moet af-genomen worden, niet na den tijdt, in dewelcke hy sich heeft laten onderrichten: veel min moet het af-genomen worden uyt de achtingh die hy van de Leere des Leeraers heeft, als soodanigh, en van hem, of van soo een gemeente herkomende: alsoo hy soo veel reden heeft leersaemheydt op so een wijs te vorderen van den Leeraer, als de Leeraer, of de gemeente van hem. Noch bestaet het betonen van sijn leersaemheyt daer niet in, dat hy sijn dwalende gevoelen niet sal mogen beweeren, of daer van anderen onderrichten; gelijck sommige, doch mijns oordeels sonder fondament, drijven. Maer dat hy in sijn leven betoone een oprechten yver, en bereydt gemoedt, ontbloot van alle quade herts-tochten en booshe-den, om de gesonde leere plaets te geven. Soo dat ons uyt teyckenen van sulcke deuchden blijcke, dat de dwalinge

uyt

[...]t swackheydt en niet uyt boosheydt [...]ruyten; siet *Actor.18. vers 16. en cap.19. [...]rs 9. en 37.*

Het tweede, waer op als een funda[...]ent rust het recht van de Magistraet [...]m de sonden te straffen, die tegens God [...]egaen worden, is, dat men klaer blijck [...]ebbe van Godts wil: niet alleen van de [...]onde, die tegen Godt begaen worden: [...]aer oock met wat mate van straffe God [...]il datse van de Magistraet gestraft sal [...]orden. 't Welck niet licht nagespeurt [...]an worden. Alsoo in 't Nieuwe Testa[...]ent van geen straffe in 't bysonder ge[...]proocken wordt, en de straffen gespeci[...]ceert in 't Oude Testament, van ons [...]Christenen niet verder in practijc ge[...]racht mogen worden, als voor soo veel [...]e natuerlijcke billickheydt en reden [...]an ons eyscht. Maer wie siet wat'er aen [...]ast is om door de reden nae te vorschen [...]wat sonden tegen Godt begaen worden; [...]en met wat straffe hy die wilt gestraft hebben: en ons naesten daer over quel[...]ingh aengedaen; en alsoo sijn natuer[...]lijcke vryheydt besnoeyt. De straf[...]fe, en de maet der straffe van sonden, die de menschelijcke Societeyt uyt haer [...]aert, en onmiddelick beschadigen, wort genomen na de groote van schade, die de

de Societeyt te vreesen heeft indien het quaedt in kanckerde. En daerom wordt somwijlen een kleyne sonde in Godts vierschaer, in den Staet met de doot gestraft. By exempel de *slaep* van die op de wacht staet. Soo wordt somwijlen tegen een kleyne sonde, om datse gemeen wordt, een sware straffe gestelt. Daer-en-tegen de swaerste sonden tegen God worden menichmael met recht in den Staet niet gestraft: gelijck sijn geveynstheydt, liefdeloosheydt, giericheydt, staet-sucht, Nijdt;&c. Maer in het straffen van sonden die tegens Godt begaen worden en vindtmen sulck een Regel niet, waer nae de straffe af te meten is. En hebbende mijn gedachten over alles laten gaen; soo vinde ick anders niet, als dat de straffe en mate der straffe van sulcke sonden moet af-genomen worden na de mate van moetwillicheydt en boosheydt; waer door die sonde begaen wordt. Het zy die boosheydt bestaet in yets te doen tegen sijn gemoedt, of met willens, en als met opset, duysternis over sijn verstant en oordeel te halen: en alsoo de waerheydt in ongerechticheydt onder te houden. Alsmen aenmerckt, wat sonden tegen Godt begaen, de Wet in 't Oude Testament met tijdelijcke straffe.

wreeckt,

vreeckt, soo salmen bevinden, dat het sijn sonden, die of klaerlick tegen de natuerlijcke reden streden: of die tegen de klaerlicke geopenbaerde Wille Gods, van de Joden daer voor gehouden en aengenomen, liepen: of die gingen tegen duydelicke beloften die sy gedaen hadden. Men sie hier op na alle Texten des Oude Testaments die van de straffe spreecken tegens een *moreel* quaedt, *Exod.* 22. *vers* 11. *en vers* 19. *en* 20. *Lev.*5. *vers* 16. 18. 29. *en cap.* 19. *vers* 20. *en cap.* 20. *en cap.* 24. *vers* 16. *Deut. cap.* 6. *vers* 1. 6. 12. *Ezechiel cap.* 16. *vers* 38. *Nehem.* 9. *vers* 38. *en cap.* 10. *vers* 29. *Ios.* 1. *vers* 10. *Esræ cap.* 10. *vers* 8.

Maer gemerckt wy in't Nieuwe Testament van de straffe geen expresse Wet en hebben, en Godt met de Menschen, Regenten, of Onderdanen, sulck een Verbondt niet aen en gaet, noch haer door *speciale* Wetten verbindt tot een seeckere form van Regeeringh, en wijse en mate van straffe: soo schietender geen sonden over, die in 't Nieuwe Testament konnen gestraft worden, buyten de sonden, die directelick tegen den Staet aen loopen, als die tegen de klare en geopenbaerde Wet der Natuere, of tegen de Wille Godts, die wy toe-staen

ons

ons geopenbaert te zijn begaen worden; en in 't Oude Testament gestraft wierden. Wanneermen niet bemercken kan; dat die straffe, gestelt tegen sulcke sonden in 't Oude Testament verswaert of vermindert zijn uyt eenich besonder opsicht tot het Ioodtsche volck. Welcke sonden en straffen dan, alsoose een gemeen fundament hebben, soo kan ick niet sien of de Chistenen hebben haer oock nae die gemeyne regelen te schicken. En mogen daerom geen andere sonden, tegen Godt begaen, en uyt die insicht straffen, noch yemand in of buytē den Staet eenige molestie aendoen, als om sonden die groot zijn in haer selven: en t'samen klaerlick tegens het gemoedt en de conscientie begaen worden, directelick of indirectelick Dat is of moetwillens tegens haer gewisse sondigende, of door boosheydt haer eygen oordeel verblindende.

Nu kan een yegelick wel afnemen wat al considerationen en aenmerckingen noodich zijn, om te weten, wat die groote sonden zijn, die tegen 't licht der natuere begaen worden, en oock wie die persoonen zijn, die sulcke sonden doen tegen 't licht harer conscientie. Want gelijck uyt het voorgaende blijckt, als al bekent

[b]ekent is, wat die groote sonden zijn, so [m]oet noch in achtingh komen, de perso[n]en, tijden, en gelegentheden, van wie, [w]anneer, en by wat occasie die sonde [b]egaen wordt.

Capittel IV.

[W]at sonden geacht moeten worden voort te komen uyt eene algemeene swackheydt, en verdorventheydt der menschen: en die daerom, volgens 't geene voor henen gestelt is, in de Republijc niet behooren gestraft te worden.

HEt blijckt genoech uyt 't geen boven verhandelt is, dat door de sonden, die uyt een algemeyne swackheydt voort komen, hier niet moeten verstaen worden, die sonden van swackheydt, dewelcke van de Godt-geleerden gehouden worden, 't geloove noch de conscientie te verwoesten: want alhoewel die hier niet uytgenomen worden, soo is het evenwel, dat'er noch veel andere sonden zijn, dewelcke, niet tegenstaende sy met geen waer geloof en

goede

goede conscientie konnen bestaen, in den Staet noodtsaeckelick ongestraft blijven, om dat'er de grootste hoop der menschen, d'een aen d'eene, d'ander aen de ander sonde vast is: of daer in menichmael vervalt uyt kracht van de algemeene verdorventheydt, en sondelijcke swackheydt; voortkomende uyt den val Adams, en die in alle menschen, uytgenomen het seer kleyn getal der ware bekeerde, sulcke sonden, sonder toedoen van een *bysondere moetwillige boosheydt*, voort-brenght. En daerom reeckenen wy onder sulcke sonden van swakheydt, de giericheydt, staet-sucht, liefdeloosheydt, ondanckbaerheydt, geveynstheydt, nijdt, achterklap, hovaerdye, onderkruypingh van eens anders neeringh, toorne, gekijf, tweedracht. Vele dwalingen ontrent Godt, en den Godts-dienst, en ontrent *moreel*, goedt of quaedt: waer toe een mensch vervalt, door die natuerlijcke gebreecken, dewelcke door den val Adams, verre de grootsten hoop der menschen sonder *moetwillige* boosheydt aenklijvende, en by-blijvende zijn. Gelijck is de dwalinge in een saeck, dewelcke door vele en diepsinnige consequentien maer kan bewesen worden, of die door de archlisticheydt

ſticheydt der valſche Leeraren ſoo ver-
wert is, dat gemeene, verdorven, en na-
tuerlijcke verſtanden de waerheydt van
die ſaeck niet licht ſien konnen, om dat,
om daer toe te komen, de menſch over-
winnen moet ſonden en gebreecken;
waer in wy natuerlick, ſonder *moetwillige
boosheydt*, in blijven leggen. Of die in
haer ſelven wat duyſter zijnde, door toe-
doen van eyge liefde, tot het geen waer
van onſe Voor-ouders belijdenis gedaen
hebben; en wy in op-gevoedt zijn, noch
duyſterder gemaeckt worden. Of die
door het aenſien van een groote menich-
te, of van Geleerde perſoonen, of van
d'Oudtheydt, en door gebreck van on-
derrichtingh: en eyndelick door al ſulc-
ke occaſie, waer door gemeenlick een
dwalinge, of het beweeren der ſelve, in
wat ſaecken het zy, geen moetwillige
boosheydt uyt en wijſt, niet licht te mij-
den zijn. Want is het natuerlick door
ſulcke toe-vallen van de waerheydt af te
dwalen; ſoo is die dwalinge dan niet
meer ſtraf-baer in den Staet, dan die
ſwackheden ſelve. Te weten, te *miſſen*
in het vatten van een duyſtere ſaeck:
door een loos en doortrapt menſch te
konnen verſchalckt worden: van ſijn ey-
gen ſaeck favorabel oordeelen: ſich la-
ten

ten verrucken door 't oordeel van onse Leeraers, of geleerde lieden, &c.

Door dese exemplen is den Leser nu aenleydingh gegeven, om te konnen gissen, na wat regelen men oordeelen moet van de sonde van swackheydt, waer van wy nu spreecken. Het geen yemant verschoont, dat hy niet *animo calumniandi* sijn naesten in Rechten betrocken heeft, dat verschoont een Onderdaen in alle dwalinge. En die redenen, die ons bewegen om te dencken, dat yemandt sijn naesten niet en heeft in Rechten betrocken door boosheyd; de selve moeten ons bewegen, het selve te dencken ontrent alle persoonen die in eenige dwalinge steecken: en daer deselve redenen *concurreren.* Ende gelijck het onredelick is, yemandt quellingh aen te doen, of te lasteren, van de welcke wy reden hebben om te dencken, dat hy niet door boosheydt dwaelt, om een quaet gefundeert proces aen te leggen: soo moetmen het oock onredelick achten, yemandt quellingh aen te doen, van dewelcke wy geen reden hebben te dencken, dat hy door *boosheydt* in een dwalinge ontrent den Godts-dienst, of eenich *moreel* goedt of quaedt, streckt: Oock seggen wy in tegendeel, dat de reden die ons doet denc-

dencken, dat yemandt door boosheydt tot eenige dwalinge gekomen is, dat die, niet tegenstaende hy *dwaelt*, straf-baer is, niet om dat hy *dwaelt*, maer om dat hy door *boosheydt* occasie tot sijn dwalinge geeft. Die willens en wetens versuymt, verwaerlooft, veracht de middelen, die hem tot kennisse konde brengen; die is straf-baer. Soo oock, die doet blijcken, dat hy met *Sophisteryen*, verdraeying van de Staet van het dispuyt, door valsche bewijsen, en getuygenisse, door looslick te *declineren* de antwoordt van sijn partye, sijn dwalinge tot verleydinge van anderen, en van sijn selven soeckt staende te houden, die is straf-baer in den Staet. Soo zijnse oock straffe waerdich, die door ongebondentheydt van leven, verkeeren met de onvromen, sijn verstant verduystert, en 't herte verhart; en daerom van Godt overgegeven wordt tot een verkeerde sin, *Rom.* 1. *vers* 28. Hoewelse door haer verstandt 't ontbruyck te maecken, of met quade gronden te drencken, en haer hert te verharden, als onwetende en ongevoelick het quaet doen. Even gelijck oock die gequaet doen. Even gelijck oock die ge-, dewelcke door gewoonte van sondigen; en van kleyne tot grooter gaende, aen de macht der sonde sulcke kracht heb-

hebben gegeven, datse haer van groo-te sonden niet konnen onthouden, oock straf-baer zijn, al is het dat sy meer moey-ten hebben; en swacker zijn om haer van groote sonden te onthouden, als de vromen van kleyne sonden.

Al was het dan, dat de Heydenen missChien niet en deden, tegen haer con-scientie, als sy die grouwelen pleechden: waer van den Apostel spreeckt in 't voor-verhaelde capittel, soo souden die evenwel straf-baer zijn: om dat sulcke duysterheydt in 't verstant, en verhart-heydt des herte niet kan ontstaen; ten sy'er op de een of ander wijs moetwil mede verselschapt zy. Het selve soude ick oock oordeelen van bloedt-schande die begaen wordt tusschen Vader en Dochter, Suster en Broeder. Soo sou-de ick het oock verstaen van Atheiste-rye. Want ick achte dat Godt sulcke krachtige indruckselen ontrent de saec-ken van *eerbaerheydt* in onse natuer ge-prent heeft, dat'er geen tot sulcke dwa-linge komt, of hy heeft eerst sijn gewis-se gewelt aengedaen, siet *Rom.* 1. En die indruckselen, bevinde ick in groote sonden, te grooter, na dat het quaet door kracht van reden moeylicker te bewij-sen is. Gelijck soodanige sonden zijn, de

verkeerde vleeſchelicke luſten. Van gelijcke meyne ick dat de argumenten die ons leyden tot een Godtheydt, de menſch ſoo ree voor oogen leggen, dat hy ſijn gemoedt gewelt aen doen moet, als hy daer tegen ſtreeft. En duyſent ſaken in de weerelt glooftmen met ſo een volkome ſeeckerheydt des gemoedts, dat het onmogelick is die in twijffel te trecken, die geen meerder ſeeckerheydt hebben, als het geloof en gevoelen datter een Godt is. Geen menſch kan van ſich ſelve verkrijgen dat hy niet geloove dat het minſte gebouw een bouwmeeſter gehadt heeft: hoe kan dan yemandt van ſich verkrijgen te gelooven, dat de weerelt'er geen gehadt heeft. En ick geloof als men eens naeu het leven van een Atheiſt onderſocht, men ſoude bevinden, dat een loutere moetwil hem de goede argumenten voor de Godtheydt in de wint doet ſlaen; en de quade, die voor de Atheiſterye zijn, geloof geven. 't Selve oordeele ick oock van Hoererye, Dieverye, Echt-breuck, Dronckenſchap, van de belooningh en ſtraffe hier nae, van die eygenſchappen Godts, dewelcke daadlick, ſonder eenige redecavelingh volgen op de ſtellingh van ſtraffe en belooningh: gelijck zijn

D dat

dat Godt almachtigh alwetent, alwijs, rechtveerdigh, goet, &c. is.

In tegendeel, soude ick sonden, en dwalingen, om reden verhaelt, niet strafbaer achten, dewelcke niet streden tegen de eerste indrucksselen van eer en schaemte, noch tegen de eerste en fundamentele redenen: maer die alleenlick streden tegen, by exempel, die indrucksels en moreele gronden, die ons tot een hooger en meer als gemeyne volmaecktheydt brachten: en daerom niet met het recht der natuere streden: of die tegen die, en sulcke redenen van billickheydt liepen, dewelcke door een stercke redecavelingh, waer toe de gemeene man sijn verstant niet wel verheffen kan, uytgevonden worden. Soo soude ick in een *Heydensche Republijc* voor sulcke sonde en swackheden reeckenen, de veelheydt van Vrouwen, het Wijf te verlaten, midts haer een Scheydt-brief gevende, het naeckt gaen, midts de schamelheydt bedeckt zijnde, een ongemaniertheydt in 't gaen, staen, spreecken, en bysonderlick het spreecken van de Vrouwen in de vergaderingh, 1 *Cor. cap.* 14. *vers* 34. saecken die strijden tegen die *eerbare destigheydt*, waer van den Apostel spreeckt, en die vereyscht in een Herder en Dia-

ken

ken 1 *Tim.* 3. 2.1. Want, gemerckt het lichaem mede na Godts Beeldt geschapen is, soo moet het uytbeelden de innerlijcke deuchden, waer mede de ziele begaeft behoort te zijn.

Onder de sonden, en dwalingen dewelcke strijden tegen de reden, maer die met moeyte uyt-gevonden wort, soude ick stellen, by exempel in een *Heydensche Republijc*, en in een Christelijcke, indien de Texten van de Heylige Schrift niet heel klaer zijn; waer van te oordeelen ick voor-henen geseydt hebbe my niet te sullen in-laten, of Godt met sijn Wesen over al is, of Godt yet nieuws, met yets in den tijdt uyt te wercken, aen komt: of, op nieuws wat te willen, tegens Godts geluck-zaligheydt strijdt, of Godts besluyten conditioneel zijn. Soo soude ick stellen onder sulcke dwalingen, het gevoelen van die geenen, dewelcke de Schriftuer voor Goddelick erkennende, en voor yets dat Godts *Wil* behelst, en verklaert; evenwel over d'uytleggingh des selve met ons in geschil zijn; en andere leer-stucken daer uyt trecken. En soude dit uyt-breyden tot alle dwalingen; soo langh men niet klaerlick en siet, dat die met boosheydt, op de wijse verhaelt, vermenght zijn.

Maeckende altijdt onderscheydt, tusschen de dwalinge, en persoonen die dwalen. Want het kan menighmael gebeuren, dat de dwalinge, of veel eer de *dwalende Leer*, in haer selven aengemerckt, onstraf-baer in den Staet is, en dat evenwel d'een of d'ander persoon in die dwalinge steeckende, met recht quellingh en moete aengedaen werdt; en minder recht en *privilegie* in den Staet vergunt; *welck missen van meerder recht*, met rede *straffe* genoemt wordt. En dit, om dat de persoon, in 't beweeren van sijn dwalinge, met Sophisterye, quade streecken, en verleydinge om gaet. Of dat quaede herts-tochten van wraeck, nijdt, eygen-liefde, &c. die hy boosselick en door moetwil in hem opgeweckt heeft, tot de dwalinge vervoert hebben. Van alle welcke boosheden, een eenvoudigh mensch in die selve dwalinge steeckende vry is; en daerom niet strafbaer.

Ende ick achte dit boven al de plicht der Regenten te zijn in het straffen, en weeren van dwalingen en sonden, die uyt de selve dwalinge ontstaen, datse de Leeraers en Voor-gangers van verscheyde Societeyten somwijlen by malkander doen komen: en in een *conferentie*, waer

waer van de Regenten selve *moderateurs* zijn,de Leeraers en Hoofden van de Societeyten af-vorderen in oprechtigheyd, sonder om-wegen , gelijck lieden betaemt , die na waerheydt, en niet na eygen eer staen ('t welck licht af te nemen sou zijn) te verklaren , waer op sy haer geloof bouwden en te hooren hoe sy op malkanders tegen-werpingen antwoorden. Ick twijffele niet of de Magistraet soude niet alleen in korten tijdt groote ervarentheydt krijgen in Goddelijcke saecken : en bemercken datse niet minder bequaem is om van Theologische questien , dan van burgerlijcke geschillen , die in de politie en Vyerschaer voor-vallen, te oordeelen : maer soude oock haest bespeuren wat al dispuyten onder de Theologanten zijn , welcke soo verre gaen , datse noch door reden, noch door Schriftuer klaerlick konnen beslicht werden , voort komende van lieden , die weten willen boven 't geener geschreven staet , die dwase Prophe-ten gelijck , die haren geest na wandelen en 't gene sy niet gesien hebben, en evenwel door quade herts-tochtẽ,of verkeerden yver haer naesten, die op sulcke losse gronden niet bouwen wil , schelden en uyt-maecken. Sy souden mede dan soo

licht bemercken wat Leeraers heur met quade ſtreecken, looſe uytvluchten, loſ-ſe gronden, quade herts-tochten en krac-keelen behelpen, als ſy ſien in de Advo-caten, Procureurs en parthyen de *chi-caneryen*, en quade gangen. En men ſou-de dan ſulcke geſellen door ſtraffen kon-nen in-toomen na behooren, en de een-voudigen, die door de ſelve verleydt waren, ontſetten van ſulcke Leeraers. En dan ſoude het licht ſtaen, voorts al de reſt van de Onderdanen, of de Leere der waerheydt, op klare en taſtelijcke gronden gebout, door ſoodanige confe-rentien, in tegenwoordigheydt van de gemeene man uyt-gevonden, doen om-helſen, of tot kenniſſe te komen, welc-ke die waren, die door de verhaelde ge-breecken, en boosheden, of doemlick verſuym en onachtſaemheydt, of in on-wetentheydt bleven van die dingen, welcker on-konde ſtraf-baer is in den Staet, of de een of de ander Societeyt aen-hingen. En dan ſou men haeſt uyt-vinden de rechte Ketters, en War-gee-ſten: en wie de geene zijn, dewelcke uyt onnoſelheydt, en om dat haer verſtant ſoo verre niet reyckt, de leere van ande-ren niet toe-ſtemmen: om de eerſte te ſtraffen, en de andere ſwackheden des

ver-

verstants, als sieckte des lichaems met medogentheydt helpen dragen en heelen. En de Regenten, door eygen ondervindingh leeren, hoe swaer de geschillen des geloofs zijn: en hoe menichmael sy haer selven perplex soude vinden, om van die saecken te *oordeelen*, en daer van met *evidentie*, en *volle verseeckerheydt* des gemoedts te konnen spreken. 't Welck nochtans behoort, *Rom. c.* 14. *vers* 5. En souden dan oordeelen die swackheydt in andere niet straf-baer te zijn: waer van sy haer selve, door een gemeene menschelijcke swackheydt niet vry bevonden. Souden oock de dwalinge der geene, die nae een naerstigh en sorchvuldigh ondersoeck, haer oordeel vellende, evenwel misten, niet erger keuren, als het geloof van die geene, dewelcke niet ondersoeckende, en het op haer Leeraers geloof latende aen komen, volgen in geloofs saecken *la mode qui trotte*. De Regenten souden haer dan oock wachten sulcke sonder boosheydt dwalende menschen, aen sommige bittere, onwetende, en superstitieuse menschen, als een proye over te geven. Dit gantsche werck hanght maer aen de vromigheydt en onpartijdicheydt van de Regenten: dewelcke in alle religions

geschillen haer hebben te dragen als onpartijdige Richters. En dat soude, God de voorste sulcke werckingh doen, dat de Staten en Landtschappen om verscheydentheydt van gevoelens in den Godts-dienst minder geschudt, en de Regeeringe soude met meerder gerechticheydt gehandelt worden. Maer hier van zy genoech geseydt.

Capittel V.

Wordt uyt de Heylige Schrift bewesen, dat'er eenige dwalingen met boosheydt vermenght zijn, en andere niet.

IS nu overich te bewijsen, dat'er eenige dwalingen met boosheydt vermenght zijn, andere niet; en die even wel in haer selven groot zijn. Wat is'er grooter dwalinge, dan het Euangelio, van Christo, en de Apostelen gepredickt, niet te gelooven; en alsoo den goeden raedt Godts haer gegeven, verwerpen. En evenwel zijnder in den beginne veele Joden in die dwalinge geweest,

veest; dewelcke men evenwel daatlick geen boosheydt konde toe-schrijven. Want hoe kan den Apostel Paulus van sommige getuygen, dat sy een yver tot Godt hadden; maer niet na verstant in't beweeren van de Joodtsche leere. Ja hy getuycht van sijn selven, en van soodanige Joden, dat hy en zy, arbeydende tot voorstant des Jodendoms, waren, *yveraers Godts, Act. 22. vers 3.* Dat meer is, hy derft seggen *Actor. 23. vers 1. dat hy met alle goede conscientie voor Godt gewandelt hadt tot op desen dagh.* Daer onder begrijpende den tijdt sijns levens onder het Jodendom. Waer mede over een komt 't gene hy seydt *Philip. 3. 6. Na de rechtveerdigheydt die na de Wet is, zijnde onberispelick.* Soo oock 2 *Tim. 1. v. 2. Ick dancke Godt dien ick dien van mijn voor-ouderen aen in een reyne conscientie.* En 't fundament van de waerheydt van dit seggen is, om dat sy yverende voor het Jodendom, het selve deden uyt een onwetentheydt die vry was van boosheydt, en sulcke sonden, van de welcke wy boven bewesen hebben, dat sy een dwalinge straf-baer maecken. *Actor. 3. vers 17.* staet Petrus toe, dat de Joden Christum door onwetentheydt gekruyst hadden: waer onder buyten twijffel niet moeten

begrepen worden die Joden, dewelcke tegen den Heyligen Geest sondichden: waer van Christus spreeckt *Matth.* 12.31. en 1 *Timoth.* 1.13. seydt Paulus oock sulcx van sich selven; en neemt het op sijn onwetentheydt als die hem wat verschoonde, waerom hem Godt om sijn vervolgingh en Godts-lasteringh niet verlaten, maer evenwel door een grondeloose genade hadde aengenomen. Soo datmen'er duysent mach houden als buyten de Christelijcke gemeynte zijnde, en steeckende in sware dwalingen, die de Magistraet, ten opsicht van den politijcken staet, niet mach eenich ongemack aen doen: en aenmercken moet als goede en vrome burgers. Want wie siet niet, datmen niet seggen kan van een dwalingh, waer mede boosheydt vermenght is, datmen evenwel een yveraer Godts en onberispelijck is, en in een goede conscientie gewandelt heeft. soo dat de feyten door sulcke dwalingen begaen, eenichsins verschoonen: en niemant daerom mach gehouden worden voor een boos mensch, en die daerom oock niet straf-baer is om die dwalinge. Niet dat ick segge dat de hedendaechse Joden hier onder begrepen moeten worden: want ick hebbe voor henen ver-

verklaert, my niet te willen in-laten in particuliere questien. Behalven dat het my onbekent is, hoe elcke Iode sich draecht om tot de kennisse der waerheydt te komen, en wat goede en redelijcke devoiren van de Christenen aengewent werden om haer op 't rechte pat te brengen, en meyne niet datmense alle over eene kam behoort te scheeren, en alle, als door moetwil en boosheydt dwalende, door weygeringh van verblijf in der Christenen Staten, t'ontblooten en te ontsetten van de gewoonlijcke middelen ter salicheydt.

Seytmen dat sulcke dwalingen strafbaer behooren geacht te worden, dewelcke den dwalende soo verre vervoeren, datse toe-leggen op het leven van haer naesten, en meenen Godt een dienst te doen, wanneerse met den ondeerganck van den mensch de dwalingen uytroyen: gelijck de Joden aen Christo ende de Christenen gedaen hebben. Ick antwoorde, dat de dwalinge van sulcke yverige Joden, waer van nu gesproocken is, evenwel sonder boosheydt kan geweest zijn: alhoewelse de Christenen tot de doot vervolghden, want sy meynden, dat het Christendom te omhellen, was een geheelen en volkomẽ *af-val* van

de Wet, ende den Joodtschen Godts-dienst, van Mosis ingestelt; en waer van sy een duydelijcke Wet ende gebodt hadden, dat alle Apostaten ende afvallige gedoodt moesten worden. Soo dat in de Joden de vervolgingh aen die van haer natien gedaen, veel meer te verschoonen is; en geacht moet worden in haer meer vry geweest te zijn van boosheydt, als nu onder 't Nieuwe Testament in die yveraers, dewelcke sommige van hare Godts-dienst verschelende met de doodt straffen. En men heeft vry andere redenen om te dencken, dat sulcken yver niet vry is van boosheydt. Eerstelijck; om dat'er geen gebodt is in het Nieuwe Testament, dewelcke gebiedt, datmen ymandt om dwalinge in den Godts-dienst dooden sal: maer seydt alleenlijck, dat d'Overheydt niet te vergeefs het swaert draecht, *Rom. cap.* 13. *vers* 4. Ende de Wetten in het Oude Testament, gebiedende d'Afgoderye ende d'af-val met de doodt te straffen, en binden ons niet verder als voor soo veelse op de natuerlijcke billickheydt gefundeert zijn. En boven is bewesen, dat de natuerlijcke billickheyt van de straffe der gene die dwalen, rust op de boosheydt, die hen in die dwalin-

gen

gen vervallen, of blijven doet. Indiender dan niet kan aengewesen worden, dat de Wet der Joden rust op die billickheydt, soo verbindtse de Christenen niet, maer veel minder konnen sy haer met die Wet behelpen: indien die Wet selve oock niemandt strafte, als die door moetwillige boosheyd haer Godsdienst versaeckten. Want eerstelijck, de Wet spreeckt maer van die Joden te dooden, die tot *Apostasie* vervielen. En daerom vervolchde Paulus en d'anderen niemandt als die van het Jodendom waren. Maer het was onmogelijck dat een Jode tot af-val van den Joodtschen Godts-dienst kon vervallen, sonder moetwillige boosheyd; doende tegen sijn gemoedt, en tegen het geene hy duydelijck belooft hadde: en waer van hy verseeckert was in sijn gemoedt dat hy'er tegen dede *met opset* en niet door dwalinge. En den af-val was in hem so weynich te verschoonen, als den af-val der Onderdanen van haer Wettelijcke Vorst ende Prins tegens trouwe, eer, en beloften: waer van sy in haer gemoedt overtuycht zijn. 't Welck alles blijckt uyt d'omstandicheden.

De Wet der Joden gebiedende lijfstraffe tegen d'af-valligen, was niet over

dwa-

dwalingen die door eenige ſwackheydt kon ontſtaen : want vele en verſcheyde Secten wierden onder haer getolereert. Het was oock niet, om dat eenige haer goede, Goddelijcke, en wel-gegronde leer niet en wilden aennemen : want die Wet en raeckte de Heydenen niet. Maer eerſtelijck ſpreecktſe van een geheelen af-val ende de verſaeckingen des *Godts Iſraëls* : beſtaende in het aennemen der Goden van de Heydenen, of in den waren Godt onder eenich Beeldt te eeren, waer van boven bewijs by gebracht is : waer van de Joden ſulcke uytdrukelijcke geboden ontfangen hadden, dat niemandt daer van onwetende konde zijn : ende de welcke elcke Jode hooft voor hooft voor haer ende voor haer kinderen moeſte beloven na te komen op pene van lijf-ſtraffe, in cas van ongehoorſaemheydt. Soo dat'er geen de minſte bedenckinge vallen konde, dat een Iode, tot ſulck een af-val komende, door eenige verſchoonelijcke dwalinge daer toe verruckt was. Want alhoewel het miſſchien nu ſoude konnen gebeuren, dat ymandt van het Jodendom of Chriſtendom tot het Heydendom verviel, door eenige verſchoonelijcke ſwackheydt, die niet ſtraf-baer was in den Staet, ('t welck ick noch-

ochtans niet en geloove) soo konde e-
enwel het niet geschieden van Joden
n een Joodtsche Republijck: dewelc-
e formeele beloften doen moesten van
de Joodtschen Godts-dienst aen te sul-
en hangen. Ten minsten kon hy door
geen verschoonelijcke dwalinge onwe-
ende zijn van sijn beloften: en van de
traffe, die hy sich in cas van ongehoor-
aemheydt onderworpen hadde.

Ende staet bysonderlijck aen te merc-
ken, dat in het Jodendom de Joodtsche
Republijck noch staende, heel anders
den Joodtschen Godts-dienst van d'On-
derdanen gevordert wierde, als nu van
d'Onderdanen door de Christelijcke O-
verheydt de Christelijcke Religie. De
Joden hadden een vyt-gedruckt gebodt
niemandt tot de gemeenschap van de
Republijck van Israël toe te laten, die
niet en beloofden de Joodtsche Religie
aen te hangen. En op dit fundament
hadde de Joodtsche Magistraet niet al-
leen recht om haer Onderdanen te ver-
maenen ende te *raeden* haer te houden
aen den Joodtschen Godts-dienst, maer
oock formelijck dat te *gebieden*. Ende
die de Ioodtsche Godts-dienst verliet,
was straf-baer, om dat hy formeelijk ge-
daen hadde tegen het verbodt. Soo dat
dit

dit recht der Joodtsche Magistraet om sulcke Godts-dienst te eysschen van haer Onderdanen; en die daer tegen deden te straffen, niet her quam *uyt het recht van eygen verweeringh: maer om dat Godt de conscientie der Ioodtsche Onderdanen onderworpen hadde, aen dit gebodt van de Magistraet.* Maer de Christelijcke Magistraet gebiedt ende eyscht van haer Onderdanen seeckeren Godts-dienst: niet om datse *Iurisdictie* of Rechts-plegeinge heeft in en over de conscientien der Onderdanen: soo dat de geene, die sijn gemoedt en conscientie dat gebodt niet onderwerpt, sonde van ongehoorsaemheydt begaet: maer om datse meynt, dat sulcken Godts-dienst me Godts Woordt over een komt: en bes is voor haer Staet en Onderdanen. En de Magistraet straft daerom de dwalinge niet, als of het was een *ongehoorsaemheyd* aen sijn gebodt. Want Godt heeft geen 's menschen oordeel en conscientie, een anders oordeel en conscientie soo onderworpen, dat het gevoelen van mijn naesten, verscheyden zijnde van het mijne, my soude recht geven hem als *ongehoorsame* te straffen. Maer ick hebbe recht om na mijn gevoelen mijn saecken te schicken: en ick doe mijn naesten geen on

gelijck

elijck,als ick om mijn recht uyt te voe-
n, hem als by geval (waer van boven
esproocken is, en hier na breeder sal
esproocken worden) ongemack aen
oe: hoewel ick swaerlijck sondigen
an mijn recht qualijck te gebruycken,
et hardt, wreedt, en tyrannich tegen
nijn naesten te zijn.
Soo seggen wy, dat het aen de Magi-
raet staet van een opinie, nieuw ont-
aende, te oordeelen: of se te verschoo-
en is of niet. En al is het dat de Magi-
traet mist, soo doetse evenwel d'Onder-
lanen geen ongelijck; al doet hy hen
laer over vervolginge en ongemack aen.
Maer laet daerom niet te sondigen. En-
le daerom mach een Onderdaen sich
iet stellen tegen het doen van de Magi-
traet: maer moet met gedult alles ver-
draegen: hoewel de Magistraet sich
groffelijck komt te vergrijpen tegen
Godt. Een gelijckenisse sal het boven-
verhaelde groot licht toe brengen. Wan-
neer twee Opper-machten, die geen ge-
meynen Richter hebben, gelijck bekent
is, tegen elckander in Wapenen ko-
men; yder tot beschermінge van sijn
Recht, soo meynen sy niet, dat de *dwa-
linge* van d'een of d'ander in het af-me-
ten van sijn Recht verdient door de Wa-
penen

penen geſtraft of gewroocken te worden; veel minder achtenſe, dat het quaet en verkeert gevoelen dat yder van ſijn recht heeft, een *ongehoorſaemheydt* is. Maer ſy fonderen haer wapenen op het recht, dat ſy hebben van haer goede ſaeck te mogen beweeren, ſelve met de wapenen; wanneer'er ſachter middelen te vergeefs aengewent zijn. Nu van de deuchdelijckheydt van de ſaeck, en van het verwerpen van gevoegelijcke voorſlagen van vrede, heeft yder Oppermacht recht om te oordeelen: want daer en is geen derde: ende het is onbetaemlijck dat mijn partye, met dewelcke ick twiſte, Rechter ſal zijn van mijn geſchil. Maer hoewel yder Opper-macht Rechter is in ſijn ſaeck: en de partyen elckanderen geen ongelijck en doen dat d'een des anders oordeel niet en volcht, ſoo konnen ſy evenwel dat recht van oordeelen ſeer qualijck gebruycken, en daer door groffelijck ſondigen, ſoo is oock in geloofs-geſchillen geen *Rechter* op aerde. De Schriftuer en reden alleenlick een *Regel* zijnde waer na een ygelijck ſijn geloof beſtieren moet: en daerom kan het gevoelen van een Menſch, Regent, of Leeraer my geen *Wet* weſen, wat ick gevoelen

moet

oet: en daerom heeft geen Magistraet
cht om by *form van Wet of Gebodt* ye-
andt eenigen Godts-dienst voor te
llen. Ende heeft de Magistraet of
eeraer geen recht om my mijn Godts-
enst voor te schrijven, hoe is het dan
gehoorsaemheydt soo niet te gevoelen
n den Godts-dienst, gelijck de Magi-
raet of Leeraer? Maer de Magistraet
eeft recht om te oordeelen, waer door
nlusten in den Staet, ofte plagen over
et landt soude konnen komen, oock
eeft hy recht om door het swaert die
lagen te weeren; en het swaert op en
a sijn oordeel te swaeyen; en soo kan
y sijn Onderdanen moeyten en quel-
ngh aen doen om eenich gevoelen in
en Godts-dienst, die hem niet en be-
aecht, en waer door hy onlust en pla-
en in sijn landt vreest: niet om dat sijn
Onderdanen anders van den Godts-
dienst oordeelen als hy: want niemandt
s gehouden des Magistraets gevoelen
ich te stellen tot een Wet over sijn con-
scientie: maer om dat hy oordeelt dat hy
nders van sijn Staet d'onheylen niet af-
weeren kan.

Uyt dit alles blijckt dan, dat, geno-
men de Wet Mosis geboodt oock met
de doodt te straffen die dwalingen, die
niet

niet door boosheydt, moetwil, of wederspannicheydt ontstonden, 't welck ick nochtans ontkenne, soo soude evenwel de Christelijcke Magistraet sich met die Wet niet konnen behelpen, om dat Godt der Regenten of Leeraers *oordeel* in saecken van Godts-dienst ende de conscientie raeckende niet aen d'Onderdanen heeft gestelt als een *Wet* en *gebodt*: Wat sy te gelooven hadden: gelijck die duydelijcke geboden Godts, waer van boven gesproocken is, en die mede een deel van de Wet ende de Jootsche Republijc waren, een *Wet* waren aen d'Onderdanen van de selfde Republijck, watse van Godt ende den Godsdienst te gevoelen hadden, ende daerom is het ongerijmt, dat een Kerck of Politijcke Regeeringe meent meerder recht te hebben tot straffe van d'*af-valligen*, als die noyt het geloof van de Kerck hebben aengenomen: 't welck wel om redenen verhaelt in de Joodtsche Kerck of Republijc, die daer een ende 't selve was plaets hadde, maer gantsch niet in Christelijcke Republijc of Kercke: Want niemandt het geloof der Kercke verder, en om andere redenen aennemen moet als voor soo veel hy meent die leere Goddelijck, en sijn con-

ſentie daer aen gebonden te zijn, en
en Kerck of Regeeringe heeft recht
o anderen gronden in dat deel gehoor-
emheydt of gelijckheydt van gevoe-
n van de Ledematen, of Onderdanen
vorderen, en als yemandt daer na an-
ers onderrecht wordt en ſijn eerſte ge-
oelen verdoemt, dat is geen ongehoor-
emheydt, of verbreecken van beloften.
n die verkieſingh van nieuwen Godts-
ienſt maeckt in ſijn ſelven geen *nieuwe
huldt*. Want gelijck het oordeel der
egenten of Leeraers in ſaecken van
Gods-dienſt den Onderdanen geen *Wet*
was in d'eerſte verkieſingh van Godts-
ienſt, ſo en is het oock niet in de twee-
e. En daerom zijn des Paus Wetten in
et ſtraffen van Ketters ende hervallen
Ketters ſoo onrechtveerdich, als in het
traffen van d'ongeloovige Heydenen.
En de Kerck heeft alſoo weynich recht
om als Rechter by forme van ſtraffe
d'af-vallige met de Kerckelijcke diſci-
pline te tuchtigen ende te caſtijden, als
die noyt van haer ſocieteyt geweeſt zijn.
Siet 1 *Cor*. 10. *vers* 29.

Maer om weer op het ſpoor te ko-
men. Het gebeurde dan dat in het Chri-
ſtendom eenige door onnooſelheydt,
vry zijnde van boosheydt, quamen in
die

die dwalingen te vervallen, dat ſy meynden haer plicht te zijn anderen die oock onnooſelijck van haer verſcheelden in den Godts-dienſt te ſtraffen, ſoo ſoude uyt onſe fundamenten niet volgen, dat ſulcke niet ſouden mogen geweert worden *door gewelt*; om dat haer dwalinge met geen boosheydt gemenght is. Maer daer ſoude alleenlick uyt volgen, dat ſulcke dwalinge niet ſtraf-baer was: maer niet, dat wy geen recht ſouden hebben, om de ſchade door ſulcke dwalinge ons konnende over komen met gewelt te weeren, of voor te komen. Men paſſe hier op het gene wy boven verhaelt hebben van twee Opper-machten, die twiſtende over eenige ſaken; en het geſchil door de Wapenen beſlechten moeten: ende daerom ſoude ick de Paus ende het Roomſche Hof, ende alle Rooms-geſinden, indienſe oordeelen datmen de Ketters, ſoo als ſyſe noemen ſtraffen moet, en indienſe met haer aenſlagen daer op toe lagen, om dat uyt te voeren: ende dat gemoedt geduerich tegen ons behielden, houden voor openbare vyanden, en haer handelen als ſoodanigen; ſonder omſien of ſy door onnooſelheydt of boosheydt in dat gevoelen gekomen waren. Midts mij houdende

ende aen de generale Wet, datmen ſijn
yandt geen meerder quellingh of ſcha-
e moet aendoen, als tot het bewee-
en, en geruſtich beſit van ons recht,
oodich is.
Wy hebben boven beweſen uyt Gods
Voordt, dat groote dwalingen ſonder
oosheydt konnen zijn, en daerom in
aer ſelven niet ſtraf-baer, en dat daer-
m in achtingh moeſt komen, of met
uaedt en boosheydt een dwalingh ver-
eſelſchapt is. Nu is overich uyt Godts
Voordt te bewijſen, dat kleyne dwalin-
gen met boosheydt en moetwil kon-
nen vergeſelſchapt, en daerom oock
ſtraf-baer zijn. Dit te bewijſen heeft
weynich moeyten in; Want eerſtelijck,
een ygelijck ſtaet toe, dat boosheydt,
bedroch, willige onvoorſichticheydt en
onwetentheydt altijdt ſtraf-baer is, het
zy die gepleecht wordt ontrent Godde-
lijcke, het zy ontrent Wereltlijcke ſaec-
ken. Die ſijn naeſten bedriecht in den
Godts-dienſt, verſwijgende, 't geen hy
wel weet dat behoort geſeydt te zijn, en
ſeggende 't geen hy wel weet dat be-
hoort geſwegen te zijn, is niet minder
ſtraf-baer, als die ſijn naeſten in koop-
handel bedriecht. Die in het voorſtaen
van ſijn Godts-dienſt het zy ware of
val-

valſche, betoont boosheydt, wraeck-giericheydt, valſcheydt, is ſoo wel ſtraf-baer als die in Weereltlijcke ſaecken ſulcke gebreecken doet uyt-kijcken, Dit kan niemandt in twijffel treeken.

Vorders, dat in de Heylige Schrift menſchen, die dwalen in groote geloofs-punten evenwel niet onder de ſondaers gereeckent worden, en dat andere, in de ſelve of minder dwalinge levende, voor booſe menſchen gehouden worden, dat wijſt uyt dat d'eene dwalinge met boosheydt, en d'ander ſonder booſheydt is. Hoe kanmen van een menſch, dwalende in hooge geloofs-pointen, ſeggen, dat hy in goede conſcientie wandelt, dat hy een yveraer Godts is, ten zy ſijn dwalinge vry zy van boosheydt, en van ſonden, die tegen ſijn conſcientie begaen worden? hoe kanmen van een dwalinge ſpreecken, 't geen den Apoſtel 1 *Tim.* 4. 2. ſeydt, 't en ſyſe met booſheydt vermenght zy: *Doch de Geeſt ſeydt duydelijck, dat in de laetſte tijden ſommige ſullen af-vallen van het geloove, haer begevende tot verleydende Geeſten en leeringe der Duyvelen door geveynſtheydt der tegenſprekers hebbende haer eygen conſcientie als met een brandt-yſer toe-geſchroeyt.* Siet oock 2 *Tim.*

2 *Tim.* 3. *vers* 1. en navolgende: alwaer den Apostel de dwaesheydt van sommige *uytsinnigheydt* noemt, aenwijsende dat hare dwalinge geen schijn van reden hadde, en daerom *moetwillicheydt was*: en *vers* 13. noemt hyse *boose menschen en bedriegers*; sulcx soude den Apostel noyt op hem of sijns gelijcken hebben willen passen, wanneer hy het Christendom tegen was. Soo seydt den Apostel Petrus 2 *Pet.* 4. *vers* 5. dat'er zijn die *willens onwetende zijn*, en *vers* 17. *ghy dan geliefden sulcx te voren wetende, wacht u dat ghy niet door de verleydinge der grouwelijcke menschen mede af-geruckt wordt, en uyt valt van uwe vastigheydt*. So noemt den Apostel *Philip.* 3. 2. de boose en quaedt-aerdige Joden *Honden*; *Siet op de Honden, siet op de quade arbeyders*: soo en noemt den Apostel niet een Jode welckers dwalinge sonder boosheydt is. Siet oock *Gal.* 5, 12. *och of sy af-gesneden waren die u onrustigh maecken*. Maer voor die eenvoudige Joden bidt hy. *Rom.* 10. 1. *en* 9. 1. En dit veel dwalingen door boosheydt en archeydt onder de menschen gesaeyt worden, wijst den Apostel aen door tegenstellinge van sijn oprechtigheydt in het verkondigen van het Euangelium tegen d'archlisticheydt van an-

dere Leeraers. *Maer wy hebben verworpen de verdeckselen van schande, niet wandelende in archlistigheydt, noch het Woordt Godts vervalschende, maer door openbaringh der waerheydt ons selven aengenaem maeckende by alle conscientien der menschen in de tegenwoordigheydt Godts*, 2 *Cor*. 4. 2. 3. 4. Van sulcke dwalingen met boosheydt vermenght, siet 2 *Tim*. 2. 6. *Marc*. 15. 10. *Esaiæ* 5. 21. *en* 9. 16. *Rom*. 2. 8. *en* 1. 28. *en* 3. 11. *Ierem*. 11. 8. *en* 13. 10. *en* 16. 12. *en* 17. 23. Soo kanmen dan dwalen door boosheydt, en soo is dan alle boosheydt, het zyse ontrent den Godts-dienst, het zyse ontrent andere saecken gepleecht wort, straf-baer: en dit is het geen wy voor hadden te bewijsen.

CAPITTEL VI.

Van de Conscientie dwangh: watse is, en hoe verre men de uyterlijcke sonden van een dwalende conscientie weeren moet.

HEt sal niet buyten ordre, maer ten hoochsten tot breeder verklaring van het verhaelde dienstich zijn, dat

dat wy hier spreecken van de conscientie dwangh: en of dan de Magistraet om saecken van Godts-dienst niemant straffen mach. Veel stellen losselijck, en sonder omsien, dat de Magistraet om eenich gevoelen in den Gods-dienst niemandt straffen mach; om dat sulcx conscientie dwangh is: maer dienende om ymandt te willen *forceren* in sijn gemoedt, dat doch Godt alleen onderworpen is: 't welck niet door straffe of met dwangh eenich gevoelen in te prenten is, maer alleenlijck door een overtuygende reden. Dat daerom oock alle geboden en straffen by de reden gevoecht, onnut en van geene dienst; en daerom van *wreedtheydt* te beschuldigen zijn: gelijck alle wereltsche straffen, die maer sien op het lijden dergenen, die gestraft worden, sonder in-sien of hoop van eenich ander nut, van die natuer zijn, siet *Ezech.* 35.5. *en* 36.5. 2 *Cor.* 7.9. *en* 13.10. Ja stellen, dat in plaets, dat sulcke geboden en straffen yets goets souden uyt-wercken, dat door de selve niet anders uyt-gewrocht wort als groote geveynstheydt, en alsoo de Menschen en Onderdanen gegeven nieuwe aenstoot tot sondigen, sonder de minste hoop van beterschap. Alsoo het dreygen

gen en straffen geē middel is om yemant anders te doen gevoelen, maer wel anders te doen spreecken. Dat Godt oock het straffen der ongeloovige voor hem gehouden heeft, *Matth. cap.* 13. *vers* 30. en die niet en wil straffen als ten jonghsten dach: behoorende de directie over de conscientie by *forme van geboden*, aen het rijcke Christi dat van dese Werelt niet en is, *Ioan.* 18. 36. en tot welckers bescherminge en uyt-breydingh geen swaerdt moet gebruyckt worden, 2 *Cor. cap.* 10. *vers* 4. Jae Christus selve gebruyckt geen *geboden* in het voor-stellen van sijn leer, maer draecht die voor by forme van *leeringe* en vermaninge: heel anders als hy den Joodtschen Godtsdienst de Kinderen Israëls voor-hieldt: want alhoewel in de Joodtsche Republijck oock niemant gedwongen wierde Jode te worden: en dat oock maer geschiede by wijse en maniere van *aenraden*, en daerom merckte Godt d'Israëliten aen, als die een vrywillich Verbondt met hem aen-gingen, en welcker ongeloove eerst na het aengaen van het Verbont als *ongehoorsaemheyt* aengemerkt wierde, *Exod.* 19. 8. *Ios.* 1. 2. het welck hoewel het alle Christelijcke Overheyt wel t'overwegen staet, soo is het evenwel,

wel, dat Godt geboodt alle d'Onderdanen van de Joodtsche Republijck de Joodtsche Godts-dienst aen te hangen: maer onder het Nieuwe Testament eyscht Godt niet by forme van gebodt, dat alle d'Onderdanen van een Republijc Christenen moeten wesen, en daerom heeft geen Kerck of Leeraer eenige jurisdictie, of Wet-gevende macht in saecken van Godts-dienst: maer God gebiedt de Magistraet te besorgen door middelen daer toe dienende, dat is door leere en vermaninge, en niet door straffe, haer Onderdanen in de deucht en waren Godts-dienst t'onderrichten. En hierom is het dat Godt niemant soo swaer om d'ongeloovicheydt straffen sal, als bestaende maer in het weygeren en niet aennemen van een *goeden* raedt, als om de sonde die in het ongeloove begaen worden; en om de boosheydt waer door sy haer onbequaem maecken om de salich-maeckende leere aen te nemen, *Luc.* 7. 30. *Maer de Phariseen en Wet-geleerden hebben den raedt Godts tegen haer selven verworpen, van hem niet gedoopt zijnde*: als Godt dan de grouwelijckheydt van de sonde van ongeloovicheydt voor-stelt; en dreygementen van straffe daer by voecht, soo doet God

dat niet als aen persoonen die met hem als een Verbondt hebben aengegaen ; en die dat Verbondt en de Wetten en de Condition der selve hebben overtreden, gelijck geschiede met de Joden, en met alle menschen die door het licht der nature Godt voor haer Heer en Meester kennen, welcke sy erkennen gehoorsaemheydt schuldich te zijn, en haer conscientie onderworpen hebben ; maer dat geschiedt als aen vyanden, die ontrent saecken des geloofs op Godts minnelijck aenraden met Godt in geen Verbondt hebben willen treden. En daerom moeten de woorden des Apostels *Rom. 2. v. 12. Want soo veel als'er sonder de Wet gesondicht hebben, sullen sonder de Wet verloren gaen*, niet alleen verstaen worden van die genen, dewelcke noyt van de Wet of het Euangelium gehoordt hebben, maer oock van die, welcke de Wet of het Euangelium wel verkondicht is, maer door ongeloove die Godts-dienst niet aengenomen hebben. Soo dat gelijck een Heyden gehoort hebbende van de Wet, maer die niet aengenomen hebbende, noch in het verbondt getreden zijnde, niet verbonden is aen de Wet der Joden voor soo veelse van de natuerlijcke Wet onder-
schey-

scheyden is, en daerom het niet doen van die dingen welcke rusten op het aennemen van die Wet hem tot geen sonde sal gereeckent worden, *hoewel het verwerpen door het misbruyck van sijn gaven geschiedt,* in *hem groote sonden is*, soo is oock een ongeloovige in 't geheel of ten deele, niet gehouden aen die plichten, welcke het geloove van de Christelijcke Religie, of eenich artijckel van het selve na sich sleept.

Is het dan soo gelegen, soudemen konnen seggen, dat Godt selve van niemant door Wetten, geboden en straffen daer by gevoecht op de wijse voorseydt, het geloove eyscht, en daerom niemant om sijn ongeloove, als ongehoorsaem en overtreder van sijn verbondt, straft: hoe konnen dan Regenten verder als door vermaninge en leere soecken haer Onderdanen tot het geloove te brengen. En heeft Godt der Overheden macht, in saken van Godtsdienst, soo bepaelt, soo hebbense geen meerder recht om ymant om sijn ongeloof te straffen, als wy recht hebben, om yemandt te straffen, die onse leere ende vermaninge niet aen en neemt. Ja men kan het voorgaende bewijsen door een openbare ongerijmtheydt die'er op vol-

gen ſoude, indien Godt de Magiſtraet meerder recht hadde gegeven. Want geſtelt, dat Godt geſeydt hadde in ſijn Woordt, dat de Magiſtraet die recht-ſinnich is in het geloof, ſtraffen ſoude de niet recht-ſinnigen; en die Magiſtraet als Heer en Richter daer over geſtelt hadde, om door geboden en ſtraffen ſijn recht uyt te voeren, en t'ſamen niet verklaert hadde, wie de recht en wel-gevoelende Magiſtraet is: gelijck het nu ſoo leydt onder het Nieuwe Teſtament, ſoo blijft het noch onſeker wie die Magiſtraet is, welcke die macht gegeven is. En een Onderdaen anders van ſijn Overheyd gevoelende, ſoude niet ſchuldich zijn van ongehoorſaemheydt: en daerom vry van de ſtraffe; want geen Rechter aengeweſen weſende, blijft yders conſcientie Rechter, ſo van de Magiſtraet, aen de welcke die macht ſoude gegeven zijn, als van ſijn eygen geloof. Edoch ſoude de Magiſtraet op de goede opinie die hy van ſich ſelven hadde, mogen daer op funderen over anderen recht van heerſchappye, van rechts-plegingh, en van ſtraffen, niet meer als dat op het ſeggen van Godt, *dat de Wijſte man de heerſchappye over de gantſche Werelt gegeven was*, yemandt die ſulcke

opinie

pinie van hem hadde, daer op van alle ndere Machten en Potentaten gehoorsaemheydt eyſſchen mochte; en in cas van ongehoorſaemheydt met het ſwaert ijn gepretendeert recht uyt voeren, houdende alle anderen vervallen van dat echt: of daer geen deel aen te hebben, l haddenſe geen minder opinie van haer wijsheydt als hy van de ſijne. En op dit fundament is het, dat ruſten de Gereformeerde Godt-geleerden, die drijven, dat den Chriſtelijcken ban voor ſoo veel ſe uyt de Kerck komt, niet en is een werck van *juriſdictie, rechts-plegingh*, herkomende van een collegie, dat eenige Kerckelijcke of Geeſtelijcke *juriſdictie* heeft, om Wetten te maecken en de Overtreders van dien te ſtraffen. Want ſeggen ſy, hoe kan het zijn dat Godt het recht der Sleutelen, voor ſoo veel het beduyden ſoude een *Geeſtelijcke Vyerſchaer*, aen eenige Kerckelijcke Societeyt ſoude gegeven hebben: want dat kan in geen andere termen geſchiedt zijn, *Als dat Godt de Ware Kerck het recht der Sleutelen gaf.* En geen Richter geſtelt zijnde, die uytſpraeck doet, welck die Ware Kerck is, ſoo kan niemandt op dat fundament, ſonder in de voorgaende ongerijmtheydt te vallen,

die Geestelijcke jurisdictie sich aen-matigen. En daerom achtense, dat den Geestelijcken *ban* niet anders is als een *privè* werck van eene *private Societeyt*, geen Geestelijcke Rechts-plegende of Wet-gevende of straffende Macht hebbende, of die in den ban gebruyckende; maer bestaende alleenlijck in sich af te sonderen van die geenen, diese meynen ongeregelt te wandelen, of in een fundamentele dwalinge te steecken, en alsoo te mijden het oeffenen van die gemeenschap in het gebruyck van de Sacramenten, welcke Godt gebiedt dat wesen sal soo veel het mogelijck is, alleenlijck tusschen de vromen. Op dit fundament rust het oock, dat geen Societeyt of Kerck op het gevoelen datse heeft van de Ware Kerck te zijn, haer mach toe-eygenen het recht op eenige goederen in 't gemeen gegeven aen de Ware Kerck, sonder dat den *Donateur* verklare, wat vergaderingh of Societeyt (gemerckt'er soo vele zijn die voor-geven, en gelooven de Ware Belijdenisse des geloofs te hebben, en daerom de Ware Kerck te zijn) hy voor de Ware Kerck houdt. En alhoewel yder uyt sijn geloove leven moet, en verseeckert moet zijn van de waerheydt van sijn geloof en belijde-

lijdenisse: so is sijn geloof evenwel geen regel van recht, billickheyd, of waerheyd aen anderen: en op sijn goedt geloof en mach hy niet aen tasten als sijn eygen, 't geen noch als gemeen, niet tegenstaende dat geloof, moet geacht worden, tot dat'er een Richter kome aen dewelcke God alle Gesintheden onderworpen heeft; die uytspraeck doe, welcke de Ware Kerck is. Want een andere Societeyt van een andere belijdenisse oock geloovende de Ware Kerck te zijn kan met de selve redenen recht op die goederen pretenderen: en geen Rechter over Geloofs geschillen op der aerde gestelt zijnde, soo kan geen Kerck of Staet sich toe-eygenen die goederen uyt kracht van de woorden *van den Donateur*, of Testateur. Want hoe kan uyt kracht van de *woorden van de donatie* yemandt sich in 't besonder toe-eygenen eenich goet: wanneer op 't selve fundament en met 't selve recht een ander 't selve goet hem oock toe-eygenen kan. Men applicere hier op de boven verhaelde gelijckenisse van die gene die sijn goet maeckte aen de wijste man, &c. wanneer dan sulcke donatien gevonden worden, die melden datse de goederen geven tot *voort-plantingh van den Waren*

Godts-dienst, tot de bekeeringe der Heydenen tot het Christendom, tot Godts eere: en 't en blijckt niet, dat sy eenige besondere Societeyt, of collegie 't welck in den tijdt des donateurs hadde konnen in wesen zijn, gedesigneert hebben, of dat die Kercken of Collegien, en Societeyten gedissipeert zijnde, de woorden des donateurs moeten genomen worden, als in 't besonder geen Kercke of Societeyt designerende: soo moeten de Regenten in welckers jurisdictie die goederen gevonden worden, de selve goederen considereren als *gevonde goederen*: en die gebruycken als soodanige; Maer hier van zy genoech geseydt.

Tot bevestingh van het voorgaende, kanmen oock by brengen verscheyde plaetsen uyt Godts Woort, uyt de welcke blijckt, dat of verstandige onder de Heydenen, of Godtvruchtige mannen geoordeelt hebben, dat om saecken van Godts-dienst niemant straf-baer is voor de Wereltschen Richter; *Actor.* 15. 8. verstaet den Apostel *dat hy niet straf-baer was, alsoo hy niet hadt gesondight tegen de Wet der Ioden, noch tegen den Tempel, noch tegen den Keyser:* vast stellende, dat sijn gevoelen in den Godts-dienst den Keyser geen recht gaf om hem te straffen:

soo verstaet hy *vers* 11. dat de Christelijcke Religie te belijden, niet was eenich doen dat des doots waerdich was. Soo verstaet het oock de Propheet Daniel *cap.* 6.23. *Mijn Godt heeft sijn Engel gesonden, en hy heeft den muyl der leeuwen toe-gesloten, dat sy my niet beschadicht en hebben, om dat voor hem onschuldt in my gevonden is: oock en hebbe ick tegen u o Coninck geen misdaet gedaen.* Dese Heylige mannen stellen, dat anders te gevoelen van den Godts-dienst als de Magistraet verstaet; of tegen haer bevel eenich gevoelen aen-hangen geen sonden is, die haer schuldich maeckt aen de Wetten van 't Landt of des Coninckrijcks: en datmen van sijn Godts-dienst alleen aen Godt reeckenschap te geven heeft; en de Magistraet niemandt daerom te straffen hadde. *Act.* 18. 14. seydt Gallio Stadt-houder van Achaja, *dat van Poulo geen ongelijck noch quaedt stuck begaen was, al was het dat hy het Christendom leerde, en eenich geschil over den Godts-dienst met de Ioden hadde*, weygert daerom oock Rechter te zijn, en wil dat sy hun dispuyten onder haer beslichten. siet *Act.* 19. 37. *en* 23. 29. Soo getuycht Pilatus van Christus dat hy in hem geen schuldt en vondt, *Ioan.* 18. 38. vast stel-

lende,

lende, dat om het verſchil van Godtsdienſt, Chriſtus voor hem niet ſchuldich of ſtraf-baer was. *Matth.* 22. 20. ſeydt Chriſtus *Geeft de Keyſer dat des Keyſers is, en Gode dat Godts is.* Waer uyt volcht, dat'er yetwes op der aerden is dat onder des Keyſers macht en Wetten niet en is: en dat is al het geen des Keyſers beelt en opſchrift niet en heeft: en wat heeft des Keyſers beelt en opſchrift niet? 't geen Godt alleen ſoo eygen is, dat het ſtrijdt tegen d'Opper-macht Godts, daer van eenich ſchepſel deelachtich te maecken: en dat is de conſcientie. En daerom is het oock gelijck men niemandt in ſijn gemoet *forceren* kan; en van hem vorderen, dat hy ſijn gewiſſe een ander, als Godt, onderwerpe, datmen om een gevoelen niemandt ſtraffen moet: noch oock een daet, die op dat gevoelen volcht, 't en ſyſe met ſich ſleept eenige daet die onder des Keyſers macht is; en waer in hy evenwel d'Onderdanen haer vryheydt niet en behoort te beſnoeyen, 't en zy reden van Staet en Politijcke inſichten ſulcx vereyſſchen. Men ſtaet dan toe dat, tijdt, plaets, perſoon, en alle uyterlijcke actien en bewegingen des lichaems, ſoo wel als de goederen der Onderdanen des *Keyſers Beeldt* dra-

dragen : dat daerom de Magistraet van
Godt meester van den tijt gemaecte zijn-
de, die na eysch en sijn beste oordeel aen
de Onderdanen *distribueren* moet ; recht
hebbende om te gebieden op wat tijdt
yder saeck gedaen sal worden , wan-
neermen preken , wanneermen Biddach
houden sal. Dat de Magistraet oock
meester zijnde van alle plaetsen , die in
sijn *jurisdictie* zijn, recht heeft, om aen te
wijsen waer men vergaderen sal : en soo
de Kercken in eygendom heeft. Dat
oock , wat men leeren of preecken sal,
sijn *directie* en voor-schrift onderworpen
is: als zijnde uyterlijcke bedrijven en
actien des menschen waer op het gefun-
deert is , dat niemandt met gewelt , of
met middelen tot gewelt leydende, sich
tegen de Wetten der Regenten , over
sulcke saecken versetten mach ; maer of
gehoorsamen , of met gedult de straffe
lijden moet. Maer de conscientie , als
dragende het Beeldt des Keysers niet,
maer Godes zijnde, en kan de Keyser niet
onderworpen zijn: en moet daerom over
de bewegingen en gevoelens der selve
Godt voor Richter erkent worden. Die
het daerom de Regenten noch den Staet
tot sonden reeckenen sal , dat sy van
't geen anderen uyt beweging van haer
con-

conſcientie doen, niet oordeelen: en haer des, buyten reden van Staet, niet bemoeyen. Dus ſpreken ſommige.

Anderen ſchijnen oock toe te ſtaen, *dat alle conſcientie dwangh ongeoorloft is:* maer meynen dat het geen conſcientie dwangh en is; ſelve buyten vrees van onheyl in den Staet, eenige uyterlijcke Godts-dienſt met gewelt te weeren; hoewelſe voort komt uyt een innerlijcken Godts-dienſt, diemen, ſoo ſy toeſtaen, ſonder te vervallen in ſonden van *conſcientie dwangh*, niet vervolgen mach. En deſe mijns oordeels konnen haer nergens anders op *funderen*, als dat het bedrijf en den uyterlijcken Godts-dienſt van ſommige, volgende het innerlijck gevoelen, en den uyterlijcken drift harer conſcientien, grooter en grouwelijcker ſonde voor Godt is, als het eenvoudich gevoelen; en dat'er daerom meerder vreeſe is van Godts toorn over den Staet te verwecken; en daerom Wettelijcke redenen by de Regenten zijn, dat quaedt te weeren. Want men kon het hier niet op nemen, dat de Magiſtraet het *uyterlijcke* weeren kan, en daerom moet: Want ſy ſtaen toe, dat de Magiſtraet, veeler perſoonen innerlijcken valſchen Godts-dienſt, en mondelinge

inge belijdenisse verdragen mach, ja moet; om geen *conscientie dwangh* in te oeren, evenwel souse dat quaedt oock konnen weeren, alsoo haer die persoonen bekent zijn; en die uyt den Staet gedreven zijnde, dan oock het quaedt uyt-geroeyt soude zijn. Men kan oock niet seggen, dat het een soo wel geen conscientie dwangh is als het ander; *want men weerdt met geweldt dat ymandt niet en doet, waer toe hy meyndt in conscientie verplicht te wesen.* Wie een belijdenisse des geloofs heeft, welcke stelt, datmen Godt uyterlijck dienen moet, al is het dat de Magistraet sulcx niet en wil gehengen, die wordt in sijn conscientie gedwongen, en moet latẽ 't geen hy verstaet sijn plicht te zijn, en dat Godt van hem eyscht. Het is wel soo, dat den dwangh die een deel van den uyterlijcken dienst, of de selve geheel verbiedt, soo verre niet en gaet, als die selve het innerlicke gevoelen vervolcht, gelijck in het Pausdom geschiedt: maer dit volcht'er uyt, dat indien het *een* conscientie dwangh is, het *ander* daer oock voor staen moet. Het blijckt oock genoech uyt de practijck, dat die van het laetste gevoelen maer sien op de grootheydt van de sonde, dewelcke gevonden

den wordt in eenige deelen van den uyterlijcken Godts-dienst, alsoose maer een deel daer van weeren, en een ander deel, al is het sonden, gehengen. Ick spreeck van den uyterlijcken Godts-dienst der Paus-gesinden.

Men kan niet ontkennen, of d'uyterlijcke actie en Godts-dienst, volgende ende herkomende van d'innerlijcke bewegingh van het Godts-dienstich gemoet, moet, als het na Godts wil is, vermeerderen het goet, en maken den persoon aengenamer: van gelijcken maeckt het uyterlijck bedrijf van een valschen Godts-dienst de sonde grooter, en den mensch versoeyelijcker. Want alhoewel den Apostel 2 Cor. 8. 12. seydt, *dat Godt na de volveerdicheydt des gemoets der Corintheren, oordeelen sal de grootheydt haerer aelmoesse ende gifte.* En dat Christi antwoort op die reden gefundeert is. *Marc.* 12. *v.* 43. wanneer hy verklaert, dat d'arme Weduwe, die maer twee kleyne penninghskens in de Schat-kist geworpen hadde, meer gegeven hadde als alle d'anderen: om dat d'anderen van haer overvloedt daer in geworpen hadden, en sy van haer gebreck, ja alle de leeftocht diese hadde *Luc.* 21. 3. Een bewijs van haer liefde tot d'armen, en van

de

e bereydtwillicheydt des gemoets om
aer te helpen. Dat oock ten opsicht van
et quaede, Christus verklaert *Matth.* 5.
vers 28. dat wie een vrouwe maer aen-
iet om die te begeeren alreedts over-
pel begaen heeft in sijn herte. Soo is
et evenwel dat die Texten so niet moe-
en verstaen en na de Letter genomen
vorden, dat een volkomen besluyt van de
vil met hertelijcke genegentheydt, om
ot de daet te komen als het gebeuren
nochte, voor Godt altijdt in goedt
of quaet soo veel is, of het dadelijck ge-
pleecht was. Want eerstelijck gebeurt
het meesten tijdt, dat in het uyt-voeren
van een goede of quade opset, sich veel
nieuwe swaricheden op doen: die het
gemoedt nieuwe strijdt leveren, en met
nieuwe kracht van grooter trappen van
deucht om ondeucht moeten verwon-
nen worden. Het scheelt seer veel een
opset te nemen van yemant te vermoor-
den, en het feyt dadelijck in 't werck te
stellen: met hooger boosheydt is het
gemoedt beseten, en de wreedtheydt of
wraeckgiericheydt kijckt anders uyt, als
men tredende over alle menschelijck-
heydt, vreese van straffe, en weerwraeck,
en den deerlijcken staet, waer in wy ons
naesten gaen stellen, als tegenwoordich
en

en voor oogen siende sijn handen besoe-
telt in het bloedt sijns naesten : dan als
men alleen besluyt het selve te doen. Het
wijst een hooger trap en kracht van lief-
de uyt sijn goederen dadelijck aen den
armen te geven, en daer door t'over-
winnen het dadelijck gevoelen van de
neepen, welcken d'ontblootinge van het
goede mede brenght : gelijck zijn, ar-
moede, verachtingh, honger, dorst, vree-
se en sorchvuldicheydt voor het toeko-
mende, het leven op eens anders gena-
de, &c. dan een vast besluyt te nemen
om sulcx te doen, waer in de voorgaen-
de swaricheden sich soo niet op en doen.
En daerom is het dat veele, in het uyt-
voeren van een saeck, die alleen van haer
gemoet en couragie hanght, beswijcken
en swichten, als men de handen aen
't werck sal slaen, om dat het gevaer sich
dan aen ons verstant gewoon is anders
op te doen. En als de wil voor de daet
genomen wordt; soo moet dat verstaen
worden, niet van een ernstich en vast op-
set alleen, maer van dat opset en die wer-
kingh van de wil, welcke onmiddelijck
voorgaet de voltreckingh van het werk,
soo datter noch nieuwe omstandicheden
noch nieuwe werckingh van de wil
plaets hebben kan, eer het werck vol-
trocken

trocken wordt: maer de laetste uyter-lijcke daet door de wil alreets in 't werk gestelt een mis-gangh heeft. Soo wort die als een Doodt-slager gestraft, welc-ke een Roer, los druckende op sijn nae-sten, met op-set om hem te door-schie-ten, feylt.

Maer uyt d'omstandicheden van de voor-verhaelde Texten blijkt genoech, dat aldaer van sulcke wil niet gesprooc-ken wordt: want wat al nieu willen, en volherdingh in het quaedt wordt'er ver-eyscht eermen van het besluyt van sijn naestens vrou te *debaucheren*, komt tot de daet selve. Met de arme Weduwe *Marc. cap.* 12. is het wat anders: sy gaf meer als de rijcke, om dat het meer is, en een bewijs van grooter liefde om sijns nae-stens armoede te verlichten, sich selven moeylijckheydt aen te doen, dan het sel-ve te doen op sijn gemack. Het laetste maekt yemant maer vry van giericheyt, het eerste wijst uyt een uytsteeckende deucht. Maer ick houde oock voor vast, dat indien de rijcken al 't hare den ar-men gegeven hadden, niet meer houden-de als de Weduwe, meer gegeven sou-de hebben als de arme Weduwe, om re-denen verhaelt. Die Texten wijsen dan niet anders uyt, als dat die, welcke in haer

haer herte yetwes begeeren en besluy-
ten, geseydt worden te doen tegen of
conform die Wet, welcke de daet ge-
biedt of verbiedt; voor de welcke die
innerlijcke bewegingen gewoon zijn
voor te gaen. Soo seydt Joannes, *dat die
sijn Broeder haet alreedts een Doodt-sla-
ger is*, 1 *Ioan. cap.* 3. *vers* 15. om dat hy
tegen dat gebodt doet, ghy sult niet
dooden. Soo is die een Overspeelder,
die in sijn herte begeert eens anders
Vrouwe, om dat die begeerte strijdt te-
gen het gebodt ghy en sult geen Over-
spel doen. En daerom wordense in 't
oordeel Godts gestelt onder een ende
deselve hoop, die sulck goet of quaet
doen, alhoewelse Godt niet aen en
merckt als sondaers, of vrome luyden,
die elckander in trappen van deucht of
ondeucht gelijck zijn, maer die van een
slach zijn. Het is soo wel een bekeert
sondaer, die hert-grondelijck verlanght
en poocht alle dadelicke werckingh der
bekeeringe uyt te wercken, en evenwel
om de swackheydt sijner eerste begin-
selen in de bekeeringh, in veelen te kort
komt: dan die nu sterck in het geloove
vol is van de goede wercken der bekee-
ringh. Hy behoort soo wel onder d'O-
verspeligen hoop, welckers ooge en her-

e vol is van Overspel, en swanger gaet met de gedachten en begeerte om de huys-vrouw sijns naesten te *debaucheren*, als een die inder daet Overspel doet. Dit is bekent.

De Schriftuer leert ons immers duydelick, dat een uyterlick werck, komende by een ernstich besluyt en op-set, het goet of quaet, 't welck in de begeerte of het besluyt is vermeerdert. *Iac.* 1. 14. maer een ygelick wordt versocht, als hy van sijn eygen begeerlijckheden af-getrocken en versocht wordt. Daer na de begeerlijckheydt ontfangen hebbende, baert sonde: ende de sonde voleyndicht sijnde baert de doot; Dat is de mensch d'eerste quade lusten en aenvechtingh toe-gevende, laet sich eyntlick verrucken tot het besluyten, en willen van het quaet, en dan werckt de mensch de dadelicke sonde: welcke den Apostel hier by manier van uytsteeckentheydt *sonde* noemt, om datse is als de volmaecking van de boose begeerte: ende daerom niet alleen sonde, maer den hoochsten trap van sonde is, *onder die slach van sonden*. Soo seydt den Apostel, dat het saliger is te geven als te ontfangen: 't welck niet soude konnen bestaen, indien een ernstige begeerte der armen om haer

naesten

naesten in hun noot te helpen, soo veel was, als dadelijcke uytreyckingh te doen van sijn middelen tot onderstant der behoeftigen. Soo heeft Godt den Afgodischen vreemdelingh en Reysenaer in de Joodtsche Republijcke toegelaten te verkeeren, maer niet gewilt dat hy sijn Afgodischẽ dienst uyterlik plegen soude. En wie twijffelt, of het grooter sonden is, Afgoderye te begaen, als te zijn in het gevoelen datse geoorloft is. En wat anders is het van yemant een verachtelick gevoelen te hebben; wat anders yemant door eenich uyterlick bedrijf de smaet aen doen, die op sulck een verachtelick gevoelen past.

Maer hier mede is noch alle swarigheydt niet wech genomen: want al't geen tot noch toe by-gebracht is tot bewijs dat een uyterlick werck, volgende op een ernstich en volkomen besluyt, het goet of het quaet vermeerdert, spreeckt alleen, of van sulck een uyterlick werck, tot welck nieuwe kracht en nieuwe inspanningh des gemoedts ten goede of ten quade vereyscht wordt: of van een uyterlick bedrijf, door 't welck ons naesten of den staet grooter af-breuck of dienste ontfanght als door het innerlick besluyt of op-set. Welck beyde uyterlick

lick bedrijf nieuw recht tot meerder straffe of belooninge geeft. Maer wanneer'er geen grooter schade aen de burlijcke Societeyt, of Onderdanen, noch meerder boosheydt door het uyterlick bedrijf gepleecht wordt, ja dat sich in't uyterlijck bedrijf op-doet een grooter kracht van yver, maer die niet en is na kennisse, en evenwel vry van boosheydt, wat fundament dan? om te seggen, dat soo een uyterlijck bedrijf het quaedt vermeerdert? of om te drijven, dat het uyterlijck bedrijf dan straf-baer is, en meer met gewelt mach tegen gegaen worden, als *d'innerlicke* dwalingh, vergeselschapt met een geduerich vast opset om het *uyterlick* te doen, als tijdt en gelegentheydt het toe-laten sullen? wat fundament om te besluyten, dat den uyterlijcken Af-goden dienst der Papisten, (genomen het was een dwaling sonder boosheydt, waer van wy, volgens ons eerste opset, niet oordeelen willen) straf-baerder is van de Magistraet, als het geduerich opset eens Af-goden dienaers om die Af-goderye te plegen als tijdt en gelegentheydt toe-laten sal; en als een beweeringh om die Af-goderye met monde en geschrifte. Gewisselijck in 't een en doet sich geen meerder booshey d

op als in 't ander; en buyten andere insichten en politijcken gevolge, soo lijdt den Staet geen grooter *prejudicie* by het leeren en beweeren van de Af-goderye, als by het plegen der selve. En een vast besluyt en overgegeve genegentheydt, om d'uyterlijcke Af-goderye te plegen, sonder dat'er toe vereyscht wordt nieuwe kracht der dwalinge, 't schijnt voor Godt soo veel te zijn, als of men daedelijck Af-goderye pleegde. Schijnt daerom dat niet te dencken is, datmen Gods toorn meer te vreesen heeft over het plegen van Af-goderye, als over de selve goet te keuren en te beweeren, de saeck geconsidereert in die omstandicheden, als verhaelt is.

Dese tegen-werpinge kan anders niet beantwoort worden, als op dese wijse. Dat alhoewel menich uyterlijck bedrijf met geen meerder boosheydt of schade van Staet of Onderdanen begaen wort, de Regenten evenwel minder geoorloft is veel uyterlijcke bedrijven toe te laten, als innerlijcke opsetten en genegentheden. Vele uyterlijcke actien zijn uyt haer aert bequaem om op de sinnen en gemoet te wercken, over welcke werckingen men veel tijts sich noch heel anders ontsetten moet, als over het innerlick

lick opſet, en voornemen, hoewel die maer de ziel van de actie is. By exempel, Godt wort tweeſins ge-eert of ont-eert. Eerſtelijck door een innerlijck deftich of verachtelick gevoelen, datmen van ſijn natuer en eygenſchappen heeft. Ten tweeden, door het uyterlijcke getuygeniſſe van woorden en wercken, tuygende van het innerlijck gevoelen, 'twelck wy van Godt hebben. Hoewel het uyterlijcke niet en is, als het gevolch van het innerlijcke, en wy niemant om het uyterlijcke meer haten of beminnen moeten als om het innerlijcke (de caſus genomen zijnde ſo als wyſe boven geſtelt hebben) ſo is het evenwel dat het uyterlijcke gelijck het mede een deel van d'eer of d'oneer is, oock beſonderlik op het gemoet van anderen werckt: welcke werckinge weer een nieuw *moreel ſubject* is, ontrent welcke de ſiel in't oeffenẽ van deucht of ondeucht nieuwe bedenckingen en bewegingen hebben moet. Geſchildert te zijn met coleuren en trecken, die in der daet, of in ons oordeels leelick en af-ſchouwelick zijn, hoewel dieſe bedacht en geſchildert heeft, de ſelve voor cierlick en de aenvallich houdt, en my daer mede meent te eeren, is wat anders, als met

 den

den mont soo beschreven te worden, en dat noch wat anders; als sich te genoegen met d'inbeelding. Gelijck dan die nieuwe omstandicheydt nieuwe stof van deucht of ondeucht uyt-levert aen die gene, welcke dat uyterlijck bedrijf of voor-komt of bekent is; hoewel het aen die geen diese doet, ten opsicht van het *moreel* geen nieuwicheydt toe-brenght, soo moeten'er nieuwe plichten ontstaen ontrent dat uyterlick bedrijf: sonder eenige reflexie op de persoon diese doet, alsoo die waerlick geen nieuw *moreel* opsicht of respect aenkomt: en daerom moet een enckele of publijck persoon in *casu subjecto*, een ander om soo een uyterlijcke actie niet meer achten of verachten, beminnen of haeten, straffe of belooningh weerdigh oordeelen, dan of die uyterlijcke actie daer niet by en quam.

Soo is het niet redelijck, een Papist om sijn uyterlijcke Af-goderye meer te haten als om sijn dwalent gevoelen, verselt met besluyt en op-set om by tijde en gelegentheydt dat in 't werck te stellen. Maer hier uyt volcht niet, dat de Magistraet evenwel ontrent sulck een uyterlijcke actie, die met geen nieuwe trappen van *moreel* goedt of quaedt, of

nieuwe

nieuwe intereſſen van Staet vergeſelſchapt is, geen andere plichten ſou moeten doen, als die innerlijcke diſpoſitie van het gemoet van de gene dieſe doet, volgens de maete van *moreel* goedt of quaedt, vereyſcht. Maer dit volcht'er wel uyt, dat die plichten niet ſouden gefundeert zijn noch op de ſonde, noch op de deucht van ons naeſten, noch op eenich goet of quaet dat ſulck uyterlick bedrijf onmiddelick, en als uyt ſich ſelven den Staet of Onderdanen ſoude konnen toe-brengen: Want wy ſtellen voorheen, dat in het uyterlick bedrijf, waer van nu geſproken wort, ſulck goedt of quaet geen plaets heeft, noch daer mede vergeſelſchapt is, noch het ſoude gefundeert ſijn op de vreſe vã Gods toorn over den Staet te verwecken door dat bedrijf, voor ſo veel het van den dwalende herkomt. Want wy hebben toe-geſtaen, dat om ſoo een uyterlick bedrijf, de menſch niet hatelijcker voor Godt is, noch hatelijcker aen ons behoordt te zijn. Een Papiſt die ſijn Godts-dienſt niet oeffenen kan om de vervolgingh, is niet minder hatelick voor Godt, als die midden in 't Pauſdom levende, alle daech daedelick pleecht, 't welcke den ander metter herten by-woont. Maer

het weeren van ſulck een uyterlijcke Godts-dienſt of bedrijf ſoude hier op ruſten, dat de Regenten ter occaſie van ſoo een uyterlick bedrijf verplicht worden tot eenige ſaecken haer op te wecken, en daer ontrent haer yver te toonen. En het uyterlick bedrijf, hoewel in ſijn ſelven aen-gemerckt geen fundament geeft tot grooter ſtraffe, of grooter nootſaeckelickheydt tot weeren van het ſelve; ſoo is het evenwel een *occaſie*, waerom de Regenten dickmael moeten ontrent het ſelve in haer opwecken eenige beweginghe, ſtreckende tot weeringh van dat uyterlick bedrijf. En ſy doen dat niet als ſtraffende of weerende eenich quaedt, waer over Godt toornen mocht, als het geſchiede, maer als die niet in gebreecken mogen blijven van ter *occaſie* van dat uyterlick bedrijf, eenige plichten uyt haer te doen ontſtaen, welcke termineren tot weeringh van dat uyterlick bedrijf. By nae op die wijſe als wy boven aengeweſen hebben, datmen de dwalinge van Ketterdooden, genomen ſy was ſonder booſheyd, weeren mach in die geen, dewelcke in die dwaling ſijn naeſten ongemack aendoen.

Soo ſien wy dat den Apoſtel Paulus ter

ter *occasie* van het aenschouwen van d'Af-goderye van die van Athenen met grooten yver aen-gedaen wordt om die met sijn leere om te keeren; hoewel d'Af-goderye van d'Atheniensen niet te minder sonde geweest zijn, en sy niet minder hatelick voor Godt, indien d'armoede hen verhindert hadt, haer grooten yver tot Af-goderye soo seer uyterlick in veelheydt van Tempels en Autaren te toonen; *Actor.* 17. *vers* 15. En redelick was het dat een ander yver sich vertoonde in Paulo en Barnabas, wanneer die van *Lystren* Offer-vee toebrachten, om hun Offerhande te doen, als doe het by die van Lystren noch maer mocht besloten zijn, en armoede of gebreck van gelegentheydt haer mocht verhinderen hun gebreck uyt te voeren *Actor.* 14. *vers* 14. En alhoewel de boosheydt des herte sich op het aengesicht vertoonende niemandt grooter sondaer maeckt: soo moetse evenwel der vromen yver meer op-wecken, als wanneer die boosheydt haer soo uyterlick in 't ooch niet en vertoont, *Esaiæ cap.* 3. *vers* 9. *Het gelaet hares aengesichts getuyght tegen haer, en haer sonden spreecken sy vry uyt.* Hoewel lichtelijck tot sulcke onbeschaemtheydt een nieuwe

trap van boosheydt vereyscht wordt. En het is een groot mis-verstandt, te meynen, dat alle weeringh van quaet 't welck door de Overheydt geschiedt, gegront is op het onrecht, boosheydt, of onwettelijckheydt van het bedrijf, 't welck geweerdt wordt. Of dat al 't wettelick gebruyck des sweerdts rust op de macht van jurisdictie, of dat het presupponeert overtredingh van Wetten: daer 't selve alleen maer plaets grijpt in saecken, waer uyt den aerdt en natuer van Regeeringh het bestel en oordeel de Magistraet toe betrout is. Maer gelt noyt in saecken of persoonen, de welcke noch duydelick noch inwickelick door eenich contract aen der Regenten oordeel gestelt zijn. Gelijck zijn alle geschillen, dewelcke souvereynen met elckander hebben, en alle dwalingen die sonder boosheydt zijn. Want niemant daer in voor eenige Magistraet vrywillige condemnatie gepasseert heeft; Hoewel elcke Onderdaen sich onderwerpt het oordeel van de Magistraet, of hy door boosheydt, of door een dwalingh, die verschoonelijck en onstraf-baer is in den Staet, dwaelt. Soo kanmen dan besluyten, dat een uyterlijck bedrijf van een valschen Gots-dienst, in voege voor-haelt, door

de

de Regenten souden mogen geweert worden; Hoewel altijdt toe te sien staet, datmen buyten noodt sijn naesten geen ongemack aen en doe.

Wy treden nu tot de derde opinie: welcke drijft, datmen gevoelens, selve ontrent den Godts-dienst, recht of onrecht, &c. al zijnse sonder boosheydt, niet alleen weeren, maer oock straffen mach. Wat onderscheydt'er is tusschen yets *weeren*, en yets *straffen*, is boven ten breedtsten aengewesen. Alle straffe is weeringh, maer niet al die recht heeft tot weeringh, heeft recht tot de straffe. Straffe *presupponeert* rechts-plegingh of *jurisdictie*, weeren vereyscht sulcx niet, maer rust op het recht datmen heeft, om sich en de sijnen te behoeden van onheyl, al is het met ongemack van ons naesten, als hy in sijn Recht niet verkort wort. Alle straffe heeft haer oorspronck wel uyt het recht van eyge verweering, maer behelst in sich een onderwerpingh duydelijcke of ingewickelde, het zy de mensch sich onderwerpe, het zy Godt hem d'een of d'ander onderwerpe. Wie dan beweeren wil, datmen yemandt om een dwaling als sodanich straffen mach, die stelt dat Godt de Regenten of eenich ander collegie recht gegeven heeft,

om andere Wetten voor te schrijven ontrent den Godts-dienst, en d'overtreders en ongehoorsamen te straffen, en dat Godt alsoo de menschen yemant onderworpen heeft, aengaende het geloof, en alsoo een *waren Richter* van geloofs geschillen op aerde heeft gestelt. Wy staen wel toe, dat de Magistraet Recht heeft om Wetten te maken over geloofs saecken: maer die Wetten rusten op Recht van weering, en niet op Recht van *jurisdictie*: ook meynt de Magistraet niet, dat uyt Godts last en bevel haer Wetten de Onderdanen een Regel moeten zijn, wat sy gelooven moeten, maer waer voor sy haer te wachten, en waer na sy haer te schicken hebben, als sy vry willen zijn van schade, waer mede de Magistraet een yeder dreycht, om alsoo haer eyge schade, en die van den Staet te hoeden. Het is onnoodich meer tot uytleggingh van dit onderscheydt tusschen straffen en weeren te seggen.

Die voeren dan een *rechte conscientie dwangh in*, die haer Wetten willen doen gelden tot een Regel aen het gemoet, watmen gelooven moet, en de welcke straffen die genen, dewelcke haer innerlick en uyterlijck bedrijf niet schicken

en

en reguleren na die Wet : en die dat *quaedt* en *straf-baer* oordeelen , om dat het met haer gevoelen , en daer op volgende Wetten ontrent den Godts-dienst , niet over een en komt. En aen dat gevoelen zijn vast, alle die, dewelcke voor-geven, en drijven, dat God aen eenich collegie , of persoon , Recht en macht gegeven heeft om sulcke decisien in geloofs-saecken te doen , welcke andere een ware en formeele Wet moeten zijn, om haer gevoelen daer na te reguleren, of die haer aenmeeten het Recht van Vierschaer en *jurisdictie* , om by forme van *sententie* , en als Richters een anders gevoelen te veroordeelen, en daer over straffe uyt te spreecken, het zy Geestelijcke , het zy Wereltlijcke : of die op dat fundament datse meenen de ware Religie te hebben , yemandt eenich recht tot besittingh van eenich goedt toe of af wijsen. Of die haer belijdenisse verder willen doen strecken, als voor een verklaringh van 't geen sy gelooven , of die deselve yemandt tot andere eynde voor-houden, als om door de onderteyckeningh te betuygen dat sijn gevoelen daer mede over een komt, ende op die belijdenisse met de medegenooten sijns geloofs een nauwer Kerc-

kelijcke verbintenisse aengaet. En komt niet in achtingh, of de straffe, waer mede men kastijdt Geestelick of Wereltlick zy. Of se hier in dese Werelt of hier namaels eerst uyt-gevoert sal worden. Wat scheelt het, of men als Richter, en van Godt met die macht begaeft, yevermandt, veroordeelt ter eeuwiger verdoemenisse, om dat hy na die Wetten en Decisien, uyt kracht van die macht of jurisdictie gemaeckt, hoewel, soomen vastelick gelooft, na den regel van Godts Woordt, sijn gevoelen in geloofs saecken niet geschickt heeft, dan ofmen het veroordeelt ter doodt, of eeuwige gevanckenisse. Wat anders is veroordeelen als richten, wat anders simpelick sijn gevoelen seggen, en verklaren watmen gelooft, wat anders is het vermanen, wat anders oordeelen.

Dese conscientie dwangh drijft alleenlick door leer en practijc den Paus, en sijn aenhangh: en is een verdoemelijcke en schadelijcke leer, en practijc, alsoo daer door den mensch sich opwerpt tot een heerscher over de conscientien; en sich macht toe-schrijft, om Wetten te maecken, dewelcke de conscientie binden, en die voorts duysenden van menschen het leven gekost heeft.

heeft. Welcke leer weerleyt wort door alle Texten, die stellen dat Godt geen mensche of collegie macht heeft gegeven om Wetten of Decisien te maken, na de welcke een ander sijn conscientie moet bestieren. 2 *Cor.* 1. 24. 1 *Pet.* 5. 3. Door onwetentheydt en mis-verstandt maecken die sich hier schuldich aen, dewelcke meenen, dat het een of het ander Collegie, Kerck, Classe, of Synode van Godt is gegeven een Geestelijcke jurisdictie, en macht om Wetten te maken, en te straffen de Overtreders met een Geestelijcke straffe hier en in het toekomende leven: gelijck zijn de groole en kleyne ban, uyt-gesproocken by *forme van sententie*, uyt kracht van die *geestelijcke jurisdictie* en Vierschaer der Kercke, om de ongehoorsaemheyt aen der Kercke Wetten en Decisien bewesen. Want die eygentlick yemandt *straft*, die stelt voor heen een *overtreding* van Wetten: die een overtredingh van Wetten stelt, die stelt een *macht* van Wetten te konnen maecken: die een macht van Wetten te maecken stelt, die stelt t'samen een *verbintenisse* tot gehoorsaemheydt der genen, de welcke onder die macht gestelt zijn: die een verbintenisse tot gehoorsaemheydt stelt, stelt een

onder-

onderwerpingh tot straffe, in *cas* van ongehoorsaemheydt. Die sich ontreckt het recht van lichamelick te konnen straffen : en evenwel op die gronden sich aenmeet recht tot Geestelijcke straffe, die stelt dat de Overtreders van haer Wetten de Geestelijcke straffe onderworpen zijn : en volgens, dat Godt haer gestelt heeft, als Rechters met macht en authoriteyt yemandt niet alleen ter Helle te verwijsen, maer oock de straffe der Helle uyt te voeren. Een saeck die niet alleen strijdt met Godts woort, maer met d'eerste gronden van onse Reformatie, en de practijc van onse Kercke ; een dwalinge die de grondt-slach is van het gantsche Pausdom.

Daerom is het dat de geleerste van onse Theologanten, te gemoet siende die ongerijmtheden, en evenwel toestaende, dat de geloovige haer van de Godtloosen moeten af-scheyden, en mijden haer gemeynschap, en het gebruyck der teeckenen, die een versegelingh zijn van de gemeynschap met Godt en de geloovigen, houden, dat den Geestelijcken ban en de weygeringh van het gebruyck der Sacramenten niet anders is als het bedrijf van particuliere persoonen of Societeyten, die wel geen

geen Rechts-plegingh, Vierschaer, of
Rechters hebben; en consequentelick
geen Wetten maecken konnen, of straf-
e exerceren: maer die evenwel mij-
den, en haer af-scheyden moeten van de
onvromen; een yder na den eysch van
sijn beroep, de particuliere ledematen
niet doende, waer door geoordeelt sou-
de konnen worden, datse de sonden der
onvromen toe-staen, niet genoech ver-
foeyen, of een Godts-dienst belijden,
waer door de sondaers soo veel rechts
hebben tot de Hemelsche beloften, en
de zegelen daer van, als de vromen, en
de geloovigen. De Leeraer mijdende,
na eysch van sijn beroep en bedienin-
ge het gebruyck der Sacramenten aen
de selve, sonder eenige macht van ye-
mant dieshalven Wetten voor te schrij-
ven, of te drijven, dat haer oordeel en
Decisie ontrent den Godts-dienst andere
tot een regel moet zijn, of datse over
yemandt gestelt zijn, om met eenige au-
thoriteyt sijn geloof te reguleren: Ja
selfs over die, met authoriteyt niet ver-
mogende, dewelcke haer in de gemeyn-
schap der Kercke begeven hebben: al-
soo die vervoegingh tot de gemeente,
en het blijven in de selve gemeente al-
leenlick rust op de Wet en macht van
haer

haer conſcientie, niet op de macht der *Kercke*, noch voor, noch na. Want gelijck de Kercke, noch geen menſch over yemandts conſcientie heerſchen kan, voor de toe-voegingh tot de Kerck; ſoo oock niet na de toe-voegingh: alſoo de conſcientie geen ſaeck is waer over men handelen kan, of dewelcke yemant onderworpen is: of waer over ſich yemandt eenige heerſchappye aen-matigen mach. En hier om is het, dat de ſelfde Gereformeerde Leeraers niemant ſtraffen of cenſureren, dewelcke ſijn Godts-dienſt, en Kerck, meynende beter onderricht te zijn, verlaet: maer laten haer genoegen, de ſelve ernſtelijck voor te houden het belang van de ſaeck, en toe te brengen al wat noodigh is tot des dwalenden onderrichtingh. En gelijck ſy verſtaen, dat niemandt Wetten maecken kan, welcke eens anders conſcientie binden; ſoo ſtellen ſy oock, dat alle vereenigingh van particuliere ledematen der Kercke is vrywillich: en dat alle de ledematen, in het aengaen van die gemeynſchap, als vrye perſoonen moeten aengemerckt worden, dewelcke op ſeeckere conditien, en op ſeecker formulier van belijdeniſſe die vereenigingh aen-gaen, en haer Leeraers ver-

kieſen,

kiesen, dewelcke volgens die belijdenisse haer leeren en vermanen sullen. Maer noch de Leeraers, noch eenich *collegie* macht gevende om na haer gevoelen en opinie, hoewelse deselve meynen op Godts woordt gegrondt te zijn, nieuwe voorwaerden de particuliere ledematen voor te houden, of om yemandt, in 't selfde gevoelen met haer niet staende, te bestraffen, of te weygeren de aennemingh tot de gemeynschap, en die voordeelen, welcke de ledematen toekomt. En dit alles wordt van haer geleerdt, om dat het tegen-gestelde invoert een macht over het gemoet van den mensch, en een *conscientie dwangh*. Daer nochtans der Leeraren ampt *ministerieel* is, bestaende in leeren en vermanen, en niet meer over den mensch vermogende alsse hen kunnen wijs maken. Maer van dese slach van *conscientie dwang* zy genoech geseydt.

De Leser kan nu licht af-nemen, wat van de gantsche saeck te oordeelen staet, alsoo die soo verhandelt is, en het gevoelen van de parthyen soo voor-gestelt, dat wy genoech hebben doen uyt-kijcken, aen wat sy de waerheydt is; en de redenen daer van op sijn krachtichst voor-gestelt. Te weten, dat alle dwa-

lingen

lingen groot of kleyn alsser boosheydt mede vermengt is straf-baer zijn. Datmē ook eenige dwalinge, al is'er geen boosheydt mede vermengt, *met gewelt weeren mach*. Dat somwijlen het uyterlick bedrijf, volgende op een dwalingh sonder boosheydt; en den Staet niet na-deelich zijnde, noch de sonde vergrootende, en volgens den persoon, noch voor Godt, noch voor den mensch hatelijcker makende, geweert mach worden. Hoewel ick beken in dese laetste stellingh, sulcke klaerheydt en vasticheydt van waerheydt niet te sien, als in d'andere; dat eygentlick *conscientie dwangh* is, sich op te werpen als Heer, Meester, en Richter over de gewisse van anderen; met macht om Wetten en Regulen te maecken, gegrondt, soo men geloost op Godts Woordt, na welcke een ander sijn gemoedt bestieren moet, om te straffen als ongehoorsamen die haer Wetten en Regulen, na haer geloof gemaeckt, niet en volgen: het zy sulcks geschiede door lichamelijcke of geestelijcke straffe, of door beyde t'samen. Want dit is sijn geloof over Godts saken, eens anders gemoedt, als een Wet op-dringen. Ende dit is het geen wy by te brengen hadden tot verklaringh van dese saeck.

Ons genoegende met het geven van algemeyne regulen: sonder ons in te laten tot de bysondere gevallen, dwalingen, superstitien en Af-goderye. Alsoo het oordeel, of men die weeren of toe-laten mach, rust op vele bysondere omstandicheden, en op de mate van straffe waer van Godts Woordt duydelijck niet en spreeckt: oock op de gronden van eyge verweeringh; mijden van Godts plagen, en het straffen van het boose, waer van nu niet kan gesproocken worden. Alleenlijck dit daer toe seggende, datmen het leven van sijn naesten niet suer en bekommert moet maecken, sonder groote noot, en niet voor datmen volkomentlijck verseeckert zy dat Godt de straffe, en sulcke mate van straffe eyscht tegens het een of ander quaedt of dwalinge: zijnde in twijffelachtige dingen het seeckerste een saeck liever ongestraft en ongeweert te laten, als door yver sonder volkomen kennisse sijn naesten en medeborger ongelegentheydt aen te doen, en het broot der smerten en tranen te doen eten; om verscheydentheydt van Godsdienst: waer in een bysondere genade Godts, of het geluck van Recht-sinnige Ouderen geboren te zijn, het mee-

ste

ste doet, en alwaer men gemeenlick gewoon is te straffen in anderen 't geen men van anderen in sijn selve geerne soude verschoont sien. Laet ons altijdt dencken dat Godt barmherticheydt en geen Offerhande begeert. Dat het den Christen en vromen niet wel en voecht sich soo tochtich aen te stellen in het vorderen en roepen tot straffe over de geenen die haer vergrijpen *Lucæ cap.9. vers 54.* als wel door leven en exempel de selve op de rechte wech te brengen. Dat het vervolgen dickmael maer dient om de dwalende te ontblooten van alle behulpselen tot sijn bekeering. Dat de sonde en dwalinge daer door so seer niet geweert, als de mensche bedroeft of verbittert wordt. Dat het tot een prickel dient om de vyanden op te wecken om 't selve te doen tegen de geenen, welcke van onse belijdenisse zijn. Dat het niet so eerlick en wel-luydende is het Landt door Beuls en Rackers of harde Placcaten van Ketteryen en dwalingen gesuyvert te hebben, als door kracht van leer en Godtsalicheydt. Datmen door het vervolgen licht occasie geeft, dat die geenen welcke daer seer op aen-dringen, het doen om van de moeyten ontslagen te zijn, van de tegen-

genspreeckers met alle sachtmoedicheyt e onderwijsen, het leeren en catechise-en wat gemackelijcker vallende, wanneermen te doen heeft met lieden die op alles *amen* seggen, als wanneermen somwijlen in een mondelinge conferentie een gaeuwe tegen-werpingh op-lossen en ontbinden moet. Dat het de goede saeck verdacht maeckt, te roepen, datmen der tegen-spreeckers mondt door dreygementen stoppen moet, haer schriften verbieden; om soo alleen het woort te mogen voeren; en sijn saeck sonder partye te mogen bepleyten. En wat sulx meer in bedencking behoort te komen: waer van hier naer breeder sal gesproken worden.

CAPITTEL VII.

Wat sonden in den Staet uyt besondere noot mogen verdragen worden..

VOor henen is gesproken van sonden en gebreecken, de welcke men in een Staet verdragen moest uyt een generale noot, om de swackheydt,

heydt, verdorventheydt, verschoonelijcke onwetentheydt, en dwalingen alle menschen, of weynich uyt-genomen, aenklevende. Nu is het tijdt om te spreken van een bysondere noodt, uyt bysondere en particuliere omstandigheden van tijdt, plaetse, en persoonen herkomende: welcke *rechtveerdicht* het toelaten van eenich quaedt, dat buyten die *bysondere noot* van de Regenten niet soude mogen getolereert worden. Meermaels gebeurt het, dat in het oprechten en formeren van een Staet, of in het beschermen en beweeren der selve, men sich in den Staet dienen moet van persoonen, die aen grove sonden vast zijn, en daer van geen af-standt souden willen doen, of die men om de swackheydt van den Staet, sonder vreese van grooter swaricheydt niet weeren mach. Soo datmen gedwongen is, of noodige saecken te missen, of die t'samen met haer aenklevende sonden te hebben. Of dit geschieden mach, hoe, en wanneer, sullen wy nu ondersoecken.

Het gaet vast, datmen geen quaedt doen en mach, op dat'er goed uyt kome: maer het komt'er op aen te weten, wanneer *'t quaedt geschiedt*. Dit stellen wy voor heen; en dat gelt soo wel by

by den mensch als by Godt: *dat wy niemandt ongelijck doen, soo langh als wy ons recht gebruycken.* Door 't gebruyck van ons Recht versta ick het gebruyck van die dingen, waer van, en van welckers gebruyck wy meester zijn. Het kan niet ontkent worden, of Godt, soo wel als den mensch, stellen den mensch in sulcke omstandicheden, dat hy daer door recht heeft tot eenige saecken: en dat hy dien volgens en na de maten van dat recht gebruycken mach: soo dat den mensch niet aen te sien heeft, wanneer hy dit sijn goedt recht *Wettelick* gebruyckt, wat ongemacken of onheylen dese of geene daer door ontfangt. Want alhoewel het meermaels gebeurt, dat de menschen voor-geven haer recht te gebruycken, so schort het meest hier aen, dat sy dat recht niet *Wettelick* gebruycken, en niet aen en mercken hoe dat, of de Goddelijcke Wetten *van liefde en gevoechlickheydt*, of de menschelijcke Wetten het gebruyck van haer recht bepalen. En daerom seggen wy, dat dan niemandt ongelijck geschiedt, wanneer wy ons recht Wettelick gebruycken, en in het gebruycken van het onse de klauwen niet en slaen in 't geen eens anders is; en consequentelick ons niet onderworpen.

By exempel : Godt , den mensch scheppende, en in de Weerelt stellende, heeft hem gegunt het gebruyck van de Schepselen, waer door hy dan voor soo veel Meester en Heer van die Schepselen is ; sich dan houdende aen 't geen hem Godt vergunt heeft, en 't selve gebruyckende soo als hem Godt het gebruyck toe-gestaen heeft, niet vergetende de *plichten van liefde*, soo heeft hy niet aen te merken wat ongemack zijn naestē daer door ontfanght, noch hoe seer daer door een ander geincommodeert wordt, als hy sijn recht gebruyckt. En gelijck God den mensch in de Scheppinge Heer en Meester over saken gestelt heeft : soo krijcht den mensch door onderhandelingh, *generatie, &c.* oock recht tot eenige saecken : en dat verkregen recht heeft de selve voor-rechten als 't recht 't welcke Godt den mensch onmiddelijck geeft ; so datmen in het gebruyck van dat recht oock niet te sien heeft, hoe veel ons naesten daer door vermindert wordt in het gebruyck van sijn recht ; maer alleenlick datmen sijn naesten in sijn recht niet en verkort : dat is, datmen, om soo te spreecken, de handen niet en leggen op 't geen Godes ofte ons naesten is, en men sich wachte van

tegen de liefde te sondigen. Een yegelick verstaet wel het onderscheyd dat'er is, tusschen sijn naesten in sijn *recht verkorten*, en tusschen het *incommoderen* van sijn naesten in het gebruyck van sijn recht, door het Wettelick gebruyck van ons eygen recht. Het eerste geschiedt niet sonder Godt of de menschen ongelijck te doen, het ander volght als *by geval* op het gebruyck van ons recht, en sleept niet na sich de verkortingh van yemandts recht, noch de *verbreecking van liefde.*

Dat ick mijn Erf betimmere, en mijn Buerman daer door verhindert wordt om licht genoech te scheppen, tot welk licht hy soo veel rechts heeft als ick, dat ongemack volght *als by geval*, op het gebruyk van mijn recht; en hier in geschiedt mijn naesten van my geen ongelijck. Maer wanneer ick met dat opset timmerde, dat ick *eerst* voor hadde 't licht van mijn naesten te betimmeren, door het getimmer dat ick op mijn Erf maeck, of dat ick op mijns naestens Erf sijn licht betimmerde, dat kan sonder ongelijck, aen Godt en sijn naesten gedaen, niet geschieden: en dat volght niet *by geval* op het gebruyck van mijn recht, maer is directelick invaderen het

recht van mijn naesten en van Godt: want ick geen recht hebbe om mijn naesten te haten, wraeckgiericheydt tegen hem te oeffenen, quaet te willen of wangunstigh te zijn, nochte oock het sijne te ontnemen.

Soo dat den Leser wel siet, dat wy noemen, *by geval te geschiede*, 't geen op *'t Wettelijck gebruyck van ons recht volgt*: niet dat als *onverwacht*, sonder *voorgaende kennisse*, of door *mis verstandt*, op ons doen volght. En dat niet *by geval te gebeuren* in morele saecken is buyten het gebruyck sijns rechts tredende, 't geen eens anders is tot onsen nut gebruycken. Want die volgens de Wetten op sijn Erf timmert, voorsiet wel, dat sijn naesten minder licht scheppen sal; en soo en is het niet meer buyten de gissing van die timmert, wanneer sulcks gebeurt als het buyten verwachtingh is van de gene, die met dat opset en quade moet timmert om sijns naestens licht te betimmeren. Maer dit sietmen wel, dat de laetste, die met sulcken opset timmert, op sijn Erf blijvende, of die op sijns naestens Erf timmert; en hem t'samen een deel van sijn Erf en by gevolgh het licht ontneemt, sijn naesten en Godt verongelijckt; alsoo hy noch recht

recht op het Erf hadt, noch recht hadt om ſijn naeſten tot een voor-werpſel van ſijn wraeck te gebruycken, maer alleenlick tot een voor-werpſel van wercken der liefde. Want noch door Godt, noch door de ſonden van ſijn naeſten hadde hy recht om ſijn naeſten te wreken. Maer die met opſet timmert om ſijn naeſten een trots te ſpelen en ongelegentheydt aen te doen, die begint eerſt, ten opſicht van ſijn meyninge en ooghmerck van yets daer hy geen recht toe heeft, te weten van ſijn naeſten te wreecken: en gebruyckt maer ſijn eygen goet en recht tot een middel om dat onrecht uyt te wercken. Wy ſullen de ſaeck noch wat breeder door eenige exempelen verklaren, om datſe van groot belangh is, en niet alleen 't fundament van al 't geen hier na ſal voort-gebracht worden, maer behelſt het voornaemſte van de gantſche leere der *zede*: gelijck daer van hier naer eenige ſtaeltjens ſullen gegeven worden.

God heeft my na ſeeckere mate recht gegeven over de leden mijns lichaems, tot beſcherminge van het ſelve, en afweeringh van onheyl, en heeft vorders begeert dat wy ons lichaem en leden ſouden gebruycken ter eere Godts *Rom. cap. 6.*

cap. 6.13. *en cap.*12.21. 1 *Cor.* 7. *vers* 20.
Soo langh ick blijf in het gebruyck van mijn recht, soo sondigh ick niet, noch doe Godt, om soo te spreecken, eenig ongelijck, al volght'er uyt het gebruyck van mijn recht, dat Godt door 't een of 't ander lidt; ja door het geheele lichaem uyterlick niet ge-eert wordt: en Godt om soo te spreecken van 't gebruyck van sijn recht versteecken: daerom mach ick om het eene lidt te beschermen, het ander daer ick oock Heer en Meester van ben, laten af-setten, volgens 't geen Christus seydt; Indien u voet of handt u ergert, snijdt hem af, *Matth.*5.27. Ja ick mach om mijn leven te berghen, my de slavernye onderwerpen, en laten vervoeren in een landt daer Godt door mijn lichaem, en leden der selve noyt meer ge-eert sal konnen worden; maer ick vermach tot bescherming van lijf en leven 't recht en 't goet van een ander niet gebruycken: daerom mach ick Godts recht om geen gelt verkoopen: en seggen, voor duysent of twee duysent gulden sal ick een lidt van mijn lijf of vinger van mijn hant snijden; want dan gebruyck ick mijn goedt of mijn recht niet in 't mijne te versorgen, maer verkoope Godts recht voor gelt. Soo
mach

mach ick in 't verweeren van mijn leven, blijvende in 't gebruyck van 't geen mijn is, een ander het leven benemen, en die doodt-slagh volght *als by geval* op het gebruyck van mijn recht. En hier gelt den regel, *soo langh als ick mijn recht gebruyck, soo doe ick mijn naesten geen ongelijck.* Maer ick vermach daerom niet mijn leven te beschermen, gebruyckende daer toe 't geen eens anders is, en bieden mijn dienst uyt om een ander om te brengen, op dat ick verschoont mocht worden. Ja ick en soude in de beschermingh van mijn lijf, het minste Instrument van mijn naesten niet mogen gebruycken: 't en waer verstaen wierde dat in sulcken uyterste noodt, 't geen mijns naestens was het mijne wierdt, om in die noot te gebruycken: niet dat door mijn noodt mijn naesten sijn recht verliest, of dat ick yet gebruycken mach dat 't mijne niet en is: maer om dat men noyt sijn naesten tot eenich goedt, daer wy oock recht toe hadden, het meesterschap soo heeft toegestaen, dat in sulcke uyterste noot het gebruyck van dat goet noyt weer tot ons soude komen. Was het soo dat mijn noodt my nieuw recht verworf, en een ander daer door 't sijne konde quijdt raken, soo soude ick oock

om mijn leven verschoont te hebben, een, die my niet aentaste, mogen ombrengen. Dit mach niet zijn, om dat Godt noyt 't leven, lichaem of leden eens mensche een ander onderworpen heeft: soo dat wy die dingen van ons naesten *in eygendom* hebben souden: en noyt heeft Godt den mensch Heer over de andere menschen gemaeckt: gelijck hy den mensch gestelt heeft Heer over alle andere scheppselen, tijden en plaetsen. *Gen.*1. En daerom mach men met 't geen eens anders is, en ook in d'uyterste noot blijft, sijn leven niet vry koopen. En om dat mijns naestens leven, lijf, en lichaem 't mijne niet en is, en ick daer van geen Heer of Meester ben, noch door noodt worde, soo mach ick niet seggen, wilt ghy my vry laten, ick sal die, waer toe ick, noch den geenen dien ick het offereer, recht heeft, ombrengen. En geen Heer en Meester te zijn, over die persoon, is alleen 't fondament van dese stellingh, niet de onnooselheydt van de gene, die soo om hals raken soude: want daer is niet aen gelegen, of in het gebruyck van mijn recht een onnoosel mensch om hals raeckt. Ick behoef niet te laten 't gebruyck van mijn recht in het belegeren, bestormen,

en 't winnen van een Stadt, al sullender by *geval*, dat is op het gebruyck van mijn recht, eenige onnoosele in de Stadt om hals komen. Op de selfde gronden rust het, dat yemandt wel vluchten mach om de vervolgingh der tyrannen te ontgaen: hoewel door dat vluchten gebeurt, dat Godt door onse belijdenisse en stantvastigheydt niet verheetlijckt wordt. Het soude my evenwel niet vry staen, al konde ik mijn leven en de gantsche wereldt daer mede winnen, in 's Richters handen zijnde, Godt niet te verheerlijcken, om gelt my daer toe la-latende om koopen. Van gelijken mach de Magistraet een doodtslach ongestraft laten, wanneer die straffe soude *redunderen* tot verwoestingh of schade van den Staet: en evenwel soude de Magistraet om geen prijs, hoe hooch die oock was, het Recht en de Justitie mogen verkoopen. Het eerste mach geschieden om dat de straffe der misdadigen is om den mensch, en niet den mensch om de straffe: en de mensch is in die sin *Heer* van de straffe: soo dat hy niet gehouden is, ten zy een nader en expres gebodt sulcx gebiede sijn recht tot straffe tot sijn eygen onderganck of schade te gebruycken. 't Tweede is ongeoorloft, om dat

 het

het gerichte Gode, niet den mensche is. Nu 't is ongeoorloft eens anders te gebruycken om 't sijne goedt te maecken, maer wanneer'er een expres gebodt komt, dan houdt Godt *voor hem*, 't geen anders, volgens de gewoonlijcke regulen, waer na wy af-meten wat 't onse is, t'onsen gebruyk en verdoen soude staen. Maer van dit laetste sal breeder gesproken worden.

En dit breydt sich soo verre uyt, dat het oock selve ten opsicht van God, gelt. Dat Godt de mensch, soo als hy Heylig, Volmaeckt, en daerom nootsaeckelick een voorwerpsel van sijn liefde, uyt sijns Scheppers handen gekomen is, soude *schicken* ten verderve: of tot missen van sijn gunst; ende daer toe als een *middel* gebruycken, het voor-houden, van geboden, toelatingh van de versoeckingh des Duyvels, ja de toe-latingh van den val, en het op-houden van de invloeying sijner gewoonlicke genade, en evenwel t'samen *ernstigh* hem noodigen tot de saligheydt, en betuygen die te begeeren, dat is een leer, die soo strijdt met Godts goedtheydt, gerechtigheydt, en oprechticheydt, gelijck het met deselfde deuchden van den mensch strijdt een sijn goede vriendt (die men alle liefde ende

nde trouw schuldich is) voor te houden sijn plicht yemandt op maecken, die hem terge, om hem tot struyckelen te brengen, daer toe gebruyckende ende schickende de voor-verhaelde dingen als *middelen* : en dan noch roepen en seggen, datmen de struyckelingh van sijn vrient niet en begeert, om datmen quansuys het *moreel* quaedt, dat in de struyckeling is, niet en wilt of begeert. Dat is, in de sin van die lieden, niet *bemint*, prijst, en voor een moreele deucht acht. Want de liefde, die wy onsen vriendt schuldich zijn, verplicht ons, om middelen aen te wenden, die sijn struyckelingh verhoeden mochten: hoewelse ons niet verplicht ons recht niet te gebruycken, niet tegenstaende wy *voorsien*, en *voorweten*, dat door het *rechtveerdich gebruyck* van ons recht sijn toorn ontsteecken; en hy ons qualick af-nemen sal dat wy hem sijn plicht voor houden. En dit strijdt niet tegen de plichten van de liefde, noch tegen een ernstige protestatie van te soeken de ruste des gemoedts van ons naesten.

En men siet hier uyt, hoe ongerijmt het is in saken die door een *moreele schickingh* bestelt worden, als een *stock-regel* te stellen: *'t Geen laet sit uyt-gewrocht wort,*

is 't geen men eerst voor gehadt heeft. Want dat maeckt God en den mensch tot Tyrannen, onrechtveerdigen en geveynsde personen. Yemandt wetende, dat, door het timmeren op sijn Erf, volgens de Rechten van de Stadt, sijn vriendt en na-buer daer door geincommodeert sal worden; en tot toorn en gekijf, ja proces vervallen sal, die siet dese onheylen als de laetste gevolgen van sijn oogh-merck, en siet het timmeren, als dat alles voorgaende. Indien de gene, die timmert sijn eerste intentie is geweest, 't geen laetst uyt-gewerckt wordt: als sijn toorn, gekijf, en proces, soo is hy een boos en onrechtveerdig mensch, en die met geen schijn seggen kan, dat hy de vriendtschap van sijn naesten soeckt, al scheen hy daerom te bidden met geboge knien. Soo siet Godt, dat vele menschen, door het gebruyck van sijn recht ontrent haer, als zijn het voorrecht ontrent haer, als zijn het voor-houden van sijn bevelen; het geven van overvloet van spijs en dranck en tijdelicke weelde: het toe-laten van de boosheyd des Duyvels en van de boose menschen, niet te geven de grootste gaven en mate des Geests, *willens* haer sullen komen te verloopen in sonden, en daer in volherden, en alsoo verloren gaen.

Maer

Maer dese kennisse en verhindert niet waerom Godt sijn recht niet mach gebruycken, en evenwel waerlicks seggen, dat hy der onnoosele menschen verderf niet alleen niet en begeert, maer haer aller salicheydt met alle genegentheyt soeckt. So, om dat hy niemants val voor af besloten heeft, als ook om dat hy geen middelen geschickt heeft tot haer verderf, ende behulpselē en middelen ter salicheydt dienende, ende die alleenlick door de vrywillige boosheydt des mensche vruchteloos zijn, haer toe-dient. Maer seydtmen dat God in dit gantsche werck eerst voorgehadt heeft de sonde van de mensch, en de volherdingh in de selve (gelijck geschiedt in het exempel van die bouwt met intentie om sijn naesten te verbitteren, en in een proces te brengen, en alsoo willende als een *middel* de toelatingh van het gekijf en proces, hoewel hy het *moreel* quaedt dat in de selve is, niet wil noch mach willen) soo maecktmen van God een wreet en geveynst Godt, toe-leggende om een onnoosel schepsel te verderven, en evenwel voor-gevende, als-of hy met *sulcken goeden meeningh* hem toe diende, de middelen der salighetyt, als een persoon doet die niet voor hebbende, als

sijn recht in het timmeren te gebruyc-ken, en voorsiende, dat sijn vriendt en nabuer daer door tot toorn op-geweckt sal worden, hem vriendelick bidt, sich door onrechtveerdige gramschap niet te laten vervoeren: protesterende niet anders als sijn vriendtschap te soec-ken.

Want als Godts, en der genen die timmert, saeck hier in gelijck soude zijn, soo moest Godt de toe-latingh van den val, ende de toe-latinge van de ver-soeckinge des Duyvels niet gebruycken als een *middel* om tot sijn eyndt te ko-men, welcke was den val van de mensch. En als men sich houdt aen den regel, *'t Geen laetst uytgewrocht wordt is het geen men eerst voor gehadt heeft: en 't geen eerst uytgewrocht wordt is het geen men laetst voor gehadt heeft:* soo moest de toe-la-tinge van de val een *middel* zijn geweest, en 't *eynde*, de val van de mensch: om dat die laetst uytgewrocht is, en de toe-latingh van de val des menschen; ja de scheppingh des selve voor-gegaen is, en die alsoo als *media, middelen* volgens die regel moeten geconsidereert wor-den. De gemelten regel is goedt, en gaet vast in alle dingen die door reden noch wil wercken: maer daer de middelen,

waer door men yets uyt wercken wil re-
den en wil hebben daer misse. Die
t' Amsterdam wesen, en de reys niet te
voet doen wil, die siet uyt na Schuyt,
Wagen of Peert: en sijn komste te Am-
sterdam (*dat 't laetst uytgewerckt wordt*)
is 't geen hy eerst voor gehadt heeft: en
het huyren van een Paert en daer op te
rijden, en wech te spoeyen (*'t geen eerst
uytgewrocht wordt*) is 't geen hy laetst
voor gehadt heeft, en maer een *middel*
om tot 't eerste te komen, en waer op een
redelick mensch *laetst* denckt.

Voorder, om dat ick Heer en Mee-
ster van mijn lichaem en goederen t'sa-
men ben, en Godt oock begeert, dat
ickse t'sijner eere gebruycke, soo en son-
dige ick niet, indien ick mijn recht
tot beweeringh van 't selve gebruycke;
hoewel daer door gebeuren kan, dat
Godt om soo te spreken van 't sijn ver-
steken blijft, en d'eere waer toe 't goedt
anders soude konnen, jae moeten ge-
bruyckt worden missen moet. Want al-
hoewel (het goedt gebruyckt worden-
de als het behoordt) Godt oock ge-eert
wordt, soo staet die eere evenwel soo di-
rectelick op Godt niet, om dat 't een
om ons selfs wil geschiedt, 't ander om
Godts en ons naesten wil, het is wat an-
ders

ders sijn leven voor sijn goedt vry koopen: wat anders sijn goet aen den armen of aen Godt geven. Godt geboodt in 't Oude Testament dat de Kinderen Israëls de thienden voor de Leviten geven, ende t'samen het Autaer versorgen souden: maer als de Israëliten het selve goedt tot 's levens onderhoudt van nooden hadde, waer toe hy het oock gebruycken mochte, soo moest den Autaer en den Levijt dat missen, en men sondichde niet tot beweeringh van 't sijne, 't sijne te gebruycken, al leedt een ander daer schade by: en daer op siet den *Propheet Hosea cap.* 9. *vers* 4. *Sy sullen den Heere geen dranck-offeren doen van Wijn, oock en soudense hem niet soet zijn, haer offerhanden souden haer zijn als treurbroodt, alle die dat souden eten souden onreyn worden: want haer broodt sal voor hare ziele zijn, het en sal in des Heeren huys niet komen.* Hier op is 't gegrondt dat David de Toonbrooden mocht gebruycken in *noodt* zijnde, gelijck de Schrift getuycht *Marc.* 2. *vers* 25. De *noodt* gaf David geen recht om te nemen 't geen in sijn *noodt* eens *anders* was, en bleef: maer David verstondt wel, volgens sekere regulen, waer van hier na sal gesproocken worden, dat in seeckere *noodt*

de

e mensch-lief-hebbende Godt, wilde
at het gebodt, dat de Toon-brooden,
iet als van de Priesters soude gegeten
vorden, sijn kracht verliesen, en de
nensch in noodt zijnde, sijn oudt en
erste recht op dat broot behouden sou-
le. Van gelijcke, om dat de mensch, op
le wijse voor-schreven, is gestelt Heer
n Meester van tijdt en plaetse *Deut.* 4.
vers 19. gelijck van alle onredelijcke sa-
ken, welcke hy evenwel tot Godts ee-
re gebruycken moet: soo is 't, dat de
Joden den tijdt van den sevensten dach
of Sabbath in het beweeren en gebruyc-
ken van haer *recht en goedt* besteden
mochten. Soo mochten de Discipulen
niet alleen ayren plucken en nuttigen,
die buyten die noodt eens anders waren
en bleven, en waer toe d' Apostelen in
die *noodt* weer recht kregen, of welc-
kers recht om wel te spreecken, weder
ontstondt in die noodt, maer mochten
selve die tijdt die Godt tot sijn dienst
vereyscht hadt, besteden tot het ge-
bruyck of beweeringh haers rechts: vol-
gens 't gene Christus seydt, *Dat de So-
ne des Menschen mede Heere des Sabbaths is,
en dat den Sabbath om den mensch, en niet
den mensch om den Sabbath is.* En de om-
standicheden van den Text, en de reden
laten

laten toe, dat hier door de *Sone des* menſchen *alle menſchen* verſtaen worden. Want gewiſſelick was den menſch geen *Heer van den Sabbath.* Hoe ſoude het ſonder grouwelijcke ſonden konnen geſchieden, datmen den tijt en 't geen eens anders, ja Godes is, tot ſijn gebruyck ſoude mogen nuttigen? Om al 't goedt van de Weerelt, ja om ſijn leven te behouden en vermach een menſch niet Godts of eens anders menſchen recht en goedt te gebruycken om yets goedts uyt te wercken: want dat was quaedt, en ſpecialick onrecht doen en tegen de Wet der natuere ſondigen. Gelijck Godt dan noyt den eenen den anderen onderworpen heeft, ſoo heeft hy noyt ſijn Wet den menſch onderworpen, en die Heer daer van gemaeckt: en daerom konder ſulcke groote noodtſakelickheydt niet zijn, waer door een Jode de ontheyligingh des Sabbaths, of dat gebodt gebruycken mocht tot ſijnen dienſt: indien dat gebodt *moreel* was.

Want dit moet voor al vaſt geſtelt worden: dat, wat moreel is, nimmermeer nae-gelaten kan worden, noch aen eenige ſaeck wijcken mach, en daerom de menſch altijdt bindt en verplicht.

Want

Vant *moreel goedt* of *quaedt* spruyt en resulteert beyde uyt Godts natuer en eygenschappen, en uyt des mensche natuerlicke stant; waer door hy een natuerlijcke *rapport* en opsicht heeft tot Godt, tot sijn selve, en tot sijn naesten. Soo dat alles wat daer mede over een komt *moreel goedt* is, en wat daer tegen strijdt, *moreel quaedt*. En alhoewel alsoo Godt van sijn selve is, de moraliteyt, die gegrondt is op Godts natuer en eygenschappen, soo eeuwigh en noodtsaeckelick is, als Godt en sijn eygenschappen selve, maer de moraliteyt, die op des mensche natuer gegrondt is, niet nootsaeckelicker, ten opsicht van Godt, is geweest, als het noodtsaeckelick is geweest, dat Godt een menschelicke natuer formeerde: 't welck Godt vry stondt, alsoo Godts natuer en eygenschappen niet vereyschte een menschelicke natuer te formeren, en te scheppen: en dat alsoo het menschelick natuerlick recht *voor soo veel*, en op *die wijse* niet noodtsaeckelick noch eeuwig is. Soo is het evenwel, dat de menschelicke natuer nu voort-gebracht zijnde in die stant als wyse nu vinden, fondeert uyt dat presuppoost een noodtsaeckelick recht. En 't moreel goedt of quaedt, ten op-

opsicht van de mensch, begrijpt soo wel een over-een-komste of tegen-strijdigheydt met de menschelicke natuer, als het *jus naturale divinum*, of het moreel goet of quaedt, ten opsichte van Godt, een tegenstrijdicheydt behelst, ten opsichte van Godts natuer en eygenschappen. En daerom, wat geen noodtsaeckelijcke conformiteyt of tegen-strijdigheydt met de menschelicke natuer en eygenschappen en behelst, dat kan geen moreel goedt of quaedt genoemt worden. En daerom is het een on-eygene manier van spreecken, en die in de leeringh van deucht en ondeucht groote verwarringh in-brenght, en die eygentlick genome valsch en ongerijmt is, te weten, yets *positif*, te stellen *moreel*, ja van een *eeuwige* moreelheydt te zijn. Te stellen dat in de Thien Geboden *positive* Wetten zijn, en t'samen te seggen, dat al de Thien Geboden moreel zijn: en dan noch hooch te roepen van de moraliteyt van de Wet.

Ceremoniele en positive Wetten en vloeyen niet af van Godts en der menschen natuer, en daerom en isser niet ongerijms, noch onredelicx, al was het, dat de mensch sonder die Wetten leefde. En daerom worden het *Ceremoniele* en

n *poſitive* Wetten genoemt. En de *ſtof*
an die Wetten en behelſt niet moreels
toos. Hoewel de *gehoorſaemheydt* aen
e ſelve *moreele* is. Want het is conform
e ſtant van de menſch, ſijn Godt, die
jn Heer en Meeſter is, en hem ſtraf-
en en beloonen kan, te gehoorſamen.
Vant Godt kan de menſch niet *diſpenſe-*
en van de gehoorſaemheydt aen ſijn ge-
boden, en de menſch en kan *met reden*
ijn eyge en onvermijdelick verderf niet
willen, gelijck nootſaeckelick ſijn ver-
derf op de ongehoorſaemheydt volgen
moet: en daerom is het moreel aen
Godts geboden, 't zy die moreel, po-
ſitif, of ceremonieel zijn te gehoorſa-
men. Maer Godt en behoeft geen *poſi-*
tive Wet te maecken. Noch de *materie*
of ſtoffe van het *poſitif* gebodt en is ſoo-
danich niet, dat buyten de opſicht van
de gehoorſaemheydt, de menſch yets
doet, dat de eygenſchappen van ſijn na-
tuer en ſtant vorderen, of dat het tegen
de reden ſoude ſtrijden indien hy anders
dede. Het is een *moreel quaedt* ſich geen
Regeeringh te willen onderwerpen: en
daerom is het geen *poſitive Wet*, maer
een moreele, datmen de Opper-mach-
ten moet gehoorſamen. Maer het ge-
bodt, datmen tot een Opper-macht een

Coningh

Coningh of een *Raedt* hebben moet, dat is *poſitif*, om dat het niet *moreel* is. Het is niet moreel, om dat noch Godts noch des menſchen eygenſchappen vorderen, datmen ſich aen de eene of andere forme van Regeeringh binde. Hoewel het moreel is, datter een forme van Regeeringh zy. Het is *moreel*, dat de menſch op 't aller nauſt en vlijtichſt ſijn Godt ſoecke te gehoorſamen, en al 't geen van een nauwe en vlijtige gehoorſaemheydt in 't generael niet kan af-geſcheyden worden, dat is mede moreel. Gelijck zijn de aendachticheydt, nauwe ſorgh en onderſoeck ontrent Godts wille, *preçijsheydt* om die ſtippelick na te komen, en alſoo in vreeſe en beven ſijn ſaligheydt uyt te wercken. Dit is moreel, om dat deſe dingen niet alleen onaffonderlick zijn van de gehoorſaemheydt, want tijdt en plaets en is daer van oock niet affonderlick, maer om dat de *ſtof* ſelve moreel is: en de *reden*, gegrondt op Godt en des menſchen eygenſchappen, noodtſaeckelick ſulcke aen-kleeſſelen in de gehoorſaemheydt vereyſchen: maer tijdt en plaets kleeft den Godts-dienſt de gehoorſaemheydt der menſchen aen door een *natuerlicke noodtſaeckelickheydt*. Want de menſchen

li-

hamen zijnde, en in den tijdt leven-
, ſoo moet oock al haer bedrijf op ſe-
re plaets en tijdt geſchieden. Maer
ſe plaets, of *die* tijdt, tot ſijn Godts-
enſt te kieſen, of die de menſch van
odt voor-geſchreven wordende, dat
niet meer *moreel*, of een *moreel* gebodt,
s het moreel is Godt op de knien, of
et opheffen van de handen na den He-
el, of met ſeeckere woorden en galm
bidden, is het anders, men wijſe een
den aen, waerom het ſtrijdt met Godt
f der menſchen eygenſchappen op ſeec-
ere tijdt en plaetſe, en met ſeeckere ge-
en Godt niet te dienen.

Edoch iſſer eenige geſte of gebeer,
ie *natuerlick* eenige deucht uyt-beelt, ſo
het onderhout van die ge..e mede *mo-*
eel en daerom onveranderlick, en mach
aerom noyt te rug geſtelt of achter ge-
aten, en een contrarie gedaen worden,
iet meer, als het geoorloft is het gebeer
n het gebedt te gebruycken, dewelcke
y die natie, onder de welcke wy le-
en, *generalick* verachtingh, ſmaet, of
orgeloosheyd beteyckent. Is het vaſten
en *natuerlick* teycken van vernederingh
f ootmoedicheydt, ſoo is het vaſten een
moreele actie, en een deel van den natuer-
icken Godts-dienſt, wanneer men ſich
diep

diep voor Godt vernederen en ootmo
digen wil; en men mach dan niet seg
gen, datmen sich diep voor Godt ve
ootmoedigen kan sonder het vasten. E
het vasten kan dan niet meer om yets a
ders te rugh gestelt worden, als de oo
moedige vernedering selve. Is het mo
reel, datmen door seeckere gebeer, e
op seeckere wijse het lichaem te drage
de *redelickheydt*, die in de mensch is, e
waerom hy oock ten deele geseydt wo
na Godts even-beelt geschapen te zij
uyt beelden moet: soo is het ongeoo
loft oock in de grootste noodt, gebe
ren te gebruycken, die geckheydt uy
beelden, en soo heeft David sonder so
de de Geck niet konnen spelen: noc
mach yemandt op het Toneel door g
sten, gebeer, of sotte klap de Geck uy
beelden. Vloeyt het van Godts eyge
schappen dat hy onder een beeldt nie
mach aengebeden worden gelijck ic
het soo versta, soo is het tweede gebo
een gebodt van het natuerlicke recht, e
moreel, en daerom gantsch niet positi
Is het positif soo behelst het tegende
van dat gebodt geen tegen-strijdichey
met Gods natuer en eygenschappen: e
so kan van dat gebodt geen andere rede
gegeven worden als *Godts wil:* en d

gebo

gebodt heeft niet voor fondament een morale reden, die altijdt gederiveert wordt van Godts of der menſchen natuer en eygenſchappen. Oock bindt dat gebodt niemandt onder het Nieuwe Teſtrment, ten zy expreſſe Texten aengewesen worden, die ſeggen, dat al de Thien Geboden ons binden, of die ſpecialick dat gebodt vernieuwen. En ſo is de *gehoorſaemheydt* aen dat gebodt alleen maer *moreel*, maer het gebodt niet. En daer ſoude een noodt konnen ontſtaen, waerom de menſch Godt door een beelt ſoude mogen repreſenteren. Ja die dat gebodt poſitif maeckt, die neemt niet alleen de moraliteyt van de Thien Geboden wech, maer neemt een gebodt uyt de Thien geboden. En de Chriſtenen zijn aen dat Tweede gebodt niet gebonden, maer aen een nieuw Euangeliſch gebodt. Want de *poſitive* Wetten, in het Oude Teſtament gegeven, en binden ons onder het Nieuwe Teſtament niet, als voor ſoo veel ſe daer vernieuwt, en de Chriſtenen op nieuw geboden worden. Of anders moeſten ons al de *poſitive* Wetten verbinden. Of men moeſt onderſcheydt geven, waerom de een ons meer verbindt als de ander. Is het om dat de een moreel is en de ander

niet?

niet? Soo wordt wederom gevraecht waerom de eene positive Wet moreel is en de ander niet? en hoe datmen de eene van de ander kan onderscheyden? Seyt men, datmen sulcks weten kan, om dat de een tot fondament heeft eenige natuerlicke reden, en de ander niet. Dat is door een groote onwetentheydt van een moreele Wet een positive te maken. En is het fondament van soodanige positive Wet die ons verbindt, de natuerlicke reden, hoe kan die positive Wet veranderingh onderworpen zijn? Kan de natuerlicke reden tot geen reden gemaeckt worden? En kan 't geen deucht is in sijn selve, gelijck soodanigh is het stof van alle geboden, die op een natuerlicke reden of billickheydt rusten, tot ondeucht gemaeckt worden: of tot een indifferente saeck. Vader of Moeder te onteeren kan dat oyt deucht worden, of het eeren ondeucht? Het kan wel gebeuren, dat 't geen nu *eeren* is, op andere tijden, en in andere omstandigheden geen *eeren* ja *oneeren* is. Maer noyt kan, *sijn Vader te onteeren*, deucht worden, en te *eeren* ondeucht. Op Gods gebodt, die Heer van alles is, sijn Vader het leven te benemen, maeckt dat in die omstandicheydt het leven te benemen geen

geen *onteeren* is. Maer maeckt niet dat *onteeren* deucht is. Was het, in wat omstandichedẽ dat het ook ſy, ondeucht ſijn Vader het leven te benemen, ſoo maeckte Godt door dat gebod van ondeucht, deucht. Maer gelijck men niet en ſeydt. Het ſtrijdt in 't generael tegen de natuerlijcke reden en billickheydt, ſijn Vader het leven te benemen: ſoo ſeydtmen generalick oock niet ſijn Vader het leven te benemen, is ſijn Vader *onteeren*, en hem ſijn ſchuldige plicht niet bewijſen. Maer dit ſeydtmen wel: het is *moreel*, en altijdt duerende, datmen ſijn Vader niet onteeren mach. En die moreelheydt lijdt geen veranderingh, noch daer kan geen noodt ſoo groot, noch geen ſulcke veranderingh voor-vallen in die omſtandigheden, die maecken kan, dat ſijn Vader te onteeren deucht zy. Gelijcker wel omſtandicheden voor-vallen konnen, waer door het gebeurt, dat het leven ſijn Vader te ontnemen, niet en is hem onteeren.

Evenwel ſie ick, datter gevonden worden, die niet recht wetende noch verſtaende wat moreel is, drijven dat een moreel gebodt veranderingh onderworpen is, en ſomwijlen aen de nood wijckt. En dit alles wordt dus ſtaende gehou-

den, om te beweeren, dat het Vierde gebodt, niet tegenstaende sy bekennen, dat het onder het Nieuwe Testament groote veranderingh ontfangen heeft, en het om de noodt te rugh gestelt, moreel is. Het is moreel, seggen sy, dat niemandt sijn Broeders Vrouw trouwen mach; noch sijn eyge Suster. Het is moreel, dat een Vader sijn kint niet en doode. In alle die, seggen sy, is veranderinge gevallen. Antwoordt. Wie heeft onder de Geleerden oyt gehoordt, dat het moreel is, dat een Vader sijn Kindt niet mach dooden? Dat een Vader sijn Kindt lief hebben moet, dat is *moreel*. En het is oock een moreel gebodt, datmen sijn Godt lief hebben moet boven sijn eyge Kinderen *Matth.* 10. 37. Als Godt dan gebiedt, dat yemandt sijn Soon dooden sal, soo strijdt dat niet tegen de liefde, die een Vader sijn Kindt schuldigh is. Maer die liefde was al-voorens gesubordineert Godts wille, en moest daer na geregelt worden. Soo is het niet moreel, datmen sijn selven niet om-brengen mach: Want Godt, die Heer en Meester van ons is, kan onse eyge handen gebruycken om ons uyt de Werelt te helpen, gelijck in Simpson geschiedt is. Maer het is moreel, dat niemandt sich ver-

verlemmen of dooden mach buyten recht. Hier boven is ten breedtsten daer van gesproocken, daerom wy het daer by laten. 't En is niet meer moreel datmen sijn Suster niet trouwen mach, als het moreel is, datmen niet naeckt gaen mach. Maer het is moreel, datmen niet mach doen tegen de *natuerljcke* eerbaerheydt. Maer sijn naecktheydt te ontdecken en strijdt niet altijdt tegen de natuerlijcke eerbaerheydt. Want de nood neemt de omstandicheydt wech, door dewelcke het buyten die noodt strijdende was tegen de natuerlicke eerbaerheyt. Soo neemt Godts gebodt oock een omstandicheydt wech, waer door het niet meer tegen het *decorum naturale* strijdt, sijn Suster te trouwen. En het moreel dat in die geboden is, en kan niet verandert worden. Noyt kan het deucht of indifferent zjn, yets te doen tegen het *decorum naturale*, de natuerlicke eerbaerheydt. Maer het kan wel gebeuren door veranderingh van de omstandicheden, dat 't geen te voren tegen de natuerlicke eerbaerheydt streedt, daer nu niet meer tegen strijdt, door 't wech nemen van de eene of andere omstandicheydt. Soo dat niet het moreel gebodt verandert, of te rugh staen moet, maer de saeck verande-

ringh ontfanght. En geen noodt soo groot, die my toe-laet, yets tegens de natuerlijcke eerbaerheydt te doen. Het is wel soo, datter in de natuer, en in de weerelt, soo als se nu gestelt is, geen macht is, of geen geval kan voor-vallen die de omstandicheydt wech nemen kan, waer door het niet komt te strijden tegen de natuerlicke eerbaerheydt sijn Suster te trouwen: gelijcker gevallen konnen voor-komen, waer door het gebeurt niet te strijden tegen de natuerlicke eerbaer-heydt, sijn naecktheydt te ontdecken: gelijck geschieden kan in het vluchten, om sijn lijf te verdedigen; of in eenich accident te doen genesen. Maer dat is geen reden, waerom men seggen mach, dat het een tegen de natuerlicke eerbaer-heydt strijdt, en het ander niet. Alsoo Godt noyt over de natuerlicke eerbaer-heydt dispenseren kan. Niet meer als yemandt wettelick Possesseur maecken, van 't geen eens anders is, en blijft.

Ick hadde gedacht een proef en staeltje te geven, hoe datmen de moreele gebo-den uyt-vindt en na-speurt; om soo door de practijck selve een yegelick te doen verstaen, dat sulcx alleen maer een mo-reel gebodt is, 't welck behelst een over-eenkomst of tegenstrijdicheyt met de ge-sonde

sonde reden: dewelcke af-gemeten wort uyt Godts en der menschen eygenschappen, en dat alle Wetten die tot sulcke reden niet konnen gebracht worden, ceremonieel en positijf zijn. Maer in 't werck zijnde, bevondt ick, dat die saeck in 't kort niet verhandelt konde worden: of soude als dan door haer duysterheydt van de gemeene man, die sijn verstandt in sulcke saecken niet geoeffent heeft, niet hebben konnen verstaen worden. Ick sal het dan hier by laten, af-wachtende beter gelegentheydt. Of dat die gene, welckers gevoelen ick hier bestrye, my de noodtsaeckelickheydt opleggen, om breeder voor mijn gevoelen te spreecken. Welcke noodtsaeckelickheydt ick achte sal my voor-gekomen te zijn, wanneer yemant met zedicheydt en bescheydentheydt mijn gevoelen op de proef van Godts woort en de reden stelt. En sal my dan ontdeckt met het uyten van mijn Naem verweeren.

Maer om op het spoor te keeren. Soo blijckt het dan, datter geen andere reden is, waerom men den tijdt van den Rust-dagh in seeckere gevallen, tot andere saecken mach gebruycken; als dat in seeckere gelegentheydt, de mensch weer recht krijcht tot de tijdt: dewelc-

ke hem het gebodt van het vieren des Sabbaths ontrocken hadt. Was het anders hoe sou de mensch sijn eerste oudt recht, waer door hy Heer van alles is, derven gebruycken tegen het gebodt Godts, 't welck de Joden de sevenden dach ontrocken, soo veel het wercken belanght, en haer de ruste als een deel van den Godts-dienst na die tijdt, en die dach alsoo voor sijn selven gehouden hadt. Vraecht men waer uyt, en waer na een mensch oordeelt, dat eenige geboden Godts verstaen worden op seeckere gevallen niet te slaen, en in seeckere gevallen niet te verbinden? In 't kort geseydt, het is alles gegrondt op dese twee saecken. Eerstelick op de natuerlicke kennisse die wy hebben van Godt, dat hy is een goedt, barmhertich, en mensch-lief-hebbende Godt. Ten tweeden, dat hy onser niet van doen en heeft. Waer uyt de mensch dan, volgens de natuerlicke en redelicke Godts-dienst, en volgens 't geen Godt seydt *Hos.* 6. Ick wil barmherticheydt en geen Offerhanden, besluyt. *Godt wil, datmen versta, dat sijn gebodt, niet behelsende eenige moreelheydt, of natuerlicke billickheydt, niet en sie noch sla, op sulcke gevallen, die het gebodt, na de letter genomen, soude schij-*
nen

en te behelſen : wanneer door 't ſelve ge-
odt, na de letter genomen , te gehoorſamen,
e menſch ongemack of ſchade komt te lij-
len, en Godt door het te rugh ſtellen van die
gehoorſaemheydt niet onteert wordt.

CAPITTEL VIII.

Wanneer eenige algemeyne geboden , en in generale termen geſtelt ſonder dat eenige Schriftuer-plaets of expres gebodt die limitere evenwel verſtaen moeten worden op alle gevallen niet te ſlaen.

MAer om dat dit een ſaeck van groot belangh is , en die daer ſoo heen geſtelt zijnde , veel averechtſe uytleggingen onderworpen ſoude konnen zijn , ſoo ſullen wy de gantſche ſaeck wat naeckter ontleden , en noch wat breeder verklaren. 't Is een ſaeck, mijns oordeels , onderſoeck waerdich : waer op het gegrondt is, dat de menſchen , als door de natuerlicke drift aengeleydt zijnde , de gehoorſaemheydt aen eenige expreſſe geboden Godts , na

de letter genomen, te rugh stellen; om te mijden eenige schade of ongemack: hoewel sy in Godts Woordt geen Texten vinden, die haer leeren, dat Godt in seeckere gevallen de menschen van de gehoorsaemheydt van die geboden dispenseert: of veel eer, die verklaren, dat het gebodt sulcke gevallen niet en begrijpt. By exempel: om te blijven by de aen-geroerde questie, en waer over nu soo veel geschals van sommige Godtgeleerden gemaeckt wordt. Het gebodt van het heyligen des Sabbaths, is alghemeyn sonder exceptie: en Godt verbiet de Joden duydelick op dien dach werck te doen. *Exod. 34. vers 21. en cap. 35. verss. 2. 3. en cap. 23. vers 12.* De vraegh is, waer op het rust, dat de Joden in veel saecken haer van de gehoorsaemheydt van dat gebodt, sonder tegen Godt te sondigen, ontsloegen? En dat Christus selve soo veel gevallen aen-wijst; in dewelcke de gehoorsaemheydt aen dat gebodt, na de letter genomen, te rugh gestelt mocht worden? En waerom zijn wy niet gehouden sonder omsien na schade en ongemack, ja na verlies van ons eyge leven stippelick het gebodt te gehoorsamen, gelijck het vele van de Joden soo verstonden, en nergens in de

Hey-

Heylige Schrift des Ouden Testaments
Texten vonden, die sulcke gevallen als
Christus aen-wijst, excipieerden. Vor-
ders waer uyt weet de mensch, dat *Godt
barmherticheydt wil, en geen Offerhanden*,
en dat also de Offerhanden aen de barm-
herticheydt wijcken moeten, daer de Of-
ferhanden soo wel geboden worden, als
de barmherticheydt. Maer om wat na-
der te komen: vele sulcke gevallen zijn-
der, daer het op Offerhanden niet aen en
komt. Godt gebiedt, dat het kleedt eens
Mans niet sal zijn over de Vrouw, noch
het kleedt eener Vrouwe over de Man.
Deut. 22. *vers* 5. Godt gebiedt datmen
sijn lichaem niet sal vermincken. *Eph.* 5.
Dat de Magistraet alle moordt en on-
wettelicke man-slach straffen sal. En e-
venwel achten de meeste Godt-geleer-
den, datmen in seeckere gevallen sich
van de gehoorsaemheydt aen die gebo-
den dispenseren kan. Godt gebiedt dat
niemandt de Arcke des Heeren als de
Priesters aenraecken moesten, *Num.* 4.
vers 15. Usa, geen Priester of Levijt
zijnde, slaet de handt aen de Arcke, om
se te onderstutten, alsoose dreyghde te
vallen 2 *Sam. cap.* 6. en hy wordt van
Godt geslagen met de doodt. Godt ge-
biedt, dat niemandt de toon-brooden

eten sal, als de Priesters: en dit gebodt is niet minder in klare termen gestelt, als het voorgaende. David, en die met hem waren, geen Priesters zijnde, eten de toon-brooden, *in noodt* zijnde, en sy worden gepresen. De vraegh is: na wat regel de mensch in 't bewijsen van sijn gehoorsaemheydt sijn leven schicken sal: en seggen, of besluyten, de gehoorsaemheydt aen dat gebodt mach te rugh gestelt worden, om wat ongemack en schade te verhoeden, maer de gehoorsaemheydt aen dit gebodt lijdt niet dat het te rugh gestelt werde: en geen noodt soo groot, die ons verschoont van niet datelick te gehoorsamen: daer nochtans beyde de geboden van Godt komen in gelijcke forme en terme.

Om op dese swaricheden bescheydentlick te antwoorden; soo moet eerst onderscheydt gemaeckt worden, tusschen 't geen natuerlick en in sijn selven goedt of quaedt is: 't geen wy in 't generael seggen te zijn 't *natuerlick* recht, en daerom een *moreel* goedt of quaedt genoemt wort, en tusschen 't geen noch goet noch quaet in sijn selven is: maer uyt particuliere omstandichedē goet of quaet wort. By na alle actien van de mensch zijn goet of quaedt: maer daerom zijn alle actien niet

niet *natuerlick* goet of quaet, of in haer selven moreel. *Datmen een yegelick 't sijn geeft*, dat is natuerlick goedt, en daerom *moreel*: om dat het de Wet der nature gebiet: maer het is niet *juris naturalis* dat men het op een Maendach, Dijngsdach, of Woensdach wederom geeft. Dit lijdt by lieden van oordeel geen dispuyt.

Ten tweeden, soo moetmen stellen, dat al 't geen *juris naturalis*, *natuerlick moreel goet of quaet is*, 't selve soo veel gelt, ten opsicht van Godt, als ten opsicht van de mensch. Dat is dat de reden, waer op het natuerlick recht gegront is, een en de selfde is by God en de mensch: soo datter voor soo veel geen onderscheydt is, tusschen 't natuerlick Goddelick, en tusschen 't natuerlick menschelick recht, alsoo 't een en 't ander uyt d' een en selfde reden gehaelt wort. 't Is niet alleen een gebodt van 't *menschelick natuerlick recht.*, dat men geen onrecht doen mach, maer oock van 't Goddelick natuerlick recht. En onrecht doen is niet alleen soo wel een *moreel quaedt* by de mensch als by Godt: maer 't wordt, soo ten opsicht van de mensch, als ten opsicht van Godt oock uyt een en de selve reden bewesen. En *onrecht* in 't generael rust by Godt en by de mensch op

't selve *fondament*. En daerom kan Godt niet meer onrecht doen, of 't selve gebieden sonder tegen de natuerlicke Wet te sondigen, als den mensch. Want yets sich toe te eygenen, dat eens anders is, is over al onrecht: soo wel als Godt het deedt, als wanneer het de mensch doet. Hoewel Godt veel toe-komt, dat de mensch niet toe komt, en daerom over meer saecken disponeren kan, sonder yemandt te verongelijcken, als de mensch. Gelijck oock een Coninck meer vermach als een Onderdaen. Maer een Coninck doet soo wel, *en om deselfde reden* onrecht, als hy yets neemt 't geen eens anders is, als een Onderdaen. Soo gebiedt Godt dickmael, 't geen geen mensch sonder sonden kan gebieden, om dat hy grooter Heer is, en eenige omstandicheden kan veranderen, waer door de saeck haer aerdt en natuer verandert. Godt kan niet yets gebieden dat tegen de eerbaerheydt is, maer hy kan wel een omstandicheydt wech nemen, waer door 't geen anders tegen de eerbaerheydt is, nu niet meer daer tegen stijdt: welcke omstandicheydt in der menschen macht niet en is, wech te nemen. Soo en is het tegen de eerbaerheydt niet geweest, dat in den begin van de werelt Susters

Susters en Broeders aen malkander troude, 't welck nu ongeoorloft is, soo langh Godt alle omstandicheden laet blijven soo alsse nu zijn, waer van hier boven gesproocken is. Soo kan Godt het goedt, waer op ick volgens het natuerlick recht, en ten aenschou van mijn persoon, rechten, en andere omstandicheden, geen recht mocht pretenderen, my als Heere van alles schencken. So schonk Godt 't goedt der Ægyptenaren aen de Israëliten. En soo kan Godts yets wettelijcx doen, dat ick niet wettelick doen mach. Maer God kan evenwel niet meer als ick, wech geven, 't geen waer van hy geen meester is.

Ten derden, om te weten wat *juris naturalis humani & divini* is: dat is, wat soo Godt als der menschen natuerlick recht gebiedt: soo moet men op-klimmen tot yets dat altijdt goedt of quaedt is: en tot datmen het soo verre gebrocht heeft, dat men kan aen-wijsen een tegen-strijdicheydt in de saeck, indien 't geen wy seggen quaedt of goedt te zijn, soodanich niet en is. Een exempel of twee sal de gantsche saeck licht by setten. Men moet niet seggen, sijn naectheydt te ontdecken is sonde en strijdt tegen de *natuerlicke eerbaerheydt*: of de

na-

natuerlicke reden verbiedt dat: maer in cas van noodt, soo staet dat gebodt te rugh, of lijdt exceptie: of Godt gebiedt in een ander Wet, of laet daer in toe, datmen in *geval van noodt* sijn naectheydt ontdecken mach. Maer men moet seggen, *het recht Godts en der menschen verbiedt yets te doen tegen de natuerlijcke eerbaerheydt: maer sijn naecktheydt te ontdecken en strijdt niet tegens de natuerlijcke eerbaerheydt, want dan was het altijdts ongeoorloft*: Ergo soo is het geen wet der natuere, en soo is dit *geval van noodt geen exceptie van de wet*: want het is noyt door eenige wet verboden geweest. So moet men niet seggen, dat de *moreele* wet verbiedt sijn eygen lichaem willens en wetens te vermincken: maer dat in geval van noodt die wet exceptie lijdt: maer men moet dus spreecken: *de natuerlijcke wet verbiedt sijn lichaem te haten, of sijn lichaem te mis-bruycken*, of in Godts recht, 't welck hy op ons lichaem heeft, te vaeren, of diergelijcx: tot datmen gevonden heeft de formeele reden, waerom het ongeoorloft is sijn lichaem buyten noodt, uyt dertelheydt, desperaetheydt, of vuyl gewins wille te vermincken. Soo moet men niet seggen, 't is *moreel* dat men den Sabbath door moet

bren-

brengen in Godts-dienstige wercken: maer dat wercken van noodt, liefde, en barmherticheydt ge-excipieert zijn: en datmen, als die wercken voor-vallen, niet gehouden is aen de Wet, gebiedende op dien dach besich te zijn in wercken onmiddelick den Godts-dienst rakende. Maer men moet aldus spreecken. Godt gebiedt de Joden op den rust-dach bysonderlick te rusten, en geen dienst-werck te doen, en besich te zijn in geestelijcke wercken. En wiltmen weten of dat Gebodt van den sevenden dach te vieren, moreel is, soo moet'er soo een generale reden gegeven worden, datter een contradictie sich openbare, indien de menschen sich niet en schikten op den sevenden dach in Godsdienstige wercken bysonderlick besich te zijn: 't zy die tegen-strijdicheydt, indien men anders leerde, genomen werde van Godt of der menschen natuer, eygenschappen en rechten. Soo moestmen dan aen-wijsen uyt de natuerlicke reden, dat alsmen den geheelen sevenden dach niet af-sonderde om bysonderlick besich te zijn in Goddelijcke saecken, wercken van noodt en barmhertigheydt altijdt ge-excipieert zijnde; dat of Godt dan niet behoorlick ge-eert

of

of yets ghedaen wordt, dat teghen Godts of der menschen natuer en eygenschappen of recht strijdt. Ick weet dat geen mensch, hoe seer hy oock sijn krachten in-spant, sulcx doen sal. Ick hebbe oock noyt Theologant gevonden, die sulcx getracht heeft te doen, willende, *à priori*, gelijck men spreeckt in de scholen, aenwijsen, dat de natuerlicke billickheydt sulcx vereyscht: en datter een contradictie of absurditeyt, stootende tegen de natuerlijcke reden, ontstaet, alsmen uyt de dagen des jaers precijs den geheele sevenden dagh niet uyt kiest, om die door ruste te heyligen: soo dat de ruste een deel van de Godts-dienst maeckt; en om dan voorts bysonderlick in Godts-dienstige saecken besich te zijn. Maer de tegen-partye soeckt haer saeck maer te bewijsen *à posteriori*: te weten, om dat 't gebodt van het vieren des Sabbaths in de Thien geboden staet, die sy seydt *moreel* te zijn, en in substantie niet te behelsen, als 't geen de natuerlicke Wet gebiedt: en daerom uyt kracht van de natuerlicke billickheydt, die daer in is, altijdt bindende; soo wel Christen als Joden. En dat het Vierde gebodt niet kan vernieticht worden, of het getal van de Thien ge-

eboden en kan niet bestaen. Spreec-
ende niet anders of het *moreel*, ende
en deel van de natuerlijcke Wet was,
atse in thien generale geboden begre-
en werde. Vorders seggende dat het
gebodt van het vieren des Sabbaths
oor den val gegeven is in het Paradijs.
En datter een reden by het gebodt ge-
daen is, die algemeyn is, Te weten, dat
*Godt in ses dagen Hemel en aerde schiep, en-
de den sevende ruste*. En alsmen hen vercht
om *à priori* aen te wijsen de onbillick-
heydt ende ongerijmtheydt, strijdende
tegens de natuerlicke reden die'er ont-
staen soude, indienmen sustineerde, dat-
men den gantschen sevenden dach niet
behoefde af te sonderen; soo antwoor-
den sy, datter ongetwijffelt wel sooda-
nige natuerlicke redenen van dat gebodt
te geven zijn: maer dat het menschelick
verstant door de sonde verduystert is, en
dat het daerom die reden niet uyt vin-
den kan. Dat een gebodt daerom niet
laet moreel te zijn, al kanmen de reden
daer van niet aen wijsen; noch door de
natuerlicke bedorven reden na-speuren,
dat het tegendeel te doen, sonde is. Al-
soo den Apostel Paulus getuycht, dat
hy niet soude geweten hebben, dat de
begeerte sonde was, hadt de Wet niet ge-
seydt:

seydt: Ghy sult niet *begeeren*. Anderen door de kracht van een natuerlijcke reden-kavelingh, en als buyten opset daer henen geleydt werdende, gebruycken een manier van argumenteren, die de onse gelijck is. Hoewel, mijns oordeels, ten principale, missende. En seggen, het is moreel, *datter een dach uyt-gekosen werde, op welcke men Godt solemnelijck diene*. En dat het moreel soude zijn, het welck het *Vierde gebodt* behelst. Uyt alle 't welk blijckt, dat de tegen-partye toestaet, datse door een natuerlicke reden niet kan bewijsen, dat het vieren des sevenden dachs moreel is.

Maer ick ben volkomenttick geparsuadeert, dat dese natuerlicke Wet en dit *moreel* ten opsichte van den Godtsdienst, en dat quansuys in 't vierde gebodt sou geboden worden, niet verder gaet, als datse leert: *Datmen in de Werelt sche, en saecken deses levens soo niet moet besich zijn, datmen daer door versuyme de eere Godts en sijn eygen salicheydt behoorlick te behertigen.* Maer dat gebiedt het *eerste gebodt*, en niet het *vierde*: en dat gestelt zijnde, is noch niet bewesen, datmen de eere Godts en sijn eyge salicheydt versuymt, als men geen dach uyt en kiese, op dewelcke men Godt solemnelick eere,

ere, het Vierde gebodt den tijdt en
agh wanneer, en hoe langh men Godt
olemnelijck op een *ceremoniele*, en *vlee-
schelicke* wijse dienen sal, voor-schrij-
ende. Zijnde het *geestelijcke* deel, dat in
die vleeschelicke Godts-dienst is, en al-
ijt wesen moet, niet meer door het vier-
de gebodt geboden, als in alle de positi-
ve Wetten; die oock altijt yets geeste-
lijcx presupponeren ende behelsen: te
weten, *datmen met aendacht en yver, en
met meeningh om Godt in het onderhouden
van dat gebodt te gehoorsamen*, geboden
wort. Want dat, en diergelijck geeste-
lijcx, 't welck oock in d'alder ceremo-
nieelste en vleeschelijcxste geboden ge-
vonden wordt, gebiedt de natuerlicke
Wet in het eerste gebodt. Maer de na-
tuerlicke Wet en leert niet, op wat dach
ende hoe langh (ick laet staen dat het
juyst den sevenden wesen moet, en dat
verstaen moet worden van een natuer-
lijcken dach, vierentwintich uyren duy-
rende) men bysonderlick tot wercken
van Gods-dienst *vaceren* moet. Veel min,
datse leert, dat het rusten van sijn werck
op den sevenden dagh, die na den Vry-
dagh komt, een saeck is daer Godt mede
gedient is, en die *moreel* is, soo dat Godt
of der menschen eygenschappen het vie-
ren

ren van ſulcke een dach, en op ſulcke wijſe vorderen. Oock leert de natuerlicke Wet niet, dat de lieden haer ſalicheydt niet behartigen en Godt niet behoorlick en eeren, die den ſevenden dach niet af-ſonderen tot wercken van Godts-dienſt. Ja ſy ſullen ſelven dat niet bewijſen (hoewel men het haer toe-geven kan) dat de natuerlicke Gods-dienſt leert, datmen heele dagen uyt-kieſen moet, op dewelcke men Godt ſolemnelick diene. Die in al ſijn bedrijf moet beoogen de eere Godts, die behoeft geen byſondere dach uyt te kieſen. In den Hemel ſal dat niet geſchieden. En men eert ſijn Coningh en Ouders wel, al en *conſacreert* men byſonderlijck geen dagen tot harer eere. En wat reden, datmen een geheelen dach af-ſonderen moet? Waerom niet een halven dach, en dan tweemael voor eens? waerom leggen ſy niet uyt, wat ſy door *een dach* verſtaen: een natuerlijcke van vier-entwintigh uren, of een borgerlijcke van twaelf? die ſulcx drijven, moeſten reden of Schriftuer-plaetſen by brengen.

Geeftmen de Wet niet alle volmaektheydt, als men ſeydt, datſe alle de *moreele* deuchden gebiedt, ende alle moree-

len

en ondeuchden verbiedt. En waer toe dient het geroep, dat men de Wet *mutieert*; en eenige geboden uyt de selve uytschrapt. Gemerckt haer genoech bekent is, dat men daerom sich niet en ontslaet van eenige *moreele deuchden*, en plichten: gelijck die van het Pausdom het Tweede gebodt uyt de Wet lichtende, t'samen drijven geoorloft te zijn, datmen Godt door en onder een Beeldt eere en representere. Tegen het geen de natuerlicke Wet leert; en consequentelick tegens eene *moreele* deucht. Maer wat de moreelheydt belanght, die sommige meenen in het Vierde gebodt te zijn, en de welcke de natuerlijcke Godts-dienst waerlijcx leerdt, de selve houden wy so wel als sy. Alleenlick achtende, dat die niet in het Vierde, maer in het Eerste gebodt geleert wordt. Welck gebodt gebiedt, dat men de Kercken-dienst en Scholen onderhouden moet. Jae alle middelen besorgen die tot bevordering van de eere Godts en der menschen salicheydt noodich zijn. Wat is'er nu aen gelegen of men sich aen de leere van de Catechismus, houdt uyt opsicht van het Vierde gebodt, of uyt opsicht van het Eerste? Als het selvige geleert wordt. Seydtmen, dat in het Vierde gebodt

eenige

eenige moreelheydt is, die in de andere geboden niet en wordt gevonden; en die wat bysonderlijck raeckt het vieren van den sevenden dach. Eerstelick leert de Catechismus niet, dat het vieren van den Sondach formeelick in het Vierde gebodt geboden wordt: niet meer als het selvige gebodt formeelick eyscht, dat men de Kercken-dienst of het Predick-ampt, en de Scholen onderhouden moet. Maer de Autheurs van de Catechismus hebben geoordeelt, dat het *moreel* in het Vierde gebodt, was, het besorgen van middelen, die tot bevorderingh van de eere Godts en der menschen salicheyd noodich waren. Ende alsoo ten opsicht van de wech, door dewelcke het Godt belieft ons ter salicheydt te leyden, dienstich, ja ten deele noodich ziin die middelen, waer van in de Catechismus gesproocken wordt: soo hebben sy in het verhandelen van dat gebodt gemeent, datse van die saecken daer spreecken moesten: van de welcke wy oordeelen dat gesproocken moest worden, in het verhandelen van het Eerste gebodt. Alsoo die daer geboden worden. En het Vierde gebodt geen *moreel* gebodt is. Soo dat op het alderscherpste genomen, het gantsche verschil

is,

is, of die dingen in het Vierde of in het Eerste gebodt voorgeschreven worden.

Niet veel grooter is het verschil tusschen ons en die geene, welcke leeren, dat in het Vierde gebodt dit moreel is, *dat men een dagh moet uyt-kiesen op de welcke men Godt solemnelick diene.* Want haer toe-gevende dat sulcx moreel is, so blijft de questie alleen, of dat in het Vierde of in het Eerste gebodt geboden wordt. En van wat meerder dienst is het in de Theologie te stellen, dat sulcx geleert wort in het Vierde gebodt. Gemerckt aen beyde zijden kan toe-gestaen worden, dat het moreel is, en als soodanich van Godt geboden. Ja als men sal spreken gelijck het behoort: geen ander moreelheydt in het Vierde gebodt gestelt zijnde, als het voor-verhaelde, soo nemen sy al het *substantieel*, en wesentlick van het Vierde gebodt wech: en verklaren dat positif, of *ceremonieel* te zijn, en vernietigen alsoo het Vierde gebodt. Want het moreel, *van een dach uyt te kiesen, op de welcke men Godt solemnelick diene*, wort in 't Vierde gebodt eer gepresupponeert als geboden: *maer het vieren van den Saterdagh op de Ioodtsche wijse*, eyscht bysonderlick het Vierde gebodt. By exempel: wanneer een Coningh

ningh geboodt aen sijne Onderdanen op seeckere dagen des jaers hem *hommagi* te komen doen. Hommage te doen in't generael, en wort in dat gebodt niet be-last: also hommage te doen yets is dat al-tijt aen de Conincklicke auctoriteyt vast is. En is het fundament vande equiteyt van dat speciael gebodt te weten datmen *op seeckere dagen des jaers* het selve doen sal. En die dat formeel, te weten, dese hommage te doen op seeckere dagen des jaers van dat gebodt wech neemt, neemt het wesentlijcke deel van dat gebodt wech. Soo oock : toe-gestaen dat het vloeyt van Godts natuerlijck recht, 't welck niet kan af-gescheyden worden van de heerschappye, die Godt over de mensch heeft : dat'er een dach moet ge-stelt worden, datmen Godt solemnelick diene: en daer komt by een bysonder ge-bodt, dat den Saterdagh, soo als de Jo-den dien dach begonnen, en eyndichden, den dach sal zijn, op de welcke men hem solemnelick dienen sal, met voor-schry-vingh van vele bysondere wijsen en ma-nieren van den Godts-dienst te plegen: en die niet en vloeyen uyt dat natuerlick recht van Godt (gelijck alle die van ons verschillen, toe-staen) die dien dach niet en observeert; en die Godts-dienst niet en

en pleecht, volgens die wijsen, die vernieticht dat bysonder gebodt. En die seyt, dat wy aen dien dagh en die wijse van Godts-dienst specialijck in dat gebodt begrepen, niet gehouden sijn: die seydt oock, dat men aen dat gebodt niet gehouden is; en neemt oock het vierde gebodt uyt de Wet. Den Sondagh is den Saturdagh niet: de Sondagh smorgens, is den Vrydagh s'avonts niet: een borgelijcke, is geen natuerlijcken dagh: stellen dat alle dienstige wercken, uyt kracht van het gebodt, verboden sijn en toestaen dat men eenige wercken doen magh, die dat selvige gebodt verbiedt te geschieden; en evenwel drijven dat men dat gebodt in sijn waerde houdt, sijn tegen elckanderen strijdende dingen. Stellen dat de ruste een deel is van de Godsdienst die in dat gebodt bevolen wordt: soo dat Godt in die ruste, voor soo veel de selve een deel van den Godts-dienst is, die in dat gebodt bevolen wordt; gelijck de Ceremonien een deel van de Godts-dienst waren, een behagen heeft: en 't samen stellen dat de ruste, soo aengemerckt, onder het Nieuwe Testament geen deel van de Godts-dienst is, noch Godt daer behagen in heeft: en evenwel voorgeven dat men den Sondagh

viert uyt kracht van het vierde gebodt, is de ongerijmtheydt selve. Soo datse alle in der daet het vierde gebodt wegh-nemen, die op de Joodsche wijse stip-pelijck niet en Sabbatiseren.

Mijns oordeels vloeyt alles best: dat men seydt dit *moreel* te sijn. *Dat men in de saecken des levens soo niet moet besich sijn, dat men daer door vergeten Godts eere en sijn eygen saligheydt behoorlijck te beharti-gen*, Uyt welcke *moreelheydt* dan volght: dat het betamelijck en gevoeghelijck is, dat de menschen een tijdt af-sonderen, om besonderlijck besigh te sijn in het betrachten van Godts-dienstige werc-ken. En dat de Christelijcke Magi-straedt; en yeder Christen in 't besonder die middelen aenwenden moeten: waer door de Godts-dienstige wercken best behartight worden. Gelijck onder die is het Predickampt: het hooren, lesen, en over-dencken van Godts woordt. Conform het gene onse Catechismus seydt. Maer om dat Godt in het Oude Testament den Sabbath en de Christe-nen onder het Nieuwe Testament den Sondagh besonderlijck tot het betrach-ten van de Geestelijcke wercken afge-sondert hadden, soo wordt in het vierde gebodt bysonderlijck mentie gemaeckt van

an den Sabbath der Jooden, en in onse Catechismus van den Sondagh, of dagh es Heere.

Nu siet den Leser oock wel: wat men ntwoorden moet op het argument, dat let getal van de thien Geboden in sijn geheel moet blijven. Het is niet noodigh, dat de thien Geboden in haer geheel blijven; niet meer als noodigh en moreel is, dat de *moreele Wet* in thien geboden voorgestelt werde. Maer het is noodigh, dat *alle moreelheydt in de Wet geboden werde.* En die van ons verschillen, en seggen niet meer. En men moet noodtsaeckelijck daer toe komen: ende de geboden afmeten; niet na de woorden of na het getal der geboden: maer na de natuerlijcke billickheydt, die het verstandt daer in bemerckt. Want het sesde gebodt, genomen na de letter. *Ghy sult niet dooden*, en is geen *moreel* gebodt: want men mach wel schelmen en dieven, en sijn openbaere vyandt *dooden.* Wat is dan het *moreel* dat in dat gebodt is? Het is, *dat men niet vreedt magh sijn tegen sijn naesten, of sijn selven.* Ende dit gebiedt de natuerlijcke wet: en kan oock noyt verandert worden. Maer om noch nader te antwoorden: is het te dencken, dat het al-mede *moreel* is, dat

de wet der natuere of de *moreele* we
in thien geboden voorg estelt werde : o
dat al het gene , dat de natuerlicke we
gebiedt in thien hooft geboden verdeyl
werde ? Ick denck wel neen. Christu
bevat in twee hooft-geboden al het ge
ne de *moreele* wet gebiedt: te weten in d
liefde tot Godt, en tot sijn naesten. Wa
reden Godt gehadt heeft, dat hy in thie
geboden sommierlijck heeft willen be
vatten, al het gene hy de kinderen Israël
gebieden wilde , en dat als de grontslacl
was , waer op hy een verbondt met hae
aenging, is ons onbekent. Maer dat sulc
moreel is wordt onkent. Wat anders wa
het , indien door het verminderen va
het getal van de thien geboden yetwe
dat tegen de wet der zeden is, gebillick
wierden. Maer soo en is het hier nie
gelegen.

Men siet oock hoe ongerijmt het is
te stellen , dat het vierde gebodt ten op
sicht van het vieren des sevende daghs
moreel is. En als men sulcx *à priori* nie
bewijsen kan te antwoorden , dat on
verstandt door de sonde verduystert is
soo dat men de waerheydt ende de na-
tuerlijcke billickheydt niet sien en kan.
Gelijck den Apostel getuycht van de
begeerlijckheydt. Want genomen he

was

was soo. Dit soude evenwel blijven, dat men niet stellen moet, yetwes *moreel* te zijn, al kan men het door de natuerlijcke billickheydt, niet bewijsen: of daer moeten klaere texten uyt de Schriftuer by gebracht worden, die de saeck, daer geschil over is, tot de moreele wet *refereren*. Waer toe de voorverhaelde redenen niet dienen, bindt dese rede kaveling wat voor den val de mensche voorgeschreven is: by wat gebodt gevoeght is een reden, die alle menschen altijdt raeckt: wat geboden in steene tafelen geschreven sijn: wat gebodt gestelt wordt neffens moreele geboden: wat noch gevoeghlijck geschiedt &c. dat is moreel, en een wet der natuere? Geen mensch, die met geen voor-oordeel ingenomen is sal sulcx leeren.

Behalven, dat die gene, welcke toestaet, dat het vierde gebodt te rugh staen moet, wanneer wercken van noodt liefde en barmherticheydt, welcke buyten twijffel de natuerlijcke wet gebiedt, voorvallen: die stooten haer eygen gronden omveer. Alsoo, het geen *moreel* is, nimmer te rugh staen mach. En ick eysche hier op, datse een exempel voorbrengen; waer uyt sulcx blijcke. Doch hier van sal breeder gesproken worden.

Behalven dat de woorden, *Rom. 7. v. 7. Want oock en had ick de begeerlijckheydt niet geweten, indien de wet niet en seyde ghy sult niet begeeren*, qualijck uyt geleydt worden. En door de selve niet moet verstaen worden, dat den Apostel door het licht van de natuerlijcke conscientie niet soude geweten hebben, dat de begeerlijckheyd sonde was: maer dat door het expres gebodt. *Ghy sult niet begeeren*, de begeerte in hem heftiger ontstoocken is geworden. Volgens de bekende boose kracht en gewoonte van onse verdorven natuer: willende altijdt tochtiger en krachtiger 't geen ons verboden wordt. Dat dit de sin van de woorden is, kan een yegelijck bemercken, die de omstandicheden van den text na sien wil; en besonderlijck het negende veers. *Ende sonder de wet leefde ick eertijdts: maer als het gebodt gekomen is, soo is de sonde weder levendigh geworden en vers.* 11. *want de sonde oorsaeck genomen hebbende door het gebodt heeft my verleydt, en door het selvige gedoodt.* Volgens 't geen den Apostel seyt. *Rom.* 5. *vers.* 20. *Want de wet is boven dien ingekomen: op dat de misdaedt te meerder werde.* En *brengen* onse Theologanten in haer schriften geen redenen by, genomen uyt de *natuer*, dat de begeer-

geerlijckheydt,ſonde is? Heydenen hebben het geweten. En die weet de teyckenen van onderſcheydt tuſſchen quade invallen, die de duyvel, ſonder toedoen van onſe wil ons inwerpt, en tuſſchen dien, de welcke van onſe wil komen: die weten oock door de natuerlijcke reden aen te wijſen, dat de begeerljckheydt ſonde is.

Het is oock wat anders te ſeggen, dat de verdorventheydt in ons ſoo groot is, dat wy niet willen onder ſoecken of de begeerlijckheydt ſonde is, wat anders datmen door Godts woordt nu onderweſen ſijnde, evenwel buyten Godts gebodt geen reden kan ſien, waerom de begeerte onder 't moreel quaed gereeckent moet worden. Het eerſte waer ſijnde, ſoo is het ander noch niet beweſen daer het nochtans alleen op aen komt.

Ende het is directelijck ſtrijdende tegen Godts Woordt te ſeggen, dat de menſchen door het licht van de natuerlijcke conſcientie niet weten of onderſcheyden konnen, wat *moreel* goet of quaedt is. Want eerſtelijck: door wat teecken ſal den Chriſten onderſcheyden de ceremonieele en politeycke of borgelijcke wet der Jooden, van de moreele wet? En het is buyten diſpuyt, dat indien

dien hy de een van de ander kan onderscheyden, dat het teycken waer door hy de een van de ander onderscheydt ontrent alle wetten gelden moet. Hoe salmen bewijsen dat het ceremonieel of politijck is, dat men op een en den selven acker geen verscheyden saedt saeyen moet? Dat men niet magh ploegen met een Os ende Esel te gelijck? geen kleedt van gemengde stoffe aen hebben: dat men uyt het vogelnest de jongen met de moeder niet gelijck nemen magh? *Deut. cap.* 22. Want als ick nu antwoorde op de wijse van die, de welcke van ons verschillen: seggende, dat alle die verhaelde geboden *moreel* sijn, en ons daerom noch verbinden, en dat een yeder de moreelheyd van dien wel sou konnen mercken: was ons verstandt niet verduystert: Ick weet datse verlegen souden vallen, om, blijvende by haer gronden, my dese uytvlucht te benemen. Het selve soude ick kunnen seggen van verscheyde straffen gestelt tegen overtredingh van moreele geboden: Waer aen de Christenen nochtans niet meenen gehouden te sijn. Maer seyt den Apostel niet duydelijck, *Rom.* 2. *dat de Heydenen betoonen het werck der wet geschreven in haer herte:* en die daerom sonder de geschreven

wet,

wet, haer vergrijpende in eenigh moreel quaedt, sullen geoordeelt worden. Ende dat alleenlijck, om dat sy het sonder de geschreven wet weten konden. Hebbende eenige gemeyne aengeboren regulen: of om beter te sprecken, hebbende alleenlijck een kracht om te redecavelen; en te konnen besluyten wat strijdigh is of niet. Soo dat niemant, als alleen die willens sulcke duysterheydt over sijn verstant brenght, dat hy als ongevoeghlijck ende beestelijck tot eenige sonden vervalt, en daer door het natuerlick licht 't welck Godt in alle menschen herten geschapen heeft, bewolckt, daer van onwetende sijn kan. En daerom seydt den Apostel, *Rom.* 1. *vers.* 18. Dat de Heydenen de waerheydt, te weten van 't geen de reden, en niet een besondere openbaeringe leert, in ongerechtigheydt t'onderhielden. moetwilligblijck aengaende tegen het licht der natuere: of te minsten door onachsaemheydt het licht der natuere niet wel aenleggende. En daerom seydt den selve Apostel, *vers.* 21. *Dat de Heydenen sijn vereydelt geworden in haer overlegginge: en dat haer onverstandigh*, dat is los, ongebonden, en onvoorsichtigh, *herte, is verduystert geworden.* Soo moeten dan de voorver-

haelde woorden, *Rom. 7. vers. 7.* die sin niet toegepast worden: Welcke die van ons verschillen haer toepast.

Men werpt ons oock tegen, ter occasie van die Schriftuer plaets, dat Godts instellinge ontrent het Houwelijck: dat ieder man maer een wijf, en ieder wijf maer een man hebben magh, is een gebodt der natuere: 't Welck men evenwel *à priori* en door de natuerlicke reden niet bewijsen kan. Antwoort: alle de Theologanten, die Godts wet, ontrent het Houwelijck, houden voor een gebodt der natuere, trachten alle te bewijsen door natuerlijcke reden, dat dat gebodt soodanigh is. En die sich door die reden niet voldoen kan, heeft geen oorsaeck om die instellinge te houden voor een deel van de wet der natuere. Maer om dat de redenen swack sijn: daerom is het oock soo klaer niet, dat dat gebodt behoort aen de wet der natuere. Misschien behoort de instellinge aen dat slach van geboden, waer toe gebracht moeten worden, de wetten, die gebieden, dat een vrouw inde gemeente niet spreecken, noch heerschappye over de man gebruycken magh: en dat de man het hooft van de vrouw is.

Gelijck oock aen dat selve slach van gebo-

geboden behooren alle deftige en zedige manieren, waer door gecivilizeerde natien onderscheyden sijn van de Barbarische. Welckers contrarie wel niet en strijdt met de wet der natuere, of met de natuerlijcke eerbaerheydt: maer strijt met die hooger volmaecktheden en verciersselen der ziele en des lichaems: waer nae de mensch staen en trachten moet. Wy speecken van soodanige vercierselen die sijn een verheffing en vermeerdering van eenige natuerlijcke deughden: om se te onderscheyden van die de welcke de mensche niet natuerlijck sijn. Gelijck sijn, by exempel geleertheydt en goede konsten: die de mensch wel vercieren, en de ziel Heerlijcker maecken; maer eygentlijck niet en sijn het stof dat een moreele deucht tot hooger volmaecktheydt brenght; Gelijck sich te houden aen een vrouw, de stof is, waer door de *kuysheydt* tot hooger trap op gevoert wordt. Soo is de *eerbaerheyd* volmaeckter onder die, de welcke de borsten en het achterste des lichaems, als die alleen de schamelheyd bedecken. Soo sijn door de sonde eenige deelen van ons lichaem als *oncierlijck* geworden, 1.*Cor.* 12. vvelcke die meest, en sorghvuldichs bedeckt, is eerbaerder, als die haer daer in vergeten.

Hoe-wel het niet en is tegen de *natuerlijke Wet*, of *eerbaerheyd* sondigen, tegen sulcke goede manieren te doen. Het versuym, de sloffícheydt, en onachtsaemheyd in 't op-mercken, waer door men tot sulcke hooge Trap van kuysheydt en eerbaerheydt niet en is gekomen, zijn sonden. Maer het *missen* van die *Trappen* van eerbaerheydt en kuysheydt en is geen sonde: om dat een minder Trap van kuysheydt en eerbaerheydt geen onkuysheydt of oneerbaerheydt is. Maer na het hooghste niet getracht te hebben is sonde. Gelijck het geen sonde is, dat een, die een Kindt is in de Weder-geboorte, geen geestelicke oeffeningen van een volwassen Man doet: maer het is hem sonde, dat hy de neerstícheydt en *devoiren* niet heeft aengewent; waer door hy tot een volwassen Man hadt konnen komen. Waer het niet buyten tijdt, men sou tot dese saeck noch meer konnen seggen.

De reden waerom men dencken mocht, dat het vierde Gebodt moreel is, te weten: om dat het voor den *val* gegeven is, is oock geringh. Want niet alle geboden, voor den val gegeven, konnen onder de moreele geboden gerekent worden, of men moest seggen, dat het Gebodt van niet te eten van den

soom der kennisse des goedts en des quaedts oock een moreel Gebodt was. Welck nochtans alle Theologanten ontkennen. Te gehoorsamen al het geen Godt gebiedt, dat is moreel: maer daerom is de stof ende materie van de geboden, die gehoorsaemheydt vorderen niet moreel. Godt te eeren en te gehoorsaemen is een moreele deucht: een redelijcke Godts-dienst, een werck dat de conscientie reynicht: rechtvaerdicheydt waer in ten deele het Koninckrijcke Godts, bestaet; maer ongerijmt is het daer uyt te besluyten, dat de stof en de materie van het Gebodt: by exempel, gebiedende op een seeckere gedetermineerde tijdt en plaetse en op sekere uyterlijcke ende lichamelijcke wyse, die natuerlijck geen *eer*, of *on-eer* beteeckent, Godt te eeren, moreel is. Oock en maeckt het geestelick gebruyck van een ceremoniele of natuerlijcke saeck, het Gebodt dat die ceremoniele of natuerlijcke saeck gebiedt niet moreel. Een Gebodt van vasten en rusten van sijn arbeydt om te bequamer Godt te konnen dienen, en maeckt dat Gebodt niet moreel, hoe-wel het gegeven wordt tot een eynde, dat *moreel* is; en het ooghmerck van de Wet-gever daer toe tenderende

is,

is, 't welck is: *Godt aendachtelijck en vierighlijck dienen.* Was sulcx waer soo souder nauwelijcx eene Wet in het oude Testament de Kinderen Israëls gegeven zijn, die niet *moreel* en soude zijn. Ja de Christelijcke Magistraet, soude dan altijdt morele Wetten geven, alse beooght door de selve het handt haven van den Godts-dienst ende gerechticheydt onder haer Borgers. En even-wel spreeckt men stijf uyt de tanden, en men roept of men buyten kijf het recht voor hem hadde, dat het vierde Gebodt, de ruste van dagelijcxse arbeydt gebiedende om aendachtelijcker en onbekommerlijcker Godt te konnen dienen, moreel is: om dat die ruste quansuys gedestineert wordt tot een geestelijcke eynde. Den Godts-dienst en de op-bouwingh van sijn Geloof en Conscientie soo ter herte nemen, dat men om dat gevoechlicker te doen, sich van spijs, en sijn dagelicx werck onthoude dat is een *moreele* deucht; maer niet het vasten of het rusten, al geschiet het tot sulck een eynde. Niet meer als het lesen en hooren van Godts Woordt Godts-dienst is. Door yver tot Goddienstícheydt trachten na die middelen de welcke dienen om in de wegh der Godt-zalicheydt te vorderen:

ren: gelijck zijn het lesen en hooren van Godts Woodt, dat is een morele deucht. Soo is het een morele deucht Heylige gedachten in het lesen en hooren van Godts Woordt in sich op te wecken. Maer daerom is het gheen moreele deucht: Godts Woordt te lesen, of te hooren. Want dan moest het een morele en een Wet der natuere zijn, dat men om sijn zalicheydt uyt te wercken te Kercken moet gaen. Wie heeft oyt sulcx gehoort alle Theologanten staen immers toe, dat de Prediking van Godts Woordt, de bedieningh der Sacramenten, en de forme van de Regeeringh der Kercke onder het nieuwe Testament sijn deelen van den ingestelde, en niet van de natuerlijcke Godts-dienst. Behalven dat dan oock het lesen en aenhooren van Godts Woordt een deucht soude zijn, al hadt men noch yever noch aendacht. Maer om voort te gaen.

Soo is het oock conform Godts eygenschappen, door besondere insettingen proeven te nemen vander Menschen gehoorsaemheydt: maer de saeck waer in de proef genomen wordt is daerom niet moreel. En ick wenschte wel te hooren eene reden, waer op het steunt, dat die van ons verschillen, het Gebodt des

Sab-

Sabbaths voor moreel keuren, en het gebodt van niet te eten van den Boom des goedts en des quaedts, alleenlijck voor een *positive Wet*, gepast op de *dispensatie* van die tijdt: ende alleenlijck rustende op Godts wel-behagen, aen-nemen. Is het, om dat by het gebodt van het Heyligen des Sabbaths een reden gedaen wordt die generael is; soo wel by Joden als by Heydenen geldende? Te weten: dat Godt *in ses dagen Hemel ende Aerde gemaeckt, en den sevende dagh gerust heeft?* Maer, eerstelijck: die generaele reden druckt niet uyt een natuerlicke billickheydt; waerom dat het soude moeten zijn *juris naturalis*, dat de menschen gehouden zijn den sevenden dach te vieren: maer alleenlick een *gevoeghlijckheydt*; ons leerende dienstich te zijn, soo om Godt besonderlijck te eeren, en onse zalicheydt uyt te wercken: als oock om in de geheugenis der Menschen te prenten, en alsoo de Na-komelingen over te leveren, de Scheppingh der wereldt. Maer het is ten hooghsten ongerymt, dat alles moreel, en een gebodt van natuerlicke Wet te noemen, 't welck sulck een gevoechlijckheydt behelst. En dan moesten alle billicke *handt-wetten* onder de geboden van de natuerlicke

Wet

Wet gereeckent worden: om datse alle voor grondt-slach een gevoechlickheydt hebben; bequaem om uyt te wercken het geen in 't gemeen der Menschen plicht is. Om dat de natuerlicke billickheydt gebiedt, dat men sorgen moet dat niemandt in het zijn verkort wordt: daerom maeckt de Magistraet Wetten ontrent het schryven van Contracten en Testamenten. Maer ongerymt is het daer uyt te besluyten dat die regelmenten daerom natuerlicke geboden zijn, ende een deel van de moreele Wet.

Ten anderen: moeten al die Wetten onder de moreele Wet gebracht worden, by de welcke sulcke generaele reden gevoecht is, soo is het dan oock een deel vande moreele Wet: dat in de Republijck van Israël de oudtste Soon dubbeldt deel hadde in de erffenisse syner Ouderen. Want daer wordt een generaele reden by-gevoecht; die by alle natien geldt: *dat hy is het beginsel van de kracht sijns Vaders.* Exodi 21. vers 17. Soo is het dan een moreel gebodt, dat de Kinderen Israëls haer onthouden moesten van eenigh kruypent Gedierte te eten. Want daer wordt voor reden van het gebodt by gevoecht: *Want ick ben de Heere uwen Godt, daerom sult ghy u Hey-*

ligen

ligen en heyligh zijn , de wyle ick Heyligh ben *Levitic.* 11. *vers* 44. Sic oock *Deut.* 14. *vers* 1. *Exod.* 22. *vers* 31. Ja men soude konnen seggen, dat alle de Landt-wetten der Joden, by de welcke een reden gedaen wordt, die uyt-wijst dat de Wet gegeven wordt om daer door eenige billickheydt uyt te wercken, geboden waren van de Wet der natuere. De natuerlicke billickheydt leert, dat die eens anders arbeydt gebruyckt, hem oock loonen moet. En 't selve geldt mede ten opsicht van die geene die in het Geestelicke arbeyden 1. *Cor.* 9. Tot uyt-werckingh van die billickheydt hadt Godt in het oude Testament de Thiende ingesteld, tot onderhoud der Leviten. Maer daerom sou men niet wel konnen besluyten, dat de geboden ontrent het uyt-deylen der Thiende een deel zijn van de natuerlicke Wet. Seydt men dat het vierde Gebodt moreel is, om dat het onder de morele geboden gesteldt staet. Dit gaet oock niet aen, om dat sulcx in de Heylige Schrift meermael geschiedt. *Esaiæ cap.* 2. *vers* 7. *Levitic. cap.* 20. *Ezechiel* 22. *vers* 10. *Levit. cap.* 19. *vers* 3. *en vers* 26.

Maer wy keeren weder op het spoor, en gaen voort met aen te wysen de aen-

merkinge, nodich om te weten, wanneer eenige al-gemeyne geboden, en in generale termen gesteldt, sonder dat eenige Schriftuer plaets, of expres gebodt Godts die *limiteere*, even-wel verstaen moeten worden op alle gevallen niet te slaen.

Capittel IX.

Vervolgh van het optellen en aenwysen van de aenmerckingen, nodigh om te weten wanneer één algemeyn gebodt exceptie lijdt.

MEn moet dan oock ten *vierde* aenmercken, dat het is een artickel van den natuerlicken Godts-dienst, te geloven: dat Godt een barmhertich, goedertierent, en Mensch-liefhebbende Godt is; en die alleen door een redelicke Godts-dienst ge-eert wil zijn. *Iohan* 4. *en Rom*. 12. Begeert daerom, dat men van sijn geboden, en van de gehoorsaemheydt aen de selve, oordeelen sal, gelijck de natuerlicke billickheydt, waer op de twee verhaelde punten van den natuerlicken Godts-dienst gegrondt zijn, leert.

leert. Dat is : dat Godt niet gedient is met de gehoorsaemheydt aen een gebod, 't welck niet behelst eenige natuerlicke billickheydt, als de selve gehoorsaemheydt vermenght is met ongemack van de Mensch : en Godt door te rugh stellen van die gehoorsaemheydt niet ont-eert wordt. Want dese twee saecken moeten t'samen gaen, en niet van malkanderen gescheyden worden. En hier op rust het seggen Godts en Christi. *Ick wil Barmhertigheydt en geen Offerhanden.* En uyt aenmerckinge van die natuerlicke Godts-dienst besloot David, dat hem, en die hem verselschappen in noodt zijnde, niet ongeoorloft was de thoon brooden te eten Eerstelijck wist hy, dat het in *zijn selve* niet quaedt, of tegen de morele Wet street de toon Brooden te eten. Ten anderen, merckte hy uyt de omstandicheden van het gebodt, dat Godt niet *in alle geval* een absolute gehoorsaemheydt aen het selve eyschte : om dat de omstandicheden van het gebodt soodanich waeren, dat men in noodt zijnde, door het te ruch stellen van de gehoersaemheydt aen 't selve, Godt geen on-eer aen-en-deet, noch sijn gebodt kleyn achte. Ja dat men sich in sulcke gelegentheydt te nauw willende bin-

den

den aen het gebodt in superstitie vervallen soude, en achten of Godt met een onredelicke Godt-dienst beholpen: of sonder reden, tegen de eygenschap van de liefde Godts, met der Menschen schade ende ongemack gedient was. Als of dat *in zich selven Godt behagelijck was*, dat de Priesters alleen de toon Brooden aten; en niemandt anders die nuttigen moste: alwaert dat sy haer leven daer mede konden behouden. En Godt niet veel eer voor een redelijck ende goedertieren Godt wilde gehouden zijn, die, gelijck die vleeschelicke Godts-dienst in zich selven hem indifferent was oock sonder reden niet en wilde de Mensche moeyten aendoen; en sich toonen in sijn geboden, en in 't eyschen van gehoorsaemheydt aen de selve een wreedt ende onredelijck Godt. Gelijck een Koningh sich soodanich vertoonen soude, die, gebiedende yemandt op seecker ure die hem t'samen onder vele andere indifferent zijn, by hem te komen, de selve rigoreuselijck strafte, om dat hy in weeren van eenige schade op-gehouden zijnde, sich op die ure niet hadt laten vinden. Daer den Onderdaen nochtans in sulck een gelegentheydt den Koningh niet ont-eerde door ongehoorsaemheyd: maer

maer een redelijck ende prijsselijck gevoelen van sijn Koning hadde. Eerstelijck dat hy niet mal sinnelijck, of superstitius was, het een ure in zich selve meer bequaem achtende om sijn Dienaer te spreecken als het ander. Ten andere, dat hy redelijck en gevoechlijck, niet wreedt of tyrannisch was: willende allesins, sonder noodt of reden, sonder aenschou van schade en ongemack, die den Onderdaen daer door lyden kan: sonder uytnemingh van eenige gevallen van wercken van noodtsaeckelijckheydt of barmhertigheydt, stiptelijck gehoorsaemt zijn, in saecken die noch goedt noch quaedt, dienstich noch ondienstich zijn, buyten 't geven van genoegen aen sijn malle sinnelijckheydt.

Op dese natuerlicke reden boude dan David sijn oordeel, dat het hem geoorloft was, in noodt zijnde, de toon Brooden te eten. Dat is sijn eerste vryheydt en recht gebruycken. Alsoo de *natuerlicke Wet* hem toe-liet van alles te eten: en dat Godts gebodt ontrent die saeck moest verstaen worden met die gevoeglijckheydt, waer van nu gesproocken is. Uyt al 't welcke weer klaerlijck volcht, dat noch het vieren van den Sabbath der Joden, noch het vieren van de Sondach

mo-

moreel is, en een deel van de natuerlicke Wet. Want soo konde om geen reden de gehoorsaemheydt aen dat gebodt te ruch gesteldt worden, niet meer als eenich gebodt van de natuerlicke Wet. Gelijck boven ten breetsten is bewesen. Ja sulcx te dryven, is directelijck aengaen 't geen Christus seydt *Iohan.* 4. *Godt is een geest, en wil in den geest ende waerheydt aengebeden zijn.* En tegen 't geen Paulus seydt *Rom* 14. *het Koningbrijcke Godts is niet in spyse en dranck: maer rechtveerdigheydt en vrede en blijdtschap door den Heyligen geest.* En tegen *Hebr.* 9. alwaer, geleert wordt dat de ceremonie ende instellinge des oude Testaments, gestelt tegen de Wet der *zeden* niemandt konde Heyligen na de conscientie.

Want is het gebodt van den Sabbath *moreel*, soo moet'er uyt-volgen, eerstelijck dat dat gebodt noyt te ruch gesteld kan worden. Ten andere dat Godts, of der Menschen natuer en eygenschappen vorderen het vieren van dien dach; als yets conform en over-een-komende met die plichten waer toe de eygenschappen van Godt of van de Mensch, de Mensch aenleyden: en dat het contrarie geschiedende, in-wickelde eene *morele tegen strydigheydt* met die eygenschappen; en afleyden

leyden van het uytwercken van die eygenſchappen, waer in Godts en der menſchen waere heyligheydt ende volmaecktheydt beſtaet. Alſoo alleen hier op gegrondt is de reden, na de welcken de redelijcke werckinge, ten opſicht van moreel goet of quaedt, geregelt worden. En na deſen regel moet afgenomen worden, wat een moreel gebodt is: en wat tot de inſettinge en de eerſte beginſelen der werelt, geſtelt tegen den redelijcken Godts-dienſt, *Rom.* 12. 1. moet gebracht worden. Wie ſal ſeggen: dat den ſtandt van den menſchelijcke natuer vereyſcht ten opſicht van de deught, dat hy ten ſeven ure meer als ten acht uren ſich moet begeven in de gebeden: of dat hy alle ſeven of acht ure Godt bidden moet? Wie kan 't ſelve ſeggen, ten opſicht van ſeeckere ſpijſe of dranck? Wie ten opſicht van het ſlachten van offerhanden, of ſeeckere ſoorten van beeſten? Wie kan ſeggen dat 'er eenige eyſenſchap in Godt is, de welcke vordert en vereyſcht dat wy hem op die wijſe eeren; En dat Godt daer door verkrijght, het geen ſijn eyghenſchappen van ons, als een redelijcke Godts-dienſt: en gepaſt op ſijn Geeſtelijcke ende redelijcken natuer

('t welck

('t welck in den Text *Iohan.* 4. een en het ſelve is) vorderen. Een yegelijck ſiet wel , dat ten opſicht van de redelicke natuer van de Menſch niet vereyſcht wordt, dat, die ons eeren wil, of ons 't onſe wedergeven , of ſich bequaem tot onſen dienſt maecken het ſelve doe op ſeeckere uer of plaets of door 't onthouden van ſeeckere ſpyſe als yets uyt ſijn aert en natuer over-een-komende met eygenſchappen van de Menſch waer na de morele plichten tuſſchen Menſch en Menſch geregeldt moet worden. By exempel Vader en Moeder en de Overheden te eeren is een moreel Gebodt, maer wat redelijck Menſch is'er die ſeggen ſal , dat een Gebodt gebiedende op ſeeckere plaetſen en uren van den dach, en met ſeecker gebeer de Ouders en Overheden te eeren , een moreel Gebodt is ?

Niet minder ongerijmt is het,een gebodt moreel te noemen , om dat Godt wil, dat het altijdt dueren ſal. Want genomen men konde bewyſen , dat de Wet der natuere gebiedt dat een Man maer een Wijf op eenen tijdt hebben ſal ; en dat even-wel uyt Godts Woordt ons bleeck , dat het Gebodt van maer een Wijf te hebben ons altijdt bondt : daer

uyt mach-men niet besluyten dat dat gebodt moreel is. Even-wel mercken wy dat sommige, of uyt onwetentheydt, of om sich uyt de belemmeringh te helpen dese twee saecken confunderen in het dispuyt van de zedelickheydt van den Sabbath. Dickmael het gebodt des Sabbaths moreel noemende: om dat sy meynen dat het soo-wel onder het NieuWe als onder het Oude Testament sijn kracht behoudt. En achten Wanneer sy bewesen hebben dat de thien Geboden ons noch verobligeeren, de selve dan oock moreel zijn. Maer dan moet de vraegh niet voorgesteldt worden of het Vierde Gebodt moreel is? Maer of het ons noch bindt? Doch wy willen ons in dese questie niet dieper in laten. Wy keeren weder tot de Hooft questie.

En seggen dat de natuerlicke Godtsdienst en rede ons leert te oordelen, dat de Geboden Godts, niet spreeckende van yets dat moreel is, of dat de natuerlicke Wet gebiedt, niet vereyscht een absolute gehoorsaemheydt: wanneer die vergesel schapt is met eenich ongemack: dat is van het missen van ons recht en goet; en Godt door het te ruch stellen van die gehoorsaemheydt zen dat gebodt, niet onteert wordt. En dat moet

de

de Mensch af-meten door de gesonde reden. En daer om moet op-gewogen worden de groote van de schade en de natuer van het gebodt. Blijckt uyt de omstandicheden van het gebodt , dat Godt absoluytelijck gehoorsaemt wil zijn : soo dat hy daer door toont niet te willen toe geven aen de sWackheydt van de Mensch, soo moet de Mensch gehoorsamen sonder om sien van schade. En een van de voornaemste omstandicheden van soodanige geboden, is, dat het gebodt, soo als het leydt, *directelijck*, en in sich *selve, niet by toe-val*, mede begrijpt het missen van gemack ; of om beter te spreecken, gebiedt het lyden van schade, alsoo het gebodt in zijn selve dat mede brenght. By exempel, de Iseraëliten konde niet te ruch stellen de gehoorsaemheydt aen de insettinge van haer Kinderen te besnyden , om dat het pijnlijck was. Want die pijn *per se*, uyt zijn selve , en niet by toe-val vergeselschapt zijnde met de gebode saeck te weten de besnydenis , soo kon geen reden , genomen van de natuerlicke Godts-dienst, haer bedencken geven of men om die pijn de gehoorsaemheydt aen dat gebodt te ruch mocht stellen : niet meer als sy bedenckingh konde hebben , of'er

oock in 't generael sulck een gebodt was. Of om beter te spreecken, of Godt sulck een insettinge, met sulck ongemack vergeselschapt de Mensch wel konde voorschryven. En om die selve reden is het dat Abraham niet konde te ruch stellen de gehoorsaemheydt aen het gebodt van sijn Soon te slachten, uyt consideratie vã schade, ongemack, &c. die'er ontstaen mochten in 't slachten en in 't missen van sijn Soon, om dat het gebodt in zijn selve behelsde het slachten en het missen van sijn Soon. Maer wanneer eenich ongemack 't welck by geval volcht en het gebodt vergeselschapt, sich op doet wanneer men gehoorsamen sal, dan grijpt plaets de consideratie van de boven-gestelde regulen van de natuerlicke Godts-dienst. Godt gebiedt dat de besnydenisse op den achtsten dach geschieden sal: maer hier doet sich op, een nieuw geval, dat het Kindt sieck is, datmen vluchten, datmen reysen moet. Nu moet de Mensch overleggen hoe verre dit ongemack by geval dit gebodt vergeselschapt: En hoe groot die schade en dat ongemack is: op dat men myde superstitieus te zijn, en oock Godts gebodt kleyn te achten. Soo dat in 't generael de Christelicke voorsichticheydt hier in

de

e maet moet staen. En men moet toe
en: eerstelijck dat dat deel van de na-
uerlicke Godts-dienst in sijn geheel
lyve. Ick wil barmherticheydt en geen
fferhanden. Ten andere dat men Godts
Gebodt niet kleyn en achte. En die daer
n de meeste sorgh thoont die is de voor-
ichtichste.

Het is nu licht af te nemen, genomen
het Vierde Gebodt was ten principale
altijdt duerende: maer vervatte oock
etwes dat de Joden alleen raeckte; en
op een preciser en strenger onderhou-
dingh sach, en daerom gebracht moeste
worden tot dat jock, 't welck noch on-
se Voor-vaderen noch wy hebben kon-
nen dragen *Actor* 15. Ick segge dat men
uyt het verhaelde verstaen kan, wat het
is, waer na men oordelen moet dat jet-
wes tot dat jock behoort. Al die gebo-
den ontrent de onderhoudinge des Sab-
baths, de welcke invoeren een Godt,
vorderende door de selve geboden een
gehoorsaemheydt: welcke, ten warer
sulcke expresse geboden waren, even-
wel te ruch soude mogen gesteldt wor-
den, volgens den Stock-regel van den
natuerlicke Godts-dienst, ick wil barm-
herticheydt en geen offerhanden, sulcke
geboden, indiens'er zijn, behooren tot

 dat

dat jock, Ende tot de staet der Kercke, noch onder de Voochdye zijnde. By exempel, indien men door het Gebodt Godts, dat men op den Sabbath geen vyer mocht ontsteecken in sijn wooninge, verstaet, dat men geen vyer altoos mocht ontsteecken; selve niet om de Spijs te bereyden, soo soude ick dat gebodt nemen, als behoorende aen de Godts-dienst des Oude Testaments. Om dat men, soo om de exemplen en practijcke van Christus, als om de verhaelde regel van de natuerlicke Godtsdienst, om kleynder ongemacken het vieren des Sabbaths te ruch steldt. En daerom dunckt het my seer ongerijmt te zijn, dat men tot bewijs, dat het Vierde Gebodt, voor soo veel het behelst een Heylige ruste op de sevende dach, is altijdt duerende, en noch haer kracht behoudende, by brenght het seggen Christi; Bidt dat uwvluchten op den Sabbath niet voor en valle. Want het kan niet zijn, dat het gebodt van niet meer als een Sabbath reyse op den Sabbath te mogen doen; wat hooge noodt daer oock soude mogen zijn, gelijck hier in den Text gesproocken wordt van doodts noodt: genomen daer was de Joden sulck een Gebodt gegeven, 't welck ick

niet

niet en geloove nu noch soude konnen gelden onder het Nieuwe Testament en alsoo dienen tot bevestingh dat het vierde Gebodt onder het Nieuwe Testament sijn kracht noch behoudt. Maer in de by-gebrachte Text siet Christus maer op de dwalinge der Joden, haer noch houdende niet alleen aen het vieren des Sabbaths: maer oock door bygeloof of superstitie, dat gebodt van het vieren des Sabbaths niet uyt-leggende na' de verhaelde billijcke regel van de natuerlicke Godts-dienst. Gelijck oock ten tyden der Machabeen eenige het gebodt van het vieren des Sabbaths al te strick nemende: en door vreese van het gebodt te kleyn te achten, vergetende te dencken dat Godt een barmhertich Godt is, van haer Vyanden aengetast wordende, haer niet te weer derden stellen maer andere die ongeregelde vreese niet te veel toegevende, en haer Godtsdienst door de regel Christi, ick wil Barmherticheyt en geen Offerhande, bestierende verstonden dat men in sulcke noodt het vieren des Sabbaths te ruch mocht stellen: en boden lustich weer. Ick wil geloove dat sulcke superstitie en ongeregelde vrees, maer even-wel haer oorsprongh hebbende van een teer ge-

moet en met de vreese Godts gedrenckt, sulck een grove sonde in die tijdt der dienstbaerheydt niet en is geweest, als het daer by bleef: en Godt daer door minder vertoornt is geworden, als door reuckeloose ontheyligingh van die dach. En achte dat Christus de Phariseen en Schrift-geleerden om die superstitie soo door-strijckende, niet soo seer gesien heeft op de dwalingh, als op haer groote nyt en geveynstheydt: in kleyne saecken ontrent het vieren des Sabbaths haer scrupuleus thoonende, en over groote saecken, die de liefde en barmhertigheyd raeckte, heen stappende. Maer al is dit soo volcht daerom niet, dat die geene, die door een ongeregelde vrees; waer in sich even-wel schijnt te vertoonen een vreese Godts, en een verachtering van sijn eyge gemack en nut, dringende op een nauwer als behoort, en alsoo superstitieuse onderhoudingh des Sabbaths, meerder te achten zijn, als die het gebodt verstaen met die redelickheyd ick wil barmherticheydt en geen offerhande: en die alsoo in de practijck schynen het gebodt kleynder, en de mydingh van schade en ongemack grooter te achten. Want behalven dat menichmael die superstitie met vry wat Phariseesch vermenght is: en

n het sommige Leeraers beter was aen het Vierde Gebodt wat reckelicker uytleggingh, en haer vraeck, nyt, en gramschap, en qualijck spreecken op Stoel op sulcke dagen wat minder scheuts te geven: soo is het dat by redelicke Christenen niet de schijn maer de rede in achtingh *komen moet.*

En het is te vergeefs, te roepen men loopt minder perijckel van sich te vergrypen in een al te stricte als in een al te ruyme observantie des Sabbaths. Want als men geloof reden te hebben om te leeren dat Godt sulcke strickte onderhouding van ons niet en eyscht: om dat dat in sijn selve geen moreel goet is, en Godt door het na-laten van sulcke superstitieuse onderhouding niet beter gedient is, soo is'er geen perijckel meer: Behalven, dat die soo roepen voor de stricte observantie, meermaels tegen de liefde sondigen: waer van men veel staeltjens soude konnen voort brengen, als de gelegentheyd het toe liet. Gaet het oock al vast dat'er minder gevaers is in den Sondach al te strict als al te ruym te onder-houden? Door niet altoos op de Sonnedach te willen verkoopen laet men sijn Naesten dickmael verlegen, en ontbloot van 't geen hem in die tijdt hoogh

noodich was. In sijn beroep op die dach niet te willen besich zijn, maeckt dat sijn Naesten menichmael een verlore reys doet tot sijn groote schade en waer door hem de occasie ontgaet, die niet licht weer en komt. Behalven, dat men door een superstitieuse of al te strickte 't welck een is onderhoudingh des Sabbaths, Godt maeckt tot een *onredelick en wreet* Godt. Ick swyge stil, datse gevaer loopen van geestelicke Godtsdienst des Nieuwe Testaments te veranderen in een Vleesschelicke, en qualijck te gevoelen van Godts Barmherticheydt, die ons leert seggen: ick hebbe lust tot weldadicheydt en geen offerhanden. En die Godt sulcke mate des Geest heeft mede gedeyldt, dat hy onderhoudende de voorgaende regel, en betrachtende de wercken van Liefde en Barmherticheydt, en oock die de noodt ons op-dringt den gantsche dach het gemoet kan ingespannen houden in goddelicke betrachtinge, die doet voornementlijck wel. En het is de plicht van yeder Christen, dat, gelijk hy altijd na het volmaeckste trachten moet *Philip.* 4. ook alle gelegentheydt waer-nemen, en daer toe, als gedurich met het gemoet op de wacht sitten moet om sijn talent ten beste

rofijt aen te leggen, hy sich oock alsoo
ragen moet op den Sondach, dat hy in
Godt-dienstige wercken besich zy. Maer
ier uyt volcht niet, dat oock alle die, de
welcke Godt die mate des Geests niet en
geeft om tot het hoochste te komen,
even-wel in 't hoochste moet en besich
zijn: al is het dat de Geest ons daer toe
ontbreeckt, Want dan wordt sulck een
Godts-dienst weer vleessellijck, en een
rechtvaerdich maeckingh des vleesch
Hebr. 9. gebiedende wercken sonder
Geest. Als of Godt noch onder het
Nieuwe Testament het *opus operatum*,
voor een deel van den Godts-dienst in-
gesteldt hadde. Sulcx had plaets onder
het Oude Testament. En al-hoe-wel
sulck werck Godt niet behaghde, als het
af-gescheyden was van de bewegingh
des gemoets, soo was, en bleef het even-
wel *een deel* van die vleessellicke Godts-
dienst. Maer sulcx strijdt tegen de na-
tuer van het Nieuwe Testament.

Ick sal de saeck door een exempel ver-
klaren. Den Apostel 1. *Tim.* 3. *vers* 51.
Seght, *soo yemandt tot een Op-sienders ampt
lust heeft, die begeert een treffelijck werck.*
Soo seydt hy 1. *Cor.* 14. *vers* 1. *Iaecht de
Liefde na en yvert om de Geestelicke gaven,
maer meest dat ghy propheteere.* En voorts

dan, volgens de gemelten Text *Philipp.* 4. soo is het de plicht van yder Christen te trachten om sijn gaven op te wecken; en om sich tot het Predick ampt bequaem te maken. Waer nemende alle gelegentheydt; en sich dienende van alle middelen na de maet sijns Geests, om Godt en sijn Naesten in dat beroep te dienen. Maer wanneer hy niet ingevolcht wordt met die maete van Godts Geest, noodich tot sulcke bedieninge: gelijck Godt het lichaem der Kercke niet alleen uyt het oogh, of alleen uyt een cierlijck lidt formeeren wilt 1. *Cor.* 12. *vers* 18. soo moet men niet meynen dat even-wel de plicht van sulck een is de Academie te frequenteren, studeren, disputeren ja prediken: en alle functien van een Proponent doen : al is de mate des Geests Godts, noodich tot soo een hoog werck, daer niet. Quansuys om dat Godt wilt, dat wy in het volmaeckste besich sullen zijn. Soo gebiedt Godt, dat wy altijdt bidden sullen. Dat is door alle middelen ons gemoet in staet houden om by alle occasie bequaem te zijn om Godt te konnen bidden: en oock om te bidden. Maer daerom gebiedt Godt niet, dat men hem altijdt bidden sal, al heeft men geen lust. Want dan sou dat ge-

gebodt voor-schryven een vleesselicke Godts-dienst ; maeckende het formeren van de gedachten en woorden des gebedts oock sonder Geest, tot een deel van den Godts-dienst : hoe-wel sonder Geest Godt on-aengenaem. Soo oock! genomen Godt gebiedt dat de Mensch den ganschen Sondach of dach des Heere sal besich zijn in Godt-diensstige wercken : soo moet dit gebodt verstaen worden met die cautele, na dat Godt een yegelijck een maete des Geests en Geloofs gegeven heeft. Of men moest seggen : dat Godt oock gebiedt als een deel van den Godts-dienst, te bidden, sijn Woordt te lesen, en te aenhooren al heeft men noch lust noch aendacht.

Maer hier op antwoordt een seeckere Professor : dat, indien men de gehoorsaemheydt aen Godts Geboden moet afmeten na de maete van onse krachten, of Godts Geest, dat men dan over alle de Geboden Godts soo sou mogen reden cavelen ; en ons alsoo ontrecken aen de gehoorsaemheydt : met voor-wenden, dat wy de maet des Geestes niet en hebben tot de uyt-voering van de geboden : en dat daerom de geboden een reckelicker en ruymer uyt legginghmoet toegepast worden, Maer weet die Profes-

sor

ſor, die hem dus in de ſpits ſteldt, en ongetercht ſich tot een formele party op-werpt; en ſoo directelijck eens anders tractaet ſoeckt te weer-leggen geen onderſcheydt te maecken tuſſchen geboden die gebieden of verbieden 't geen abſolutelijck goet of quaet is. Gelijk zijn: ghy ſult niet *ſteelen*. Ghy ſult u Naeſten *lief hebben als u ſelven*. Ghy ſult vlytich uwe zalicheydt met geen middelen daer toe dienende, te verwaerlooſen, in vreeſe en beven uyt-wercken. En tuſſchen die, de welcke ſlaen op Trappen van volmaecktheydt: en al waer na een minder Trap van volmaecktheydt te wercken geen quaedt is, maer een minder goedt: en tegen welcke geboden geſondicht wordt, niet om dat men na die Trap niet en werckt: maer om dat men de middelen en occaſien tot hooger Trap leydende niet te raede gehouden; en alſoo ſijn *Talent* niet aengelecht heeft. Ende Wetten van die ſlach, noemen de Pauſche Leeraers, door dwalinge, *raden*: gelijck of het niemandt *geboden* was alle vlyt aen te wenden om tot de hoochſte Trap van Heylich-maeckinge te raecken. Wat anders is het te ſeggen, dat Godt gebiedt, of raed dat wy ons al-te-mael ſullen dragen als het oog of het hooft des lichaems;

al

I is het dat wy daer toe de maete des Geest niet en hebben, want sulcx *gebiedt* noch *raedt* Godt. Wat anders, dat wy de gaven en middelen, dienende om te konnen worden het Oogh van 't Lichaem, niet in Aerde soude begraven; sulcx *raed* Godt niet alleen, maer *gebiedt* het oock. *Die dit onderscheydt* niet en verstaet, en kan niet ontgaen duysent ongerijmtheden te stellen. Een Arbeyts-man die den ganschen dach gearbeydt heeft; en in de Bekeeringh en Godts-dienstigh leven soo verre is gekomen, dat hy sijn gemoet bereydt vindt om dan noch een uer of twee in Geestelicke saecken te konnen besich zijn, en die uren daer in besteet, doet beter, als die geene, de welcke die maete des Geests niet hebbende, die tijdt besteet in een eerlicke verfraeyingen ende verquickingh des Lichaems, maer de laetste sondicht daer in niet, dat hy dat vermaeck neemt: maer dat hy de tijdt, occasie, en gelegentheydt, om tot sulcke Trap van Bekeeringe te komen, niet heeft waergenomen; en misschien in dit sijn vermaeck te nemen noch eenige occasie versuymt; Maer hy sondicht niet, dat hy met een talent soo veel niet en windt, als een ander met ses: of dat hy maer een Vinger van 't geestelicke li-

chaem

chaem zijnde, sich niet en draecht als het Oogh of als de Handt. Maer daerom doet de eerste oock geen overtollich werck, om dat de laetste in het selve niet te doen, daer in formelijck niet en sondicht. Want die ses talenten heeft, moet sich in het handelen aenstellen als een, die ses talenten heeft. Soo is het van gelicke ongerijmt in de questie ontrent het vieren van den Sondach, te vragen: doen die niet beter, die dien ganschen dach door-brengen in wercken van Godtsdienst, Liefde, en Barmherticheydt, dan die, de welcke een deel van dien dach in een eerlicke verquickingh van Geest en Lichaem besteden, en of wy niet al-temael tot die Trap van Volmaecktheydt behooren gekomen te zijn? En als-men antwoordt ja: daer uyt dan te besluyten, dat die geene, de welcke dien dach soo niet door en brengen, sondigen: En dat Godts gebodt van het vieren des Sabbaths sulcke volmaecktheydt eyscht: al is het dat ons de Geest ontbreeckt om sulck een gebodt te volbrengen. Dat-men anders op alle de geboden Godts soo soude konnen excipieren. Niet te doen na het gebodt Godts, is sonde: Godt gebiedt dat wy op het aller volmaeckste Heylich sullen zijn; seggende,

ijt Heylich gelijck ick Heylich ben: naer een deel van die volmaeckte Heylicheydt is in den dach des Heere soo Heylichlijck door te brengen: soo is het dan sonde dat niet te doen: al hebben wy de maete des Geestes niet, die daer toe noodich is. Met dese manier van argumenteren, meenen sy onweder spreeckelijck haer opinie te konnen staende houden. Maer gaet dit argument aen, soo volchter uyt, dat die van ons verschillen: en even-wel toestaen dát die de maete des Geests niet en heeft om de gantsche Sonnedach in geestelicke Oeffeninge besich te zijn, sijn Geest ende Lichaem wel wat mach recreeren in saecken die niet Geestelijck zijn, toestaen, dat men op den Sondach *wel sonden doen mach.* Want na haer oordeel het is sonde niet na den hoochste Trap van de Bekeeringh en de Geestelicke stant te wercken: en is het sich soo te vermaecken, minder Heylicheydt plegen; en niet na den hooghste Trap van Bekeeringh wercken: en staet men toe, dat sulcx geschieden mach op den Sondach, soo staet men toe datmen op de Sondach *sondigen mach.* Is het leven van die Arbeydts man, de welcke de uren van de werck dagen, die een ander eerlick vermaeck

maeck bestaet, aenleydt tot geestelick Oeffeninge, Heyliger; en is minder Heylich leven en wercken, *sonden*: soo volcht er uyt, of dat niemandt dat eerlijck vermaeck nemen macht: en dat die toestaet dat men dat eerlijck vermaeck wel nemen mach, toestaet dat men wel sondigen mach. Of men moet bekennen dat minder Heylicheydt plegen altijdt geen sonde is. En dat, gelijckmen niet moet seggen: het is een Arbeyts-man ongeoorloft, na den dagelijcksche arbeydt sijn eerlijck vermaeck te nemen, niet tegenstaende het aen hem geschort heeft, dat hy tot geen hooger Trap van sterckte in Heylicheydt en in 't Geestelijck leven gekomen is, dat men oock niet van gelicke leeren mach op den' Sonnedach ongeoorloft te zijn een eerlijck vermaeck te nemen. Gelijck de plicht van een yeder is na het Heylichste en Volmaeckste te staen soo is het oock de plicht van een yeder sijn Naesten daer toe aen te manen. En daerom gelijck men sijn Naesten raeden moet op het Heylichste sijn werckendach door te brengen, soo moetmen hem oock raeden op het Heylichste sijn Sondach door te brengen na den eysch van elcken dach. En hier in verschillen de Godt-geleerde onder elckanderen

niet:

niet: hoe-wel sommige de Gemeente anders soecken wijs te maecken. Niemand van onse Gereformeerde Leeraers heeft oyt geleert, dat die niet schuldich zijn voor Godt die tot de hooghste Trap van Volmaecktheydt niet gekomen zijn: en alsoo de Sondach en Werckendach op het Heylichste niet konnen doorbrengen: maer sy ontkennen, dat minder Heylichlick leven, in alle *sonde* is, want soo soude alle vocatien die minder in het Heylige geoccupeert zijn, sonde zijn. Seggen dat het tegen de geestelicke Godts-dienst strijdt, te vorderen op seeckere tijdt en plaets eenige Geestelicke betrachtinge *'t zy de Geest daer toe gereet sy of niet.* En dat, gelijck het geen gebodt is een uer of half uer te bidden, hoe-wel wy alle trachten moeten om de Geest des gebedts in den hoochsten Trap te hebben: het van gelicke geen gebodt is 12. of 24. uren in *devotie* te zijn.

Dit dus gesteldt zijnde, soo vervallen oock de gronden der geenen: die als geduerich in de mondt hebben, wanneerse de Gemeente tot nauwe onderhoudinge van Godts Gebodt vermanen, *kiest het seeckerste. Disputeert men*, of op den Sonnedach geoorloft is sulck of sulck

werck

werck te doen, laet het liever, en *kiest he* *seeckerste*. En voorgevende alsoo na d *precyste* zyde over te hellen krygense d toe-loop en toe-juyging van het Volck en worden alsoo haer mede Broeders, di met volle verseeckerheydt van haer ge moet uyten wat geoorloft is of niet, ver dacht gemaeckt, als Lieden van ruym gemoet, en *lauwe casuisten*. Door dit doen krygen Ongeleerde en superstitieuse o geveynsde Menschen de reputatie van besondere Godtvruchticheyt. *En de sinnen wel geoeffent te hebben tot onderscheydt des goedts en des quaedts*, *Hebr. cap. 5. vers* 14. is hier maer hinderlijck. Dat yemandt, die twyfelt, kiest het geen, waer van hy niet en twyfelt, dat is betamelijck. Maer onredelijck is het, om dat een ander twyfelt, of om dat'er over een saeck gedisputeert wordt dat ick daerom van de saeck oock twyflen moet, en die by my oock voor disputabel houden. En alsoo in duysent dingen laten mijn vryheydt te gebruycken, indien ick by de Gemeente, en eenige onwetende Broeders die liever superstitius willen zijn als neerstichey dt aenwenden om juyst te weten wat waer en geoorloft is, niet wil aengesien zijn voor een Man van ruyme gewisse. Ick twyfele oock of sy het haer

wel

wel soude bedancken : en sy haer daer na wel willen schicken indien men met haer op een gelijcke voet procedeerde. Het wordt onder de Geleerde en Godtvruchtigen gedisputeert of men door het Predick-ampt wel gelt en goet mach vergaderen of men wel buyten noodt eenich Wereldts vermaeck soecken mach. Of men in sijn Huys en kleedingh yets meer hebben mach als de noodt-saeckelijckheydt en eerbaerheydt vereyscht. Of men niet behoort te geven aen den Armen als'er te vinden zijn het overschot van sijn goet,&c. Als men in sulcke gevallen moest kiesen 't geen het precist schijnt, daer sou in het leven van vele die haer achtbaerheydt door die konst onder de Gemeente op gericht hebben veel te redresseren zjin: En 't meeste deel van neringh en Ambacht-lieden soude haer tegen vallen.

Uyt al dit verhaelde blijckt, waer het van daen gekomen is, datter onder de Joden soo veel verscheyde gevoelens zijn geweest over het vieren des Sabbaths : Dat den een, een saeck heeft geacht geoorloft te zijn ; door de welcke een ander meynde den dach ontheylicht te worden. Want eerstelijck is de reden daer van geweest. Dat den een het op nam

nam als *een soo strickt* gebodt, dat niet wijcken moest aen den regel: *ick wil Barmherticheydt; en geen Offerhanden*, gelijck by exempel, soo danich schijnt geweest te zijn het bevel Godts, dat niemandt als de Priesters en Leviten de Arcke Godts aenraecken moesten: wat noodt daer oock mochte voor-vallen: om dat Godt *Vsa* sloegh die de Arcke des Heere houden wilde alse dreyghde te vallen 2. *Sam. cap.* 6. Sulck een Wet schijnt oock geweest te zijn het gebodt van niet onreyns te eten, andere verstonden, dat die regel ontrent dat gebodt plaets hadde. Ten tweede, dat de een de wercken van Liefde en Barmherticheydt wat hooger schatte, d'ander wat nauwer lettede op de gehoorsaemheydt van het gebodt. Ten derden: dat sommige het missen van wat gemacks en het weeren van wat schaede wat leger achtede als den ander; en daerom om de conscientie lieten dat een ander meynde te mogen doen. En dickmael heeft het konnen voor-vallen, dat de een met goede reden liet, dat d'ander uyt goede reden deedt. Het is niet buyten reden, dat een rijcke, die alle daegh eerlick vermaeck, om sijn Geest en Lichaem te verfraeyen, nemen kan, acht hem te betamen

[...]en dat hy op den dach des Heere sich [...]eer van een eerlijck vermaeck onthou[...]en, als een arm Dach-looner ; die een [...]antsche weeck slaven gaet om de cost [...]oor sijn Familie te winnen. Gelijck het [...]edelicker is, dat een Rentenier een uer [...]f twee daeghs af-sondere tot het lesen [...]an Godts Woordt ; als dat een Ar[...]eyts-man, na dat hy van den avondt tot [...]len morgen wel gearbeydt heeft dan [...]och een goede tijdt besteede in het le[...]en van stichtelicke dingen ; en sijn eer[...]ijck vermaeck te ruch stelle. Een Ar[...]eydts-man die sijn gemoet opgeweckt; [...]n sich door de maet des Geestes aenge[...]lreven vindt, die moet dat talent aen[...]eggen, en sich tot het lesen van Godts Woordt begeven.

En die soo verre in den Godts-dienst [...]en bekeeringe gevordert is, is volmaeck[...]ter, als die sulck een yver noch niet be[...]reycken kan : en het is de plicht van y[...]der Christen geen gelegentheydt te ver[...]waerloosen om tot sulck een Trap van volmaectheydt te komen. Maer die sulcke volmaecktheydt niet en heeft, mach na sijn dagelickse arbeydt het uer waer in de Rentenier sich van vermaeck onthoudt besteden tot een eerlicke *re-creatie.* Soo dat het ongerijmt is in 't vie-

ren

ren van den Sondach alle Mensche over eene Kam te willen scheeren; soo om dat yder de selve maete des Geestes niet en heeft; als oock om dat een eerlijck vermaeck op den Sonnendach den eenen beter voecht als den anderen. En men met reden van de rijcken Leegganger wat meer eyschen kan als van den armen Arbeydts-man. En daerom moetmen de questie over het vieren des Sabbaths aldus niet voorstellen. Is het wel geoorloft een deel van dien dach te besteden en aen te leggen tot eerlijck tijdt verdrijf: macht men sijn plaisier en vermaeck wel nemen op dien dach? Mach men op dien dach wel spijs en dranck nuttigen; niet alleen tot versadingh, maer oock tot vrolickheydt? Want alsmen op sulcke vragen ja of neen antwoordt, dan schijnter uyt te volgen, of men stelde, die dingen alle geoorloft of ongeoorloft te zijn. Daer nochtans uyt het verhaelde blijckt, dat het gebeurt, dat vele sulcx geoorloft en andere ongeoorloft is. Maer men moet de vraegh soo voorstellen. Welcken Geest en Lichaem op den Son dach verquicking vereyscht, macht die dat in eerlijck tijdt verdrijf en vermaeck niet soecken. Die Godt den Geest niet en geeft om het werck van een vol-
wassen

wassen Man in Christo op den Sondach
e doen: moet men sich met die niet ge-
noegen, als hy het werck van een Kindt
doet; met opset en pogingh om van
tijdt tot tijdt beter te doen. In tegen-
stellingh, moet van gelijcken de vraegh
dus voorgesteldt worden. Mach ye-
mandt sijn plaisir en vermaeck op den
dach des Heere wel soecken en na-jae-
gen: en te ruch stellen de bysonderen
yver; die men op dien dach by bren-
gen moet om dan in Godt-dienstige
wercken besich te zijn. Ick meyne de
vraegh dus voorgesteldt zijnde dat'er in
de antwoordt van Theologanten geen
verschil sal gevonden worden. Want het
vermaeck en de recreatie van vele en is
niet strydich met den besonderen yver,
die men op dien dach by brengen moet
om in geestelicke betrachtingen geoc-
cupeert te zijn.

Ten vierde. Sommige hebben den
Sabbath het zy uyt dwalinge; het zy
door een Godtvruchtich opset, by na ge-
houden als een verbods-dach: willende
die besteden in haer besonderlijck voor
Godt te verootmoedigen: haer selve
oock ontreckende alle gemack; 't welck
sy anders op den rust-dach wettelijck
souden mogen hebben genieten. Op die

wyse, en met die insicht, gelijck vele vrome Christenen seeckere dagen uyt-kiesen; om haer besonderlijck voor Godt te verootmoedigen : haer onthoudende van die vermaeckelijckheden, ja gemacken, welcke sy buyten sulck een besonder op-set wel mochten genieten. En achten dat die Christenen seer voorsichtich doen : die het een gantsche weeck vol-op hebbende haer op den Sondach ontrecken het gebruyck van saecken; welcke anderen op dien dach wel geoorloft zijn: op dat den geestelicke Mensch, door te veel gemacks en weelde, niet en komen te verlaffen. Maer het soude oock seer ongerijmt zijn, op die leest een arm Arbeydts-man, welckers werckendaegen half vast, en vleesch of lust temmende dagen zijn, te willen schoeyen: en van hem sulcx of diergelijcx vorderen : daer door hem het leven soo verdrietich maeckende, dat het sou schynen of Godt gedient was met een bitter en bekommerlijck leven des Mensche. En soo Magistraet als particulier moet in haer geboden en op-set van den eenen of anderen dagh te Heyligen, altijdt in achtingh nemen, datmen sijn Onderdanen, of sijn selven daer door sulck een ongemack niet aen en doe dat men sich daer door ver-

verdriet en pyne op den hals haele, ſijn geeſt en *couragie* verſticke; en ſich ſoo het leven, dat een gave Godts is, tot verdriet maecke.

Niet maeckende ontrent de Heyligingh van den Sondagh ſulcke algemeyne geboden; waer door den Armen *gepijnicht*, en der Rijcke *dertelheydt* maer wat in getoomt wordt. Of volgende hier in den raedt van ſommige onbeſcheydene Yveraers, die haer invallen, ontrent de natuer en heyliging des Sabbaths niet alleen de leeck door leer ſoecken in te ſcherpen, als Godts Gebodt: maer de Magiſtraet met roepen en tieren, laſteren en ſchelden, als een Wet ſoecken op te dringen; om haer regeeringe daer na te doen ſchicken: en de arme Gemeynte door boeten en breucken te doen doen, ſoo als ſy het verſtaen. Datmen de ontheyligingh des Sondags door geboden en leere weere, en de heyliging aen bevele is prijſſelick. Maer dat, dat juyſt is dien dagh ontheyligen of heyligen, 't geen ſy daer voor-houden, ſulcx ontkennen wy. Dat een Arbeyts-man, trachtende na de maete des Geeſts hem van Godt verleent den Sondach te Heyligen, en niet verſuijmt hebbende dat dienen kan om ſijn geeſt en gemoet op te

wecken en te verstercken in die plicht, en sich even-wel soo verre niet begaeft vindt om van den morgen tot den avond 't gemoet in Heylige dingen op-getogen te hebben: een eerlijck werelts vermaek tot verfraeyingh van Ziel, en Lichaem neeme, dat soo een daer door, en door 't geen daer mede gemeynschap heeft den Sondach ontheylige, ontkennen wy, Toe-staende even-wel, dat *niemandt mach toe-leggen* om sulck vermaeck op den Sondagh te nemen, ten zy hy door ervarentheydt wete dat Geest en Lichaem, door weeckelijckse arbeydt gewoon zijnde af geslooft te zijn, sulcke verversingh eysche: en dan mach soo een alsoo wel toe-leggen en verlangen na het vermaeck dat hy op dien dach meynt en hoopt te sullē hebben en genieten als een leeraer vermoeyt door preecken toe-leyt en verlangt om die vermoeytheydt door een uer rustens te beteren. Want mach een Leeraer, sich vermoet vindende door Preecken een uer van den Sondach besteden tot rusten en verquickingh des Geest en Lichaems: waerom sou een Arbeydts-man, die een gantsche weeck swaeren arbeydt doet: by exempel, die in de Tichelerye wetckt, niet mogen verlangen na den Sondagh; om dan die-

oock in eerlicke en wereltsche middelen' dienende om het Lichaem te verquicken, sijn rust te soecken; en yets van den Sondag daer in bestedé om sijn vermoetheyd daer door te herstellen: Die Leeraer die dit gemack sijn selve gunt, en aen een Arbeydtsman door Wettenwil verboden hebben een Kan bier met soberheydt in de Herbergh te drincken, die leydt lasten op de schouders van andere, die hy selve met de vingers niet aenraecken wil.

Ja ick geloove niet, dat'er verschil onder de Gereformeerde Leeraers over het Heyligen des Sondaghs soude konnen zijn; indien sommige niet meynden de heyligingh van dien dagh; en de Godt-dienstige wercken in wat anders te bestaen, als het in der daedt is. Is'er wel een Theologant, die staende houdt, dat yemandt maer een maete des Geest hebbende om een half uer met aendacht te konnen bidden: Even-wel den tijdt van een uer of twee al voort bidden moet: stortende een hoop woorden sonder Geest en Ziel? Ick dencke wel neen. Hoe-welse alle leeren, dat wy alle arbeyden moeten, en geen gelegentheydt versuymen om tot de hoochste maete van de Geest des gebodts te raecken. Soo meynt oock niemand van de Theologanten,

ten, dat langh bidden, ſonder aendacht *Godsdienſt is*: en dat die een uer of twee van den Sondagh geheylicht heeft, dieſe in ſulcke gebeden door gebracht heeft. Soo ſtelt oock geen Theologant *Godts-dienſt in* het hooren van Godts Woordt, en in het by woonen der Catechiſatien: maer in een Godtsdienſtige aendachtigheydt, en in een Heylige bewegingh en oeffeningh des Geeſt in het leſen, en hooren van Godts Woordt, en van de Catechiſatie, genomen dan, dat yemandt ſulcke maete des Geeſt niet en hadde, om den ganſchen dagh een Heylige aendacht te hebben hoe-wel een yder daer na trachten en arbeyden moet, ſoude yemandt dien dagh geheylicht hebben, die ſonder aendacht, al gapende en geuwende, even-wel volharde in 't leſen en hooren van Godts Woordt? Of ſou het daer in *ſoo te volharden* meer een middel zijn om tot een hooger maete des Geeſt te komen, als het preutelen van lange gebeden ſonder aendacht om grooter maete van den Geeſt des gebedts te krygen. Ick weet dat ſy alle ſullen ſeggen neen. Steldt nu, dat yemandt de Geeſt ontbreeck om in 't gemeen den ganſchen Sondach in de waere Heylige en Goddelicke oeffeningh door te brengen: die

met

met aendacht en beweging des Geest vergeselschapt moeten zijn, soude yemandt dien dagh *Heyligen*, of sijn Godtsdienst plegen, die in sulcke wercken, ontbloot van Ziel en Geest, volharde? Men, sal seggen *neen*. De vraegh is dan wat soo een, die sulcke maete des Geest niet en heeft voorts op den Sondach doen sal. Ick segge, dat soo een 1. met sijn gemoet besonderlijck op dien dagh als op de *wacht* moet staen om alle gelegentheydt van sijn yver op te wecken, en alle Heylige bewegingh sijns gemoets wel waer te nemen, omse besonderlijck voort te setten of Godt hem aenblies 2. met sich dan te begeven tot sulcke indifferente wercken; die bequaem zijn om ons gemoet alder minst af te wenden van die Heylige waecke; en dat met sulcke inbindingh en *retenue*, dat wy sulck eerlick tijdt verdrijf als maer half schynen te doen. Een Christen, die in soo een staet is, ontheylicht door sulck een eerlijck vermaeck, op die wyse genomen, den Sabbath niet: oock en heylicht hyse niet. En die sich op alle Sondagen soo draegt en aenstelt: die heeft van tijdt tot tijdt grooter maete van Godts Geest te verwachten en kan door Godts genade een volwassen Man in Christo worden, : om

niet alleen alle de uren van den Sondach maer oock van alle andere dagen te besteden in Godt-dienstige wercken soo dickmael noodt en wercken van Barmhertigheydt soo tegen sijn selven, als tegen sijn Naesten, die niet en doen te rugge staen. Ick achte dat die het geschil met sulck een oog in siet; en de saeck soo ontleet geen difficulteyt ontmoeten sal om van de saeck te besluyten gelijck wy doen. *Om dan een besluyt* te maecken van den algemeene regel waer van tot noch toe soo breet gesprocken is. Soo is dan de *noodt*, waer door men recht krijgt om de gehoorsaemheydt aen seecker gebodt te ruch te stellen, *alle gevaer* van te moeten missen 't geen men al-rede besit. En zijn recht gebruycken, is niet anders, als tot af-weeringh van die *schade*, gebruycken, en om soo te spreecken, de Hande slaen aen saecken, die daer toe 't onsen gebruyck geschickt zijn: en waer van wy by gevolge Heer en Meester zijn. En de wercken van Liefde en Barmherticheydt, waer van Christus spreeckt: ik wil Barmhertigheyt en geen Offerhanden, zijn niet als de plichten, die wy ons Naesten schuldich zijn, wanneer hy in *gevaer* is, ick segge niet van sijn leven, maer oock alleenlijck *van 't zyne*

te

te verliesen. Welcke wercken van Liefde en Barmherticheydt, buyten gevaer van eenich verlies, haer naem en aert verliesen: en geensins daerom voor den *Godtsdienst* en *Offerhanden* moeten gesteldt worden : en hebben daerom in sulck een geval geen plaets, al was het dat wy ons Naesten door sulcke behulpselen: maer t'samen een gebodt Godts te ruch stellende, duysent winsten en profyten konde toe-brengen. En die in *noodt*, als geseydt is, met te ruch stellen van den Godts-dienst, sijn Naesten de handt rijckt, moet daerom oock eerst voor hebben sijn Naesten te helpen : maer mach even-wel genieten het profijt dat-'er aen vast is, in het helpen van sijn Naesten: Want dat volcht dan mede als by geval op 't gebruyck van eyge recht. En dit dient tot wederleggingh van die geene, de welcke leeren, dat men van den arbeydt, die men aenwent op den Sondach, om ons Naesten in noodt zijnde te helpen, niet genieten mach. Want welckers beroep valt geoccupeert te zijn, in sijn Naesten te helpen in 't afweeren van schade: en dat op een tijdt, op welcke het niet geoorloft soude zijn dat beroep te exerceren, buyten het gestelde geval, die geniet maer de *emolu-*

menten daer van, als by *geval*. En daerom mach een Dach-looner, helpende sijn Naesten op den Sondach in t Weeren van schade, maeyende by exempel, sijns Naestens Kooren in natte daegen, sich van sijn arbeydt wel laten loonen. Maer hy machter niet op toe leggen, om op den Sonnedach te arbeyden en gelt te verdienen; en dan by *geval* een werck van liefde, hoe-wel dan 't onrecht soo genoemt, plegen, en sijn Naesten in het afweeren van schade helpen. Dat is de Wagen voor de Paerden spannen: En op den Sonnedach *sijn werck doen*. 't Welck Godt verbiedt. Gelijck oock daer toe moet gebracht worden: wanneer yemand buyten weeringh van schade en gevaer van 't syne te missen aenleydt om op sulcke daegen gelt en goet te vergaderen. Een Herbergier tappende op den Sonnedach een dorstich Man, mach daer wel profijt van trecken: maer hy machter niet op toe-leggen om op den Sonnedach conquesten te doen.

Vorders wy verstaen door 't geene *ons is*: en, door het *af-weeren van schade*, niet alleen sulcke saecken die ons eygen zijn, dat wy daer van een ander *transport* doen konnen: maer oock waer van wy door *gunst*, en *beleeftheydt* 't gebruyck, ja de

de hoop van het gebruyck hebben. En het gevaer, van voor ſoo veel de poſſeſſie te verlieſen, word *in caſu ſubjecto* nood genoemt: en alles heeft ſich dan, gelijck in de vreeſe van yets te verlieſen 't welck ons eygen is. Een Dach-looner mach niet toe-leggen om op den Sonnedach te arbeyden: maer de noodt daer zijnde, dat ſijn Naeſten, die hem gewoon was te gebruycken, een Arbeyder van doen heeft: en dat een ander daer toe ſich ſocht in te dringen, ſoo mocht die Dach-looner op den Sonnedach wel aen-wenden middelen om die ſchade te voor komen. Want dan is hy oock in weeringh van ſchade. Dit macht gepaſt worden op alle neeringe, Koopmanſchappen, pretenſie, &c. Waer van yemandt ſoo verre in 't beſit is, als de ſaeck lydt datſe beſeten kan worden. En daerom ontheylicht een Koopman de Sondach niet, die ſijn Calant op dien dach bericht: wanneer der perijckel is, dat hy hem anders verlieſen ſal. Hoe-wel het de plicht van yder Chriſten is ſijn Naeſten heuſſelijck te vermanen op dien dach doch niet uyt te komen om Koopmanſchap te bedryven, of Waren te koopen als het buyten noodtſaeckelijckheydt is. Ende het ſpruyt uyt een loutere onwetentheyd

van de Leeraers, en is strijdende tegen de Liefde, te leeren dat men op den Sondach niet verkoopen mach. Maer sy moesten leeren, dat het sonde was toe te leggen om op de Sondach te verkoopen: of niet sorghvuldich genoech te zijn van sich op den Saterdach te versien van 't geen op den Sondach noodigh is, en sonder groote diversie in den Godtsdienst op dien dach niet wel bekomen kan worden.

Nu, dat door *noodt*, en *wercken van Liefde en Barmherticheydt* niet anders moet verstaen worden, blijckt hier uyt, dat hoe kleyn de schade oock is, men recht heeft 't syne te beschermen, met te ruch stellen van de wercken van Godtsdienst. Men mach sijn beest drencken, al wasser geen *noodt*, dat het van dorst sou versmacht hebben. De Discipulen mochte Aeren plucken, en die met de Handt vrijven, alleenlijck om 't ongemack van wat hongers te versetten. Om de schade voor te komen, dat men soude konnen ontfangen, om dat'er wat slijck op onse Kleederen gekomen is, macht men 't slijck af doen op den Sonnedach: en alsoo, om sulcke kleyne schade te weeren, wat anders doen als wercken van Godts-dienst. En Christus heeft

veel siecken op den Sabbath genesen: on-aengesien daer geen *noodt* was, datse tot den naesten dagh niet leven souden: en 't Mirakel dat soo wel soude hebben konnen geschieden, als op den Sabbath. Even-wel was het betamelijck, dat de wercken van Liefde daedtelijck en sonder uytstel, en aenschou van den Godts-dienst, betracht wierden: en dat, om dat de siecken altijdt is in staet van af-weeringh van schade, en gevaer van verlies. Want pijn en smert, en 't missen van 't gebruyck sijns Lichaems of verstandts, de vrees van erger, of dat de volgende tijdt niet beter sal zijn, steldt hem in een geduerige af-weeringh van schade: en in 't recht om te gebruycken 't geene zijn is tot af-weeringh van schade. En om dat hy recht heeft tot sijns Naestens dienst en arbeydt in sulck een geval, soo mach hy sijns s'Naestens hulp, al moest den Godts-dienst te rugge staen, gebruycken. En wy sijn verplicht elck na sijn vermogen ons Naesten te helpen, om sijn schade te weeren. Want die plichten ons Naesten dan eygen zijn, soo uyt kracht van Godts gebodt, als uyt kracht van een stilswygent en ingewickelt verbondt: waer door de Menschen verplicht zijn om duysent dienste, aen malc-
kander

kander te doen : welcke men door speciale contracten van malkander niet heeft konnen bedingen. Soo blijckt nu oock uyt het verhaelde : waerom het argument van Christus wel aengingh dat'er meer reden was een siecken op den Sabbath te genesen, als eenich Vee uyt de sloot te helpen. Want buyten de waerheydt van ons seggen, soo hadden de Joden konnen antwoorden, dat de saecke van genesingh wel tot den naesten dach konde uyt-gesteldt worden, en het perijckel soo groot niet en was, als wel het perijckel van het Vee, dat in een sloot gevallen was.

Die van de wercken van noodtsaeckelijckheydt en liefde soo niet spreecken willen, en na de verhaelde gronden haer conscientie bestieren, die moeten noodtsaeckelijck haer in duysent scrupulen van de conscientie verwert vinden in het vieren van den Sondach : waer van sy haer noyt met reden konnen ontslaen. Want wat de noodt belanght. Wie sal seggen, dat het noodtsaeckelijck is, tSonnedaeghs spyse te Koocken, het bedde te maecken, sich te Kleeden, alsoo men dit sonder groot ongemack s'avonts wel doen kan. Wat noodt dat een Schipper op den Sonnedagh, al hoe-wel hem

hem weer en windt dient, sijn reys vervordere, die dickmael niet anders in heeft als Koopmans Waren : welcke Koopluyden puerlijck om winst te doen, willen datmen op Sonnedagh en Werckedagh de reys vervordere. Wat noodt om de Sonnedagh eenige smette, die men op sijn Schoen of Kleederen bekomen heeft, wech te nemen. Wat nood om eenige Huys-raedt op zijn stel te brengen of 't geen men in 't middach of avondt-mael vuyl gemaeckt heeft, te suyveren. Wat noodt om een Vloo te vangen, als men te gemoet siet, dat men'er wat tijdt sal moeten aenhangen ? Wat noodt om het Vee op den Sonnedach te voeden ? men konde het op den Saterdagh dobbelde portie voorwerpen. Is'er in alle dese dingen een grooter noodtsaeckelickheydt : waerom het geoorloft is die op den Sonnedagh te mogen doen als'er is in duysent andere saecken, waer van de Lieden op het vermaen van sommige Leeraers haer strickelijck en absolutelick onthouden. Gelijck zijn het koopen en verkoopen : soo dat de een hem ontsiet yets te verkoopen, hoe geringe saeck het zy, de ander om het te koopen, al is het dienstigh tot gemack van de Mensch. Soo vindtmen, die voor

geen

geen oortje moster soude koopen, om'e een sausse mede goet te maecken, of d Ham mede te eten: al-waer het dat hae een Vrindt over-gekomen was. Andere ontsien haer op Sonnedagen, volgens de ordonantie van de Regenten, de collecte voor den Armen te doen. Want al-hoe wel het een goet werck is in den dienst der Armen te zijn, soo is het even-wel noch beter immediatelick in goddelicke saecken besich te zijn: als het werck tot dienst der Armen op den Maenendach even bequaemelijck geschieden kan. Andere weygeren eenigh gelt over Koopmanschap op den Sonnedach te ontfangen. Andere buyten Lieden van haer proces te onderrichten, of daer over geïnformeert te worden. Daer worden'er gevonden die de Armen op die dagh weygeren Olie om in de Lamp te branden, te verkoopen. Ja daer worden, soo als ick onderricht ben, siecke gevonden, die met een groote schrupuleusheyd den Doctor af vragen, of het oock hoogh noodigh is, datse de Medicamenten, die haer den Doctor geordoneert heeft, op den Sonnedach te gebruycken: om datse dan minder bequaem zijn om in het Geestelicke te konnen vaceren, ja niet langh geleden leerde noch een Predikant

op

op Stoel, dat om vele andere redenen God de Vrede, tot Munster gesloten, niet gezegent hadt, om dat men op Sondagen sessien en conferentien gehouden hadt. Christus genas een siecken op den Sabbath en dese Leeraer wil niet dat men op den Sondagh het Christendom van den oorlogh genese. En alsmen siet, dat men over sulcke saecken begint swaricheydt te maecken, is het dan al buyten reden te dencken of de Lieden eyntlijck niet sullen beginnen vragen voor te stellen, of men op den Sonnedag wel Vloyen of Luysen mach vangen. En ick ben verseeckert dat de Leeraer en die geleert wordt beyde tot Jodtsche superstitie moeten vervallen en geen regel hebben om haer daer voor te wachten: indiense op onse gronden niet willen aengaen.

Het heeft my gelust die questie dus breet alhier te verhandelen, soo om dat de voorgegangen questien daer toe aenleydingh gaven; als oock om dat het geen kleyn deel van de plicht van de Magistraet is, te weten waer in de ontheyliging des Sabbaths bestaet, om haer beveelen daer na te schicken: en te weten wat sy al mogen op dien dach toe-laten: al is het dat *by geval*, daer eenige ontheyligingh op volcht: waer van nochtans bre-

breder in 't vervolgh sal gesproocke worden. Wy keeren nu weder tot d voornaemste saeck: en eyndigen hier me de dese *digressie.*

Capittel X.

Wordt verder ondersocht, hoe, en op wat wyse de Christelijcke Magistraet uyt besondere noodt het quaedt mach toe-laten.

NU keeren wy weder tot de Hooftquestie: en sullen voorts besonderlicken ondersoecken, hoe en op wat wyse de Christelicke Magistraet uyt *bysondere noodt* eenige sonden, met boosheydt vermenght, in den Staet mach ongestraft laeten. Boven is bewesen, dat om de *gemeene noodt*, de Regenten de sonden van Menschelicke swackheydt, in haer selven aen-gemerckt als quaed, en niet om eenich ongemack datse den staet by geval toebrengen, niet straffen mochten: waer van twee al-gemeyne regulen gegeven zijn. D'eene was: dat het anders onmogelijck soude zijn, dat soo veel Menschen, als tot 'et formeeren van een Repu-

blijc

lijc noodigh is, in een Lichaem soude onnen vergaderen, of vereenigen. De nder was genomen van de bescheydentheydt: stellende onredelijck te zijn, dat len eene Mensch den andere ontsetten ou van t'samen in eenen staet, en onder ene regeeringe te leven; en alsoo te loen missen de noodige nuttichededen die le Regenten en Onderdaenen uyt de regeeringe ontfangen, om eenige Menschelicke swackheden en gebreecken; waer door verre de meesten hoop der Menschen, de eene aen de eene, de ander aen een ander sonde vast is. Wy hebben oock beginnen aen te wysen, hoe dat dickmael uyt besondere noodt de Regenten eenich quaedt in de Republijc, sonder haer tegen Godt te vergrypen, mogen toe-laten: 't welck buyten sulck een besondere noodt niet soude mogen geschieden. En dat toe-gelaten quaedt is soodanich, dat het geoordeelt wordt met boosheydt vermencht te zijn; en daerom niet onmiddelijck herkomende uyt de al-gemeene swackheydt en gebreckelijckheydt der Menschen. Soo is oock die besondere noodt niet vast aen alle slach van Burgerlicke regeeringe noch vergeselschapt die op alle tijden. En van dese saeck zijn boven oock twee

al-

al-gemeyne regulen gegeven. De eers
is ten breetste verhandeldt : bestaend
hier in, dat wy met recht; en daeroı
sonder sonde mogen gebruycken d
schepselen en qualiteyten der selven, to
de welcke wy recht hebben, en om de
Menschen wille geschapen zijn, al i
het dat, als by geval (wat wy alhier doo
by geval verstaen is aengewesen) op '
gebruyck van dat recht volcht eenicl
moreel quaedt: welck moreel quaet so
groot is, dat het van de regeeringh nie
ongestraft en ongeweert soude mogeı
gelaten worden; ten waer een bysonde-
re noodt het verschoonde. Een tweden
regel; en die oock aenwijst, waerom de
noodt verschoont het quaedt te straffen
of te weeren, is, dat het recht van het
quaedt te straffen, 't welck de Magistraet
van Godt gegeven is *Rom.* 13. is om
de Mensch, en niet de Mensch om de
straf. Soo dat, wanneer de straffe tegen
't quaedt met sich soude slepen 't verderf
van die geene, de welcke recht heeft om
te straffen, soo is hy alleen niet gehou-
den dat quaedt niet te straffen: maer
mach dat niet meer doen als sijn eygen
leven verkorten. Neemt dat de Stuer-
man, die men sonder groot ongemack
niet missen kan, een sonde begaen hadde,
die

ie de doodt weerdich was ; soo ver-
hoont even-wel de noodt, jase gebiedt
et, die Stuerman ongestraft te laten, en
eeft men de Stuerman altijdt even noo-
igh van doen, soo is men oock noyt ge-
ouden de Stuerman te straffen. Soo is
ock boven aengewesen, dat David Jo-
o niet en vorderde tot straffe om sijn re-
eeringe in geen verwarringe te bren-
en : of sich daer door te ontblooten van
Mannen, die hem voor die tijdt hooch
oodich waeren. De woorden dan *fiat
ustitia & pereat mundus*, en moet men
niet passen op het daedlijck straffen, maer
op 't geen quaedt en onrecht in zijn sel-
ven is, en niet by geval op 't gebruyck
van 't geen, waer toe wy recht hebben,
volcht : want men mach geen quaedt
doen op dat'er goet af kome niet *di-
rectelijck* over 't plegen van eenige onge-
rechtigheydt of sonde met yemandt han-
delen ; om daer door eenigh goedt voor
sijn selven of voor den staet ; hoe groot
de noodt oock is, te beloopen. De son-
de te haten : te willen stuyten door alle
wettelicke middelen, dat is een deel van
de natuerlijcke billickheydt. Maer de
sonden nu of dan *daedelijck* te straffen, en
is niet meer een deel van de Wet der na-
tuere, dan het een deel van de natuerlicke
Godts-

Godts-dienst is nu en dan, op die tijdt
plaetse Godt te bidden. Niemandt k
sich dispenseren van bereydt-willich
zijn om Godt te bidden, en openbae
belydenisse van sijn Godts-dienst te doe
door 't by-woonen van den publijcke
Godts-dienst: maer 't kan gebeuren, d
yemandt een contract aengaet over sa
ken, daer hy recht toe heeft: op welc
contract by geval volcht, dat hy noy
openbare belydenisse van sijn Geloof s
konnen doen: sich selven om sijn leve
te salveren verkoopende, of over-gever
de in de handen der Turcken, of Heyde
nen. Soo is het oock onder de Men
schen met het daedelijck straffen gele
gen. Of men moest seggen, dat de Re
geeringh gehouden is, het ongelijck, hae
aengedaen, te wreecken, al-waert dat der
ganschen staet daer door soude komen te
storten. Dat alsoo ongerijmt is, als dat
een bysonder Persoon sijn ongelijk door
't recht hem van Godt gegunt gehouden
is te wreecken: al sach hy, dat hy 't sel-
ve met de doodt soude moeten bekoo-
pen. Daer nochtans 't recht van straffe
Godt de Mensch gegeven heeft voor, en
ten dienste van de Mensch, om daer door
sich van onrecht, en geweldenarye te be-
vryden. Gelijck hy de gantsche wereldt
tot

ot s'Menschen verdoen gegeven heeft: n alsoo de gantsche wereld om de Menche is; om dat hy recht heeft op de antsche wereldt. Hoe-wel yder toe sien noet, dat hy die wettelijck gebruycke: lcke saeck na zijn aert. Soo is de spijs oor den buyck, en de buyck voor de pijs, om die met dancksegginge te gebruycken; maer het Lichaem en is daerom niet voor de Hoererye. Gelijck men lan het licht der leere, die na de Godtalicheydt is, moet doen schynen voor de Menschen: soo moet men even-wel de Roosen voor de Verckens niet stroyen: an welcke men een wel gegronde vrees eeft, dat sy haer om-keerende, ons verscheuren sullen. Soo moet men oock traffen; maer dan niet als'er rechtvaerlige reden is te dencken dat de weertuyt van het scherp van de straf op ons meest aen komen sal. Ick oordeel dat lese saeck geen meerder bewijs van noode heeft. En is dan bewesen dat men van het daedelijck straffe sich onthouden mach: en soo mach men dan in den Staet eenich quaedt, dat weerdich is gestraft te worden, toe, en ongestraft laeten. En dat volgens het boven verhaelde; en 't geen duydelijck bewesen is, te weten wanneer de twee saecken t'samen komen.

men. Eerstelijck wanneer 't quaedt by *geval* volcht op 't gebruyk van ons recht. Ten anderen, wanneer'er *noodt* is. Gelijck dan geen Mensch gerechticht is, hoe grooten noodt daer oock zy, om onrecht of sonde te plegen, en daer door eenich goet uyt te wercken: soo mach hy oock directelijck over geen ongerechticheydt handelen. De Magistraet mach dan niet toe-laten hoererye om erger te myden. Want geen Mensch recht heeft over 't quaedt te handelen, 't welck niet *by geval* op 't gebruyck van een wettelicke saeck volcht. Sy mach ook de Bordeelen, om geen gelt gunnen. Soo mach de Magistraet het droncken drincken niet toe laten, om dat de Pachtinge daer door te meerder mochte gelden; om 't landt daer door in zijn hooge noodt van gelt middelen te redden. Soo machse oock niet toe laten, het drincken in de Herbergen op Sondagen, gestelt dat sulcx absolutelick ongeoorloft was, om daer door haer Pachtinge te beneficieren: of te weeren dat de neeringh in een andere plaets gebracht werde. Soo soude de Regenten om geldt of wereldts profijt niet mogen toe-laten de oeffeningh van de Joodtsche of Pausche Godts-dienst, genomen dat die dwalin-

gen

gen en de oeffeningh daer van strafbaer was: 't welck ick hier niet wil decideren: want dat was directelick over 't quaedt handelen : en de oeffeningh van die verkeerde Godts-diensten souden niet *by geval* volgen op 't gebruyck van yets, waer toe wy recht hebben. Soo soude de Magistraet om al 't goet van de wereldt de banck van leeningh, welcke in directelick in sich behelst, na 't gevoelen van eenige Theologanten, eenige onrechtvaerdicheydt niet mogen toe-laten, Niet meer als men yemandt directelijck een Professie van leven toestaen mach de welcke *per se*, en in haer selve behelsde eenige ongerechticheydt. Steldt dat yemandt seyde, een vondt te weten, waer door groote neeringh in de Stadt soude ontstaen, en waer uyt de Borgers veel voudich voordeel soude konnen trecken: maer dat die niet in 't werck soude konnen gesteldt worden sonder *directelijck* den Armen ongelijck te doen : en haer door een vuyle en onrechtvaerdige woecker te snuyten, geen redelijck Mensch sal toestaen sulcx meer geoorloft te zijn, als de *vondt* van die, de welcke de Stadt weet uyt eene ongelegentheydt te helpen : mits men hem toe-laete directelijck het bloet van eenige *onno-*

sele te vergieten: of eeniger mans Vrouwen te misbruycken.

Maer weder in tegendeel wanneer men tot een saeck recht heeft, en de *noodt* daer is, soo machmen een quaedt wel toe-laten, dat is men mach sijn recht wel gebruycken al weet men dat'er vele onheylen en sonden op volgen sullen. So liet Christus niet na het Euangelium te verkondigen: al wist hy dat daer swaere oorlogen twisten en krackelen uyt ontstaen souden. *Math.* 10. *vers* 34. Gesteldt dan, dat 't gebruyck van de gantsche wereldt, oock van ons Naesten ons geoorloft is; en wy *voor soo veel* daer recht toe hebben: soo mach ick dan wel de konst, vernuft, wijsheydt, ervarentheydt, &c. van mijn Naesten tot yet goedts gebruycken; by exempel om den oorloch te voeren, al is't dat die groote Capiteyn met een *concubine* in hoererye leeft; en voorgeeft niet anders in s'Landts dienst te willen gebruyckt worden als sonder straf in dat leven te mogen volharden: Soo, mach men het een of d'ander Paepsche leger in dienst nemen tot beschermingh van sijn landt en recht: en gehengen dat de Paepsche af-goderye in theyr gepleecht worde. Soo oock, om dat wy recht hebben

Steden en Lieden ten onſen dienſte te gebruycken ſoo mach men, als'er noodt is, die Steden en Burgeren der ſelver wel gebruycken tot onſe beſchermingh en verſeeckeringh; al is het dat men die Steden en Burgeren niet hebben kan ſonder toe-latingh van de Pauſche of Joodtſche Godts-dienſt. En om dat wy recht hebben tot die ſchepſelen, daer om volcht de oeffening van den Pauſche of Joodtſche Godts-dienſt *by geval* op 't gebruyck van ons recht. En hier op alleen ruſt de billickheydt en wettelickheydt van die handelingen; waer door de geconqueſteerde Steden ſomwylen de vryheyt gelaten wort, om eenige valſche Godts-dienſt te plegen: die wy nu ſtellen anders door ſtraffe en vervolgingh geweert te moeten worden: na 't voorgeven van vele Theologanten. Ende het is de ongerijmtheydt ſelve, de toelatingh van de banck van Leeningh te willen vergelijcken, by de toelatingh van de Paepſche af-goderye in ſommige veroverde Steden. Want hier begint men van 't gebruyck van ſijn recht, dat men op alle ſchepſelen heeft om de ſelve 't ſynen dienſte wettelijck te gebruycken: en volgens oock op de Steden en de Burgeren der ſelver, en de valſchen

Godts-dienst volcht *by geval*, maer in de saeck van de banck van leeningh begint-men te gelijck van goedt en quaed: volgens de opinie van de Theologanten, die dat beroep veroordeelen. Want 't woeckeren op de Rijcken en Armen gaet hier gelijck: en wordt beyde *even directelick* beoocht: en daerom volcht het woeckeren op den armen (genomen dat sulcx van de waere armen mede genomen wordt: daer toe anders de Leenbancken soo alse nu van eenige Theologanten verdedicht worden, niet op gerecht zijn) niet *by geval* op het woeckeren van de Rijcken, 't welck men geoorloft steldt: maer *vergeseltschapt* het. Maer met recht wordt tot het billicken van dat beroep geseydt dat het woeckeren op den waeren armen *by geval* volcht het woeckeren op die geene, aen wie het geoorloft is: alsoo de ware armen andere plaetsen aen gewesen zijn om voor niet geholpen te worden: en die wel duydelick verboden is, tot de banck van Leeningh haer toe vlucht te nemen. En de Pachters van de bancken daerom een wettelijck beroep niet behoeven te laten, om dat *by geval* daer op soude mogen volgen eenige woecker op den waeren armen: die niet gaende daer het behoort, tot de banck

banck van Leeningh haer toe-vlucht nemen: en al is die professie van leven onderworpen, dat eenige die banck misbruycken : daerom behoeft men niet meer schou van die professie te zijn, als van andere neeringe: die waeren verkoopen die menichmael misbruyckt worden. Van de saecke ten principaelen spreeck ick nu niet. Van gelijcken gestelt zijnde dat het niet absoluyt ongeoorloft is op den dach des Heere in de herberg een teuch te drincken,en dat gereeckent moet worden onder de middelmatige dingen, soo behoeft de Magistraet om 't misbruyck, het goet gebruyck niet te verbieden. Hoe-wel'er andere redenen konnen zijn, waerom sulcx dienstich ja betamelick is. Waer van wy hier na sullen spreecken ;: wanneer geleert sal worden, dat de regenten meenichmael middelmatige dingen verbieden moeten om de groote misbruycken die'er in gepleecht worden. Soo behoeft noch Wijn-cooper noch Brouwer te laten 't verkoopen van haer waeren tot noodt of gematichde vrolickheydt, al is het dat meenichmael de maet in die dranck te buyten gegaen wordt. Maer die seyde, die waeren te koopen expresselijck om over daedt daer

 in

in te plegen, aen die soude de Lieden van sulcke neeringe haer Wijn niet mogẽ verkoopen. Niet meer als een swaert Veger een rappier verkopen mach aen yemandt, die seyde sich daer van te versien om sijn Naesten te priemen. En ick verwondere my meenichmael over 't vreemt oordeel van eenige Theologanten over sommige beroepen en Professien van leven. Men sal meenichmael wonderlick roepen tegen een saek die of waerlijcx in sijn selven goet is, of waer van onder de Geleerde en Godtvruchtige Theologanten gedisputeert wordt, die maer met veel misbruycken vergeselschapt is en men sal over 't hooft sien Professien van leven, waer van vry wat dispuyts vallen sou over de *saeck selve*; en niet over het *abuys*. Ick spreecke van sulcke welcke de Gemeente *direct-telijck*, en met voorweten in ydelheydt en hovaerdye dienen: Maer ick sal dit voorby-gaen, om redenen.

En dit zy genoch aengaende de eerste conditie: te weten, dat men het strafbaer quaedt niet mach toe-laten; dan wanneer het *by geval* volcht op 't gebruyck van ons recht. Dat sich oock soo verre uytstreckt, dat oock *de insicht* en reden, Waerom men yets doet, de gantsche

saeck

saeck gelijck boven oock aengewesen is, verandert: En twee persoonen sullen eene en de selve saeck doen? en de een sal groffelijck sondigen; en de ander sal buyten schult zijn. De Regenten souden de Papisten vryheydt van haer Godts-dienst konnen vergunnen om dat het verblijf van de persoonen die dien Godts-dienst toe-gedaen zijn, noodich is tot behoudenis van den Staet: soo soudense oock nieuwe konnen in roepen om door de macht, het nut, consumptie, en neeringh die sulcke persoonen, hoe-wel vast zijnde aen een valsche Godts-dienst, den Staet soude konnen toe-brengen: welcke Regenten dan bequaem soude konnen worden om uyt de tollen de onkosten te vervallen, noodich tot handthavingh van den Staet. Soo mach de Magistraet de Joden in den Staet laeten woonen: en die de vryheydt van haer Godts-dienst gunnen: indiense door het missen van de consumptie en traffijck, die door de Joden gepleecht wordt, gevaer liep van niet te konnen draegen de lasten noodich tot haer beschermingh. En soo mach men in sulcke een geval uyt consideratie van de pachtingh te hooger te doen rysen: op de wyse voorseydt quaed toe-laeten: 't welck wy bo-

ven geseydt hebben ongeoorloft te zijn in een andere sin. Andere souden oock de Papisten de selve vryheydt geven: maer eyschen daer voor seeckere somme om die aen te leggen tot proffijt van 't Landt: handelende alsoo over 't quaet selve: en die soude grosselijck sondigen. Soo mach men niet handelen met den Hoereerder over hoererye: en de toelating van dat quaet op een tax setten 't zy men voorgeve dat sulcx geschiede by forme van breucke en boete of andersins: want behalve dat men noyt over een saeck, waer van men *permissie* heeft geboet wordt (met welcke distinctie men sich nochtans soo averechts dient in de questie van de banck van Leeningh) soo mach de Magistraet 't quaedt, 't welck anders in den Staet moet geweert worden, niet laten *redimeren*: en voor geldt verkoopen de *permissie of toe-latingh om quaedt te doen*, self sulck quaedt niet 't welck in den Staet andersins verdragen moet worden: want dat was met Bileam lief hebben den loon der ongerechticheydt 2. *Pet. vers* 15. Want dat is soo veel, of men seyden wat sult ghy my geven, en ick sal u laeten hoereeren, woeckeren, doodt slaen, overspel doen,&c. een saeck die door zijn onge-

rijmt-

ijmtheydt sijn selve om verrestoot. En even-wel zijnder noch al Theologanten gevonden, die voor heele fyne Casuisten willen gaen : en andere Theologanten ruymte van conscientie verwyten : die de banck van Leeninge veroordelende, even-wel willen, dat de Christelijcke Magistraet een seeckere somme van de Pachters van de onrechtvaerdige Leen-banck by forme van boete,of andersins heeft mogen bedingen. Als of de Magistraet vry stondt te seggen soo veel sult ghy my geven en ick sal u toelaten onrechtvaerdicheydt te plegen. Of ghy sult die onrechtvaerdicheyd niet plegen als voor de toelatingh soo veel betalende. Soo dat het seer ongerijmt is de toe-latingh van de banck van Leeningh, gestelde dat die yets quaedts behelst, te vergelijcken by de toe-latingh van den Paepsche Godts-dienst in overwonne Steden : maer men moest het vergelijcken by de toe-latingh van publijcke Hoer-huysen, en dat voor gelt: gelijck sommige melden dat te Romen soude geschieden. Hier by moet oock vergeleecken worden het bedrijf van de Officiers, die met de Papisten handelen en accordeeren over het toe-laten van haer Vergaderingen; en plegen van haer

af goderye : verkoopende voor gelt de vryheydt van die sonde te mogen plegen. En als seggende, soo veel sult ghy my geven; en dan sult ghy af-goderye tot uw gelieve plegen. Redenen konnender zijn, waerom de Magistraet in goede gewisse de Paepsche af-goderye kan toe-laeten. Maer geen redenen konnen het bedrijf van den Officier billicken. En ick achte het van de snoodtste middelen te zijn waer mede gelt gewonnen wordt.

De tweede conditie, die'er vereyscht wierde in de toe-latingh van quaedt 't welck in sijn selven in den Staet strafbaer is, was, dat'er *noodt* moest zijn. Hoe dat den noodt moet genomen worden is ten deele uyt geleydt: Wanneer wy verhandelt hebben, wat noodt te ruch dede staen andere Godts geboden die in haer selven niet *moreel* zijn : men passe maer den noodt die particulieren raeckt op de noodt van Staet. Soo dat dan door noodt van Staet moet niet alleen verstaen worden. *De vrees en gevaer van het uyterste verderf van den Staet.* Oock niet het perijckel van groot ongemack oock niet van berooft te worden van 't geen vvy nu besitten : maer, oock vvaer toe wy eenige dispositie hebben om te konnen

nen

nen beſitten, gelijck is 't geene men by exempel door de loop van Koopmanſchap ſich ſoude konnen belooven. Want gelijck in 't heylige des Sondaechs niet alleen een arm Huys-man te verſchoonen is, dat hy in regenigh weder ſijn Kooren ter berch, en ſchuere brenght, maer oock den Rijcken, die dat verlies niet drucken ſou, om dat 't perijckel van verlies noodts genoegh is om de Heyliging des Sondachs, op de vvyſe boven verhaeldt, te rugge te doen ſtaen: ſoo mach oock een regeeringh uyt vrees *van gemack te miſſen* eenich quaedt toe-laten. Hoe-vvel het de plicht is van alle Chriſtelicke Regenten wel te over-wegen wat voordeel de Regeeringe uyt het toelaten van eenich quaedt te trecken heeft: en haer voor al toe te ſien ſtaet, *dat door al te groote begeerte van weelde en rijckdom: of al te lichte vreeſe van yets te ſullen moeten miſſen, men het quaede niet te voorbarich toe en laete: en alſoo het weeren van 't quaedt, tot Godts en des deuchts on-eere niet te kleyn, en den tydelijcke voorſpoet al te veel achte.* Of ſonden, af-goderyen en ſuperſtitien niet ſchynen toe-te-laten uyt te kleyne haet tot het quaedt, en een hatelicke libertinage. Het is een Koop-man vvel geoorloft om ſijn huys voor te ſtaen ſel-

ve Koop-handel in Paepsche Koningh-rijcken, daer hy geen oeffeninge van sijn Godts-dienst hebben kan, ja niet verklaren derft van vvat gesintheydt hy is ; en sich bedeckt moet houden, te dryven. Maer wie sijn Godts-dienst en ziele zalicheydt ter herten gaet en sal het niet lichtvaerdich doen: en arbeyden en wenschen om bequamer middelen en gelegentheden om sijn familie eerlijck te onderhouden. Soo kan ick niet prysen het reysen van sommige in Spaenien en in Italien, alleenlijck om plaisir : en of ten minsten op de hoop van soo weynich profijt, dat men licht-missen, en gansch niet draegen de naem van *noodt*, of opwegen kan de schade, die men aen sijn ziel lydt : sich buyten noodt stellende in den Staet van sijn Godts-dienst niet te konnen oeffenen. Ter contrarie, soo misprijs ick het *decreet*, eertijdts genomen in de Schotse Kercken : Waer by sy alle de ledematen op pene van den ban verboden op Spaenien te handelen: want behalven andere redenen waerom dit decreet te verwerpen is, soo is dese de minste niet ; dat'er Schotten konden zijn die het noodich was om haer Familie eerlick te onderhouden, in Spaenien te handelen. Soo kan het gebeuren dat den

Staet of de Oostindische Compagnie haer handel sonder sonden dryven kan in der Heydenen heerschappyen, al-waer men geen belydenisse, doen mach van zijn religie, en men sich bedeckt moet houden. Maer het is even-wel te dencken van onse Christelicke Overheydt, dat sy om geen kleyne redenen haer Dienaers, Koop-lieden, en Factoors in die quartieren senden: daer sy haer bedeckt houden, en missen moeten den dienst des Woordts. Maer te oordeelen hoe groot en gewichtich de redenen zijn, waerom yetwes in den Staet toe-gelaten wordt, staet aen de Regenten die van Godt gestelt zijn over de administratie van de politicke saecken, de selve te wegen en *balanceren* en te oordeelen, hoe groot de noodt is, en hoe veel den dienst van 't Landt sulcx vereyscht: gelijck de Richters gestelt zijn om te oordeelen; en te beslechten de geschillen der besondere Onderdanen: en de Huys-vaders om haer huys-saecken te bestieren. Soo dat het onredelick is, dat eenige particulieren het sy Leeraer, het sy particulier lidtmaet (want het past de eene soo weynich als de ander de handen te slaen aen de stof van staet; en sich te bemoeyen met 't geene door Godts instellinge; en uyt de

de natuer van de ſaeck, de Regenten eygen is) ſich aenmatigen wil 't oordeel over de *intereſſen* van den Staet; en van vvat belangh het is voor 't gemeene beſt, dat men eenich quaedt ongeſtraft laete, of minder ſtrickelick weere. Genomen de Paepſche af-goderye mochte niet toe-gelaten worden in den Staet als uyt noodt: ſoo dat in die dwalinge een booſheydt was, die buyten noodt niet ongeſtraft mocht gelaten vvorden, ſoo moeſten ſoo Leeraers als beſondere Onderdanen haer laeten genoegen; en geloven, dat ſulcx wettelijck geſchiede; wanneer de Chriſtelijcke Regenten voorgaven, dat quaedt in de Republijck te verdragen *uyt noodige politijcke inſichten.* En het is alſoo wanſchickelijck verder openingh daer over van de Regenten te eyſſchen: of zijn byſonder oordeel tegen het oordeel van de Regenten te vvillen doen gelden, en de Regenten daer over van ſorgelooſheydt, of van weynich yver tegen de af-goderye te beſchuldigen, als het niet voecht voor een particulier naeder openingh te eyſchen van de Richters, waeromſe den eenen Burger het goet toe-gewefen, en den anderen ſijn eyſch ontſeydt hebben en waeromſe alſoo den eenen als vvettelicke beſitter van

't ſelve

't selve goet moeten achten; en den anderen als qualijck in sijn eysch gefundeert gevveest te zijn. Of zijn besonder en privè oordeel over 't vvettelijck besit van 't een of het ander goet, waer over den Rechter uyt-spraeck gedaen heeft, te willen stellen tegen het oordeel van den Rechter: en den geenen die het tegens 't oordeel van den particulier toe-gewesen is, houden en handelen in de Republijc of Kerck als een onvvettich Besitter; onder voorgeven, dat men het in conscientie soo verstaet, en dat het Leeraeren plicht alleenlijck is, van saecken de conscientie raeckende; en vvat yder in goede gewisse doen of laten mach, te oordelen. Gelijck ick onlanghs sulck een tael, tot groote verwonderingh, in een seecker Tractaet geapprobeert van drie Professoren gesien hebbe: en verstae dat andere Leeraers die quade gronden oock beginnen in practijc te brengen. Schellende voor Dieven en Verbondt-breeckers seeckere Persoonen en Collegien: van welcker feyten het bewijs rust op omstandicheden: vvaer van 't ondersoeck en beslichtent oordeel, dat daer op gegrondt en geboudt moet vvorden buyten kijf aen anderen staet, en waer na een yder

sijn

sijn Conscientie soo veel het uyterlijck belanght en sijn bedrijf in Kerck politie, en in 't particulier regelen moet, en geen particulier, 't zy Leeraer of eenich ander Persoon sijn particulier oordeel daer in verder mach doen gelden, als soo veel het bestier van sijn eyge Conscientie in domestique saecken belanght. Meent yemandt, dat dese of geene geen rechts genoech heeft om van den Rechter verklaert te worden voor wettelijck besitter van eenich goet : na dat oordeel is hy wel gehouden sich niet aen te matigen recht op eenich goet : en alsoo door den Rechter sich besitter te doen verklaren: maer moet dat laeten aen den geenen, aen de welcke hy in conscientie meent dat te behooren : maer mach daerom een ander, die door wettelijcke vvyse, en door den wettelicke Rechter op het fundament, 't vvelck hy vvel vervverpt, maer den Rechter goet kendt, voor een on-rechtvaerdich Besitter houden : en hem publijckelijck als een soodanige handelen. Soo oock, wat particulier oordeelt dat'er van 't public geen beloften of contract gehouden is : of dat de noodt niet groot genoech is, waerom men by exempel de Paepsche af-goderye wettelijck soude mogen toe lae-

aeten, die moet sich genoegen, dat hy, wanneer sijn *advis*, en stem, uyt kracht van sijn beroep over die saken ge-eyscht wierde, hy in conscientie niet soude konnen verstaen, dat de contracten voldaen waeren: of de noodt groot genoech was, om de Paepsche af-goderye publijckelijck toe te laten. Maer soude daerom niet moeten na-laten te gehoorsamen met alle onderdanicheydt: voor Vrindt en Vyandt houden en handelen, die de wettelijcke Magistraet daer voor houdt: gelijck wy gehouden zijn yder Burger in dat recht te helpen mainteneren; 't welck de Richters by forme van vonnis hem toe gewesen hebben. Want de natuerlicke billickheydt leerende, dat men twisten kyverye en gevecht myden moet, soo veel als in ons is; dat oock niemandt Rechter mach zijn in sijn eygen saeck, om daer door sijn Naesten yets te onthouden: dat oock ons Naesten niet gehouden is 't oordeel van sijn partye als soo danich voor beter, billicker, en rechtvaerdiger te oordeelen als sijn eygen: alsoo de natuerlicke billickheyd wel seydt, datmen de gesonde reden plaets moet geven; maer leert t'samen niet dat 't oordeel van mijn Naesten gesonder is als het myne: soo leertse dan datmen Rechters

en Arbiters moet hebben om de twi-
stende partyen van malkander te helpen:
en is dat soo: soo staet het dan niemandt
meer vry, na dat den Rechter 't vonnis
gevelt heeft noch na sijn eygen oordeel
yemandt als Dief, Mynedich, Hoereer-
der of Overspeelder te handelen. Soo
seydt de Wet dat in de mondt van twee
alle saecken bestaen sullen: en in de
Joodtsche Republijc was het den Rech-
ter genoech: en de besonder Onderdaen
moest daer mede te vreden zijn; dat een
saeck, in feyten bestaende, door twee goe-
de Getuygen bewesen wierde: en 't oor-
deel van een bysonder Joden, die door
die getuygenisse beswaert was, houden-
de die Getuygen voor vals, die even-wel
den Rechter voor goet gekeurt hadde, en
gaf hem geen recht om het gewysen niet
voor goet te kennen, en sijn partye, die
yets daer door toe gewesen was te han-
delen als een onrechtvaerdigen. Soo
seydt den Apostel dat in twyfelige saec-
ken; en die niet bewesen konnen wor-
den, het tusschen komen van den eedt
van een van de partyen, het geschil be-
slecht: en daerom moet de Persoon, die
door het doen van den eedt van sijn par-
tye, onset is van yets dat hy meende hem
toe te komen, den anderen niet handelen
voor

voor de menschen als mynedich en onrechtvaerdich: om dat hy meent verseeckert te zijn, dat sijn partye een valschen eedt gedaen heeft. En dit is soo billick, en soo hoogh noodich in alle regeeringe, en het contrarie daer van soo onrechtvaerdich, dat Godt in sijn Wet gebiedt dat die de mondt des Richters wederspannich was, met de doodt soude gestraft worden. *Deut.* 17. *vers* 12. Een Leeraer of particulier, die hier tegen doet, kan geen andere verschooningh voor sijn sonde uyt-vinden,als te seggen, dat de Regenten tot sulck een openbaere, en kenlicke goddeloosheydt vervallen zijn, datse noch eer noch deucht noch trou noch beloften meer in achting hebben. Datse openbaer onrecht en dieverye, daer geen dispuyt overvallen kan tegens haer gemoet en conscientie voor goet kennen. En dat het alsoo de plicht van de particulieren is sulcke goddeloosheydt te doemen.

Maer wat Christen sal sulcx van sijn Magistraet waer onder wy nu leven, dencken? En niemandt kan even-wel sijn Magistraet of Naesten verbondt breuck of openbare dieverye aenwijsen: en seggen dat het oordeel van Magistraet en Richter hem niet verhindert

sijn

sijn Magistraet en Naesten te houden voor menschen aen sulcke sonden schuldich en dat hyse soo veel het uyterlijck belanght,als soo danich handelen moet, of hy moetse houden voor Lieden die openbaerlick eedt-breuck en dieverye begaen hebben. Of het Vrede maecken met Spaenie buyten Vranckrijck, en het besit der Canonisyen onder sulcke sonden te reeckenen zijn, daer van oordele de Christelijcke Leser. Gelijck dan de Richter gesteldt is om van saecken van Justitie te oordelen , soo is de Magistraet gesteldt om van saecken van politie te oordeelen : en die volgens de ordre van de wettelicke regeeringh, waer onder men leeft , niet gerechticht is om over politijcke saecken te *voteeren*, die moet het bedrijf der Regenten ontrent politijcke saecken soo veel 't uyterlijck belanght goet kennen. Verstaense dat de noodt vereyscht dat men in eenige Steden en plaetsen eenige valsche Godtsdienst toelaet , vertrouwen dat de noodt, waer van de Regenten door Godts instellinge , en door de natuer van de Regeeringe *alleenlijck* oordelen moeten om 't publijck daer na te bestieren,waerlijcx daer is: en alsoo haer gerust en stille houden in alles : waer door *directelijck*, of *in-*

di-

rectelijck des Magistraets bestellingh,
geboden, en reglementen ontrent die
saeck soude mogen verhindert worden.
Oordeeldt de Regeeringh dat'er noodt
is, dat op den Sondach de Burgerye in de
wapenen kome, het staet noch Leeraer
noch ander particulier Onderdaen vry
daer tegen te roepen, om dat hy in sijn
conscientie verstaet de noodt soo groot
niet te zijn, ja hy moet dan soo veel het
uyterlijck belanght sijn conscientie 't
oordeel van de Regenten onderwerpen.
Ja, om eygentlijck te spreecken, soo heeft
hy in sulcke saecken *geen oordeel*; maer
Godt heeft hem dat ontrocken: en de
Magistraet overgegeven. Oordeeldtse
eenich verbondt met andere Potentaten
aen gegaen uyt te zijn; en nu weer ge-
rechticht te zijn om weder in Oorlogh
te treden, niemandt van de Onderda-
nen mach tol-schattingh, ja optocht
weygeren: al verstaet hy in sijn gemoet
dat den Oorlogh onwettigh is: en meent
dat hy sulcx uyt de woorden van con-
tract klaerlijck bewysen kan: want Godt,
noch den aerdt van de regeeringh niet
meer toe-laet dat 't Landt bestier op 't
oordeel van de particuliere rusten sal, en
yder ontrent die saeck Meester zijn van
sijn bedrijf, als dat yder particulier, le-
vende

vende onder een regeeringe, op ſijn be ſonder oordeel ſich aenmatigen ſal, wa *zijn*, en wat een *s'anders* is. Het is der oorſprongh van alle verwarringe in een Staet te meenen dat de plicht der Onderdanen om aen der Regenten en Richters goet vinden te gehoorſamen ruſt op de equiteyt en billickheydt van haer bevelen. Welck quaedt gevoele noch verdubbeldt word als men ſeydt dat de particulieren van de equiteyt *oordelen* moeten. De *macht* der Regenten en Richters *verplicht* ons tot gehoorſaemheydt; en niet de *billickheydt*, die wy in haer bevelen ſien. *Sy* moeten na billickheydt gebieden; *wy* om de *macht* haer van Godt gegeven gehoorſamen. Maer hier van is genoech, en miſſchien, na den eyſch van dit Tractaet, te veel geſeydt wy keeren weder tot 't geen noch overich is te handelen van de byſondere noodt.

En is dit beſonderlijck aen te mercken, dat gelijck de toe-latingh van eenich ſtraf-baer quaedt in den ſtaet gebillickt wordt door de noodtſaeckelijckheydt die'er is om eenich natuerlijck goet te beſitten; op welck beſit, als *by geval* volcht het *moreel* quaedt, dat, daer die noodtſaeckelijckheydt niet kan aengeweſen worden; en dat t'ſamen door

het

het beſit van het natuerlijck goet, waer op het quaedt *by geval* volcht, niet wech genomen wordt het gevaer van de nood, men het quaedt niet toe-laten mach om het beſit van ſulck natuerlijck goet. Een exempel of twee ſal de gantſche ſaeck verklaeren. Gemerckt de *Conſumptie* die de Hoeren te Romen maecken van ganſch geen belangh is : en de Roomſche Staet ſonder eenich gevaer van te vervallen in ſwackheydt : of van eenich noodtſaeckelijck goet te miſſen, die *conſumptie* of ander wettelijck en natuerlijck gebruyck van de Vrouwen, die de hoererye plegen, miſſen kan : ſoo kan men niet ſeggen, dat'er *noodt* is om de hoererye toe te laeten : om dat men 't natuerlijck en wettelijck gebruyck van die perſoonen van doen heeft: en daerom volcht die toelatingh van quaedt niet *by geval* op 't wettelijck beſit van eenich natuerlijck goet. Want boven is ten breetſten beweſen, dat men het ſtraf-baer quaedt in den Staet niet toe laeten mach, als uyt noodt. En daerom konnen de Roomſch geſinde de toelatingh van 't woonen van de Hoeren binnen Romen niet vergelijcken met het toelaeten van de Joodtſche of Paepſche Godts-dienſt de Gereformeerde Staeten, die wy preſupponeeren

ren toe gelaeten te worden uyt nood
waer van boven geſprooocken is. Wa
het natuerlijck goet, dat de Hoeren en
ſtaet ſoude mogen toe-brengen, van ſu
ke gewicht dat een ſtaet het 't ſelve n
meer miſſen konde, als men niet miſſ
kan het winnen van een Paepſche Sta
binnen ſeeckere tijdt, en het beſit van
ſelve, uyt welcke noodt gebillickt wo
het toelaten van de Paepſche ſuperſtit,
ſoo ſou-de-men de Hoeren te Rom
oock mogen toe-laten. Oock wordt d
toe-latingh niet verſchoont om dat m
door toe-latingh van hoererye, een e
ger quaedt ſoeckt te verhoeden. Wa
men geen quaedt doen mach op dat'
goet van kome. Alſoo niemandt *Heer o*
Meeſter van Godts Wet is: en men quad
om quaet niet wiſſelen mach. Maer d
Rooms-geſinden vergelijcke met rech
de toe-latingh van de Hoer-huyſen t
Romen met de toe-latingh van de banc
van Leeningh: geſteldt dat ſulcke banc
ken ongeoorloft zijn. Ende het is te ver
wonderen, dat ſommige Theologanten
het verſtant ſoo averechs ſtaet, dat ſ
willende buyten ſchijn van reden bewee
ren, dat het met de gerechticheydt en de
liefde ſtrijdt ſich niet anders in den dienſt
van de gemeene Armen te willen laeten
ge-

gebruycken, als dat de selve hem buyten schade en verlies houden : sulck een smet op de Regeeringh en de Gereformeerde Kercken leggen en sulcke gevaerlijcke maximen in het op-lossen van questien, raeckende de conscientie, in-voeren, dat men ons in alle deele, en met alle waerheydt mach tegen werpen, 't geen wy, als het schandelijcxst de Roomsche Kerck hebben konnen verwyten : te weten, datse de hoer-huysen toe-liet. Want aengesien het woeckeren op rycken en armen *gelijck gaet*; en het laetste op het eerste niet *by geval* volcht : en dat daer-en boven de consumptie van de Pachter van de banck en sijn Cassier en dienaers niet toe-gelaeten moet worden uyt noodt; om voor te komen, door het genieten van die *consumptie*, eenich gevaer in den Staet. Dat mede, na het gevoelen van die Theologantē, het woeckeren op den armen een sonde is, soo mach de banck van leeningh niet meer toe-gelaten worden, als de hoer-huysen te Romen. Want het is met de banck dan alsoo gelegen : of yemandt seyde, ick weet een vondt om de rijcken te gerieven, mits my toe-gelaten werde op de armen te woeckeren. En te seggen dat de Regenten de banck van leeningh, hoe-wel

quaedt in zijn ſelven , mogen toe-laten, om datſe die niet miſſen konnen en om grooter on-heylen voor te komen: dat is even ſoo veel of men ſeyde,dat men hoererye wettelijck toe-laeten mach om overſpel en Sodomie te weeren. En dit zijn de Lieden die voor-geven ſoo ſeer te ſorgen voor de eere van de Kerck : en verre te zijn van die geene die kuſſens naeyen onder de ellebogen van de Sondaers.

Uyt deſe exemplen ſiet den leſer wel, dat in de gantſche queſtie van de toelaetingh van een ſtrafbaer quaedt de ſaeck hier principaelijck op aen komt, dat het quaedt *by geval* volge op het goet. Dat het beſit van 't goet ons *noodigh* , en het quaed ſtrafbaer zy. Ick ſcheyde hier nu af, om te ſchouwen en voor se komen het verdriet des verſtandige Leſers: die deſe regelen op particuliere gevallen paſſende, ſich in 't beſtier van zijn en ſijns naeſtens conſcientie ſal konnen dienen.

CAPITTEL XI.

Wat quaedt men in den Staet toe-laten moet om de liefde die wy ons Naesten schuldigh zijn:

TOt noch toe is gesproocken, hoe datmen in seeckere gevallen het quaedt mach toe-laeten uyt *noodt*. Nu sal ick in 't kort spreecken, hoe men somwylen het quaedt toe-laten mach, ja moet uyt *liefde*: al was het, dat noch algemeene noch bysondere noodt sulcx verschoonde. Boven is Wel yets geseght, dat somwylen om de plichten van liefde ontrent ons naesten, de Godts-dienst te ruch mocht gesteldt worden: thoonende dat dese Leere ruste op een generale regel van den natuerlicke Godts dienst: ick wil Bermherticheydt en geen Offerhanden. Maer nu sullen wy aenwysen, dat die selfe regel van de natuerlicke Godts-dienst ons leert, dat men oock eenich straf-baer quaedt: en dat men anders uyt den Staet soude moeten weeren, buyten een algemeyne en bysondere noodt; om de liefde die wy ons naesten schuldich zijn, ver-

draegen moet. Boven is bewesen, dat de straffe om de mensche is, en niet de menschom de straffe: en dat daerom noch Regent, noch particulier gehouden was het quaet, te straffen met gevaer van sijn *eygen verderf*. Hoe-wel het quaet te straffen een deel, van de deucht van gerechticheydt is; en Godt behaecht. Nu sullen wy aenwysen, dat wy somwylen na-laten moeten het quaedt te straffen, of te weeren; om voor te komen *het verderf van ons naesten*: en dat Godt gebied, niet allen om ons eyge selfs, maer ook om ons naestens wille, de deucht die'er is in het quaedt te weeren, te ruch te stellen. Stelt dat'er onder de Onderdanen opborreldt een nieuwe dwalinge, diemen, buyten algemeene, en bysondere noodt gesteldt zijnde, weeren moest; en niet verdraegen in den Staet, of dat tot ons quamen vluchten Joden of Heydenen: en die by gevolge in dwalinge steecken, die wy ten opsichte van ons selve, buyten noodt zijnde, niet verdragen mogen. Soo soude het konnen zijn, dat de liefde ons geboodt die lieden met haer dwalinge, en oeffeningh der selve in den Staet verblijf te gunnen. Wanneerse elders door swaere oorloogen, of uyt-steeckende wreetheyd van haer partyen geen verblijfhebben

ben konnen, om haer en de haeren, *by haer Godts-dienst blyvende*, in het leven te behouden. Of dat de Onderdanen, door sulcke of diergelijcke dwalingen verruckt zijnde, en daer halsterrich by blyvende, nergens konnen versonden worden, daerse buyten gevaer van 't leven, of van gebreck van s'levens middelen, soude mogen bestaen. Want al-hoe-wel gesteldt wordt dat soodanige dwalingen met boosheydt vermenght zijn: soo volcht niet dat Godt die boosheydt wilt geweert hebben met het *uyterste verderf* van ons naesten. Want al-hoe-wel een Staet niemandt *ongelijck* doet, self niet die geenen welckers dwalinge met geen boosheydt vermenght is, alsse weygert tot Borgers aen te nemen, de welcke een Godts-dienst hebben, die van de haere verschillende is: soo konnense even-wel tegen de *liefde*, en tegen de regel van den natuerlijcke Godts-dienst sondigen. Ick wil Barmherticheydt en geen Offerhanden.

Om dat het ongemack, dat ons naesten door dit weygeren geschapen is over te komen, geensins te vergelijcken is, by de schaede, die wy door de toe-latingh te vreesen hebben: en Godt met sulcke groote schade van ons naesten het

weeren van de onsuyverheydt van den Godts-dienst niet wil uyt-gewrocht hebben. Even op die wijs als hy van het vieren van den Sabbath de Joden excuseerde, als 't selve niet kon volbrocht worden als met groote schade van de mensch. En 't weeren van 't quaedt *op een seeckeren tijdt*, is niet meer een moreel gebodt als het *bysonder* vaceren tot den Gods-dienst *op den sevenden dach* een moreel gebodt is. Was het anders soo moest men altijdt het quaedt straffen, en weeren: hoe grooten ongemack ons naesten *by geval* daer door soude mogen komen te lyden. Om dat men noyt quaed doen mach op dat'er goet af kome. En men sou een Vader die een doodt-slager was, moeten straffen, al saghmen dat de Kinderen, door het sterren van de Vader, als door *een natuerlijcke en eygene oorsaeck* oock soude moeten sterven. Daer nochtans een bevruchte vrouw altijdt soo langh verschoont wordt, tot datse gebaert heeft. Ende indien het geschieden konde datse altijdt bevrucht bleef, soo soudese altijd van de straffe des doots verschoont blyven. En den regel boven gesteldt. *Soo lange ick mijn recht gebruyck en doe ick niemandt ongelijck*, en geldt niet daer gedisputeert wort van wercken

van

van liefde. Ick kan wel op mijn erf timmeren tot kleyne dienst van mijn eygen selve: en tot groote schade van mijn naesten, sonder hem te verongelijcken: maer niet sonder tegen de liefde te sondigen.

Gemerck dan het weeren of het straffen van het quaed *op een seeckere tijdt* geen *morele* deucht is soo leert ons den regel van den natuerlijcke Godts-dienst, *ick wil Barmherticheydt en geen Offerhanden*, dat men het weeren van het quaedt te ruch stellen moet, als wy voor ons selve weynich schade, te vergelijcken by de schade, die ons naesten te dragen heeft, te vreesen hebben: en'er geen gedachten vallen konnen, datmen het gebodt Godts van het quaedt te weeren te kleyn achte. Op die wyse en maniere als boven aengewesen is, dat men, volgens desen regel eenige geboden Godts, die in generaele termen voorgedraegen zijn, en geen bepalingh scheenen te lyden, bepaelt en restringeert. Stelt dan, dat noch algemeene, noch bysondere noodt toe liet de Joden in den Staet te verdragen: en Godt *alsoo* verboodt de selve en haeren Godts-dienst te tolereren: soudemen daer uyt mogen besluyten, dat mense in den Staet niet behoorden toe te laeten,

alwaert datſe van alle andere om leggen-de Staten en Republijcken tot'er doodt vervolcht wierden? Of dat ſwaere oor-loogen, gelijck nu onlangs, helaes, in Poolen geweeſt zijn, de ſelve uyt den lande dreef, en dwongh haer toevlucht tot ons te nemen? Ick meene neen. En achte dat wy alſoo wel gehouden zijn die arme Joden te ontfangen, te herber-gen,en verblijf te geven,als'er geen hoop is, dat ſy elders ſullen ontfangen wor-den: als de Joden gehouden waeren het vieren van den Sabbath te ruch te ſtel-len om haer naeſten in noodt te helpen. *Eſaiæ 16. vers 3.* leſen wy dat Godt de herberghſaemheydt aen die, welcke van onſe natie niet en zijn, ten hoochſten aen-beveelt. *Verberght de verdrevene, en meldet den omſwevende niet vers 4. laet mijn verdrevenen onder u verkeeren o Moab: Weeſt ghy hen een ſchuyl plaetſe.* En *Eſaiæ 21. vers 14. komt de dorſtige te gemoet met water: de inwoonders des landts,van Thema zijn de vluchtigen met broodt bejegent.*

En genomen, dat deſe Joden: of an-dere van diergelicke haetelijcke Godts-dienſt, ſoo hooch achtedende uyterlicke oeffeningh van haer zeden, en Godts-dienſt:datſe liever alle tormenten wilden uytſtaen, en dagelijcx haer lieten dooden

om

om het volharden in 't onderhouden van haer zeden, en uyterlicke Godts-dienst tegens expresse geboden van de Regenten: en dat haer, van ons uyt-gedreven zijnde, nergens een open was, soude men niet gehouden zijn deernis te hebben met die verstockte Joden! hen liever wat toe-gevende als haer alle uyt te roeyen: of haer, door haer te verdryven, tot een proy van haer Vyanden over te geven: of in plaetsen te versenden daerse souden moeten vergaen. Soude het niet te dencken zijn, dat Godt meer gedient is, dat wy barmherticheydt aen haer bewysen, te ruch stellende het gebodt van de af-goderye of valschen Godts-dienst uyt te roeyen, als hier niet geldende; dan in 't weeren van den valschen Godts-dienst, tot betooningh van onsen yver, alle de Joden om hals helpen: en alsoo als Godt op offeren? Ick dencke ja en geloove, dat Godt soo weynich gedient soude zijn met dit ontydich yveren, als het hem weynich aengenaem soude zijn datmen een Joden of Heyden door armoede of sieckte liet vergaen: om dat men wiste dat hy sijn af-goderye, of sijn blasphemisch gevoelen tegen Christum ter eerster gelegentheydt, weer openbaerlijck belyden sal. Wy behooren al-

tijdt voor oogen te hebben 't geen Christus sijn Discipulen, (met een bitteren yver gedreven zijnde,) antwoorde: *ghy weet niet van wat geest dat ghy zijt.* Soo kenne ick lieden; en onder die, mannen die voor Harders in Iseraël gaen, de welcke onder voorgeven, dat de Paepsgesinden in ons Landt onse Vyanden zijn: en datse indiense meester waeren ons alle verjagen of om-brengen souden, aen sulcke armen geen aelmoessen geven: van haer liberaelheydt ontrent andere armen hebbe ick oock niet veel gehoort: soo dat, indien andere Christenen niet meer en deden als zy, al de Paepsche armen in dese Landen van armoede souden moetẽ vergaen. Dit is onredelijk want behalven dat de meeste Paeps-gesinden sulcx niet gevoelen; veel min dat geloof in 't werck soude willen stellen: en door het doen van der Burgeren eedt het contrarie belooven: soo is het evenwel on-christelijck, om die dwalinge; die geen apparentie heeft, datse tot ons verderf van haer uyt-gewrocht sal worden, te weeren met de Papisten van honger, en ongemack te doen vergaen. Den Samaritaen was beter onderricht als sulcke Leeraers: die achtede dat de plichten van liefde ontrent alle die geoeffent moe-

sten

ften worden, die onse hulpe van doen hebben. Van sulck een geest worden mede die gedreven, de welcke al haer yver en credit aenleggen met de Regenten op te maecken om de lieden aen een valsche Godts-dienst vast zijnde met swaere placcaten te beswaeren: sonder aen te mercken, of door dit yveren de liefde die wy ons naesten schuldich zijn, geen last en lydt. Niet denckende hoe weynich het Leeraers voecht, die bysonderlijk met den sachtmoedigen Geest Christi moeten aengedaen zijn, haer yver aen te leggen tot vervolgingh van haer naesten: en daer men sulck een groot perijckel loopt, van sich te vergrypen tegen de plichten van liefde: en in welck yveren ten-minsten geen wercken van liefde haer op doen. Waerom sy haer niet licht behoorde te steecken in saecken die soo haest ten quaetsten geduyt worden: en haer by die haetelijck maken: de welcke sy alleenlijck maer door minnelicken omgangh, in 't voorhouden van de gesonde leere, winnen konnen: en door dit bitter yveren, de dwalende oorsaeck geven, om met voor oordeel tegens haer persoon en Leere in genomen te worden. Ja als men het nu al juyst gepast heeft, en de straffe soo getempert, datse geproportio-

neert zy na het quaedt, soo schijnt het dat Godt in sulcke wercken soo geen behaegen heeft, als in de wercken van liefde. David die de oorlooge des Heere gevoert; en over al rechtvaerdige straffe geoeffent hadde, mochte Godt geen Tempel bouwen: om de veelheydt der oorlogen, die hy gehadt hadde. Maer Salomon een man van Vrede, is daer toe uyt-verkoren geworden. Dit uyterlijck roepen en tieren op stoel tegen sijn partye schijnt de wyven en gemeene lieden een bewijs van yver te zijn; en een haet van 't quaedt: maer sonder reden, of men moest seggen, dat die lieden 't quaet minder haetteden, die meenen datmen geen lichamelijcke straffe exerceren mach: gelijck sodanige zijn de Mennoniten. Niet lichter (want daer wordt noch geleertheydt noch vromicheydt toe vereyscht) als, wanneermen alleen spreecken mach, de dwalingh van sijn partye met gebeer van yver te veroordeelen: Maer door goede rede, lijdtsaemheydt, gedult, en minnelijcke omgangh sijn dwalende naesten over te halen, daer is ander werck aenvast.

CAPITTEL XII.

Dat de Magistraet oock eenigh goet verbieden mach : om de misbruycken en het veel voudich quaedt dat'er mede vermenght is.

NOch is'er yets over te verhandelen, ter occasie van de voorgaende questien : waer in aengewesen is, dat de Magistraet quaedt in den Staet tolereren mach om het gebruyck van het goet, daer de menschen recht toe hebben : maer 't geen nu noch te verklaren staet, sal ons leeren, dat men somwylen het goet verbieden moet om het quaed s'halve dat'er gewoonlijck mede vergeselschapt is. En het sal blijcken dat den regel. *Maneat usus, & tollatur abusus*, niet altijdt stant grypen kan.

De wesentlicke oorsprongh dan van alle vrye regeeringe zijnde, dat de particulieren de Overheyd op-gedragen hebben de sorge van 't gemeen : waer voor sy dan oock instaen moet ; en soo voor 't gemeen sorgen, gelijck de bysondere persoonen voor 't haere, in saecken, die haer

haer de regeeringh niet aen en treckt : o
uyt haer aert de Regenten niet konne
op-gedragen worden. Soo volchter uyt
dat'er veel gevallen konnen voorkomen
in welcke het ongeoorloft is het ge-
bruyck van seecker goedt de Borgeret
toe te laeten : om dat groot misbruyck
dat'er in gepleecht wordt, en het wey-
nich nut dat de Onderdanen door het
vry gebruyck genieten ; en kleyne scha-
de die sy door het missen van dat ge-
bruyck, lyden. De reden, en Gods Woort
leeren ons, dat de Christenen haer het
gebruyck van vele saecken, die anders in
haer selven niet quaedt zijn, moeten on-
trecken: om het gevaer diese loopen van
die te misbruycken: en om dat het quaet
seecker goet soo na by leydt ; tot welck
quaet wy door swackheydt soo licht ver-
voert worden. Men kan niet seggen, dat
die waerlijcx Godt vreest, en de sonde
schout : die de occasie niet en myt, waer
door hy licht tot sonden verruckt wort.
Die toorn en gramschap onderhavig is, die
moet boven al schouwẽ de plaetsen daer
krackeel valt. En die sich soo swack be-
vindt, dat hy licht de maet van eten of
drincken te buyten gaet : die moet de
maeltyden en gasteryen schouwen. En 't
gebruyk van die dingen, in sijn selve goet
en

en wettelijck, wordt hem om het by-woonende quaedt; en het gevaer, waer mede het gebruyck vermenght is, on-wettelijck. En niemandt kan geseydt worden wel voor sijn leven te sorgen: die sijn vermaeck neemt in saecken die met gevaer vermenght zijn. Hoe kan men in oprechtigheydt Godt bidden, dat hy ons niet en leyde in quaede bekoringh: wanneer wy trachten de aenlocksèlen tot sonde alle daegh voor en by ons te hebben. Hoe kan men seggen dat die in ernste Godt bidt dat hy hem van schade behoede wil, is het hem zalich, die een deel van sijn wel-varen buyten noot aen 't lot hanght; en op de worp van een Teerling stelt. En hoe konnen de swacken voorgeven, dat sy arbeyden in deucht en goede maniere, toe-te-nemen: die alle daegh quaet geselschap handelen. Seeckerlijck wetende, dat het ten opsicht van haer waer is, dat quaede t'samen spreeckinge goede manieren bederven. 1. *Cor.* 15. *v.* 32.

Gelijck dan de particulieren in seeckere gevallen haer ontrecken moeten het gebruyck van goede dingen. Soo moeten de Regenten meenichmael in gelijcke gevallen haer Onderdanen door wetten, en geboden onthouden en verbieden het gebruyck van 't geen in sijn selve goet is.

En

En dit is een teere ſaeck voor de Regenten: en die met een groote voorſichtigheyd moet gehandelt worden. Wel opwegende het gevaer tegen het goet en nut dat de Gemeente door het gebruyck van een goede ſaeck hebben kan. En niet alleen acht nemende op de rijcken; maer oock op de arme Onderdanen. Oock wel onderſoeckende of niet lichter het quaedt dat het goet vergeſelſchapt wech te nemen is: als het goet te verbieden. Een gebod dat men op Sondaegen geen gelagen ſetten mach, als men op de rijken alleenlijck ſiet, ſchijnt ganſch geen onbillickheydt in ſich te hebben. Om dat het ongemack, dat de rijcken daer door lyden, die 't geen tot verquickingh van geeſt en lichaem, na een weeckelicke occupatie en vermoetheydt in haer beroep noodich is, in huys genoech weten te bekomen. Maer ten opſicht van den armen, die boven al wel een uyt-ſpanningh van doen hebben, heeft dat gebodt wat meer bedenking, om de ſelve rede oordeele ick dat het beroep van tappers die alleenlicke gelagen ſetten niet alleen wettelick en ſonder ſonden kan geſchieden; maer ten opſicht van vele arme Ambachts-luyden die het niet gelegen is Bier in te leggen, en geoorloft is, door een ſoeten

praet,

raet, en een teugh goet Bier de moeye-
jckheydt van hare dagelijckſe arbeydt
e verſetten, noodich is. Men ſoude oock
ichter de exceſſen die op de maeltyden
gepleecht worden, van de maeltyden
konnen ſchyden: als de maeltyden in het
geheel verbieden: ſonder de welcke een
Burgerlicke gemeenſchap naulijcx be-
ſtaen kan. Soo is het beter de Kerck te
laten ſtaen, die ſuperſtitieuſelick de naem
van eenich Heylich draecht, als om het
miſbruyck in de naem, de Kerck af-bre-
ken. Soo ſal een onpartydich Chriſten
niet oordeelen dat men een Biſchop en
de mede Regenten van het Biſdom:
wanneerſe haer tot de Gereformeerde
religie bekeeren van haer wereldtlijcke
macht, en emolumenten daer aen vaſt
zijnde ontſetten moet, om eenige ſuper-
ſtitie die daer mede mochte vermenght
zijn. Hier ſoude den regel te pas komen.
maneat uſus, tollatur abuſus. Als den Bor-
ger het goet licht miſſen kan: en groot
quaedt geſchapen is te ſpruyten uyt het
nut dan dat weynich goet; ſoo gebiet de
voorſichticheydt dat men eer het goet
miſſe: als het goet met ſulck een gevaer
hebbe. Het miſſen van een eerlicke be-
graeffenis kan niet op-halen de ſchade
die een ſtaet te vreeſen heeft: wanneer
men

men voorsiet dat de Gemeente ontrent het graf af-goderye en superstitie sal plegen. En Godt wilde daerom dat Mose in een verborgen plaetse soude begraven worden. Wederom geheele jaermerckten te verbieden : om de ongeregeltheden die'er gepleecht worden, soude ick niet konnen prysen. Maer oock spellen daer meest lichtvaerdicheyt in gepleecht wordt, toe te laten, om het weynich goet dat'er in is : en 't geen rijcken en armen, en de Stadt licht missen konnen, soude ick weder misprysen. Gelijck het toestaen van het hedendaechsche Comedie spelen : al-hoe-wel'er somwylen Comedien souden mogen gespeelt worden, die veel eerlijck vermaeck, met weynich toe-vallich quaedt, aen de Borgeren gaven. Om dat sulcke Comedien weynich gespeelt, en de anderen niet alleen veel quaets in haer selven hebben : maer oock met soo veel abuysen vergeselschapt zijn dat het nut van het eerlijck vermaeck en onderwijs, dat daer in soude mogen zijn nergens na het quaedt op-haelen kan. En de Borgers de schade van dat vermaeck, en onderwijs te missen met duysent andere eerlicke vermaecken versetten konnen. Soo soude ick oock oordeelen van de baelen indien'er ten meesten tijdt

ſulcke lichtvaerdicheydt in gepleecht wordt als men ſeydt. Maer ſoude het weer anders verſtaen van het leeren Danſen. Want het danſen in ſijn ſelven volgens, het gevoelen van alle Theologanten, geen quaet zijnde; maer om de abuyſen die'er gemeynlijck mede vermenght zijn van onſe Kercken verdacht gehouden wordende : ſoo moet in bedencken komen de dienſt en ondienſt die in een Gemeente door het leeren van die exercitie ontſtaen kan. Ick achte tot een eerlicke op-voedingh niet minder noodich te zijn, dat men het lichaem wel en gevoechlick weet te dragen en te buygen, als datmen de tonge tot het formeeren van een goede en bevallicke tael wel weet te beſtieren. En is het prijſſelijck dat yemandt ſijn ſangh na maet en konſt regelen kan, t'ſamen de handen daer toe gebruyckende:hoe kan het qualijck voegen, datmen het gantſche lichaem met te voeten te gelijck, na de maet weet te bewegen. Als men ſich onthout van dartele lichtvaerdige gebeeren, niet over een komende met de deftichеydt van een Chriſten:welcke hy in alle ſijn handel en wandel behoort uyt te beelden. En hoe licht kan yemandt in 't privè die oeffeninge leerende uyt-kieſen ſulcke danſ-

ſen, die beſtaen konnen met de zedicheyd van een Chriſten. Ick ſoude dan niet konnen pryſen, dat men de ledemaeten in 't gemeyn af-vordert beloften van niet te ſullen danſen. Maer ſoude oordeelen genoech te zijn tot weeringh van ergerniſſe, te eyſſchen beloften van geen ydelheydt in 't gemeen te plegen: en alſoo de wereldt niet gelijck-formich te worden. Voorts ſorch dragende dat'er geen lichtvaerdige danſen, die met de ſtaticheydt en deſticheyd van een Chriſten niet over een komẽ gepleecht wierden, en dan een Litmaet van de Chriſtelicke Gemeynte af-vorderen beloften van niet te danſen: wanneer door een quade gewoonte niet als lichtvaerdige danſen in het gebruyck zijn.

Waerlijcx indienmen deſe ſnaer van het af-ſchaffen van het goet om het miſbruyck dat'er in is, niet teer en handelt: ſoo ſal een Chriſten in vele dingen, buyten nood, van ſijn vryheydt berooft worden: en dat het voornaemſte is Steden en Landtſchappen ſullen tot armoede, en ſulcke ſwackheydt komen, datſe niet ſullen konnen vervallen de koſten noodich tot haerer beſchermingh, en tot onderhoudt van Kerck en Politie, en die nu meeſt op ſulcke placcaten en reglemen-

ten

ten aenhouden, souden misschien van de eerste zijn, die onder voorgeven van elders meer dienst te konnen doen, een Borgerye wanneerse quam te vervallen, verlaten souden. Guntmen geen inwooningh aen Paeps-gesinde persoonen, men mist den toe-loop van Vreemdelingen, het nut van de consumptie, men verrijckt sijn Nabueren tot sijn eyge verderf. En dit alles om een toevallich quaed, 't welk misschien niet grooter is als het quaedt dat een groot deel van de vocatien der Burgeren vergeselschapt. Is een Schoen, en Kleermaker niet meer besich in de lieden in haer wereldtsche ydelheydt te dienen, als in 't geen noodt, of een eerlicke sinnelijckheyd vereyscht. Van de verkofte Wynen wordt'er wel twee deelen van drie in overdaet verdaen. Soo worden er weynig maeltyden gehouden, daer een Christelijcke maticheydt en soberheydt betracht word. Ick swyge van die Koop-luyden, die de Fransche waren verkoopen: en professie doē van alle nieuwe, coleurē stoffen en fatsoenen eerst te hebben: en alsoo haer werck te maecken van de lieden in haer ydelheyt stof toe te dienen. Hoe soudemen de vocatie van tappers, van paruyckmaeckers, Kappesetters, &c. voor on-christelijck konnen keuren:

of

of de lieden aenraden van daer van afſtandt te doen, onder dreygementen van ban en excommunicatie: en de andere over het hooft ſien. Men heeft dit oock in achtingh te nemen, dat vele dingen ſeeckere ſlach van menſchen niet en paſſen, de welcke van andere ſonder ſonde gepleecht worden: ſoo dat een toevallich quaedt in de een eenich goet vergeſelſchapt, in de ander niet. En wy miſſen hier in meenichmael, dat wy op dit onderſcheyt geen acht nemende, in andere, die van ons in conditie van leven verſchillen ten hoochſten miſpryſen, 't welk wy oordeelen ons ſeer qualijck te voegen. In een arm Ambachs-man wordt ſulcke defticheydt van maniere en omgangh niet vereyſcht, als in een aenſienlick Borger: en daerom zijn het in haer dickmael geen ongeregelde plaiſieren, door de Magiſtraet of de Kerck te weeren en te ſtraffen; de welcke in een aenſienlijck Borger voor ſoodanige plaiſieren ſouden te houden zijn.

Dit ſijn myne gedachten, de welcke ick over de vrage, of een Chriſtelijcke Magiſtraet eenich quaedt in den Staet mach toe laten, hebbe gehadt; en die op het papier gebracht die ick nu goet gedacht hebbe door den druck gemeen te

maec-

naecken. Ick hebbe hier in , op gunſt
och ongunſt geſien, en geſproocken ſoo
ls ick het in conſcientie verſtonde. Dat
veet Godt. Wenſte wel dat het oock
an andere ſoo op genomen wierde , en
iemandt yets tegen my in 't particulier
p nam , Sich genoegende met reden my
e ondergaen in ſaken, daerſe meenen dat
ck mochte gemiſt hebbe. Maer datſe
och daer toe niet komen ſonder eerſt
nijn meeninge wel gevat te hebben.
Vant dit is my meer als eens gebeurt,dat
nen my opinie heeft aengeſchreven , als
etrocken uyt mijn Schriften ; waer op
ck noyt gedacht hadde: en waer van tael
och teecken in mijn Tractaten te vin-
en was. De haet die men meenichmael
egen een perſoon heeft op-genomen, en
ngedult , dat men niemandt mach hoo-
en ſpreecken , die van ons verſchilt , of
nſe opinie beſtrijt , om dat wy ons of
net Flatteurs , of ſlechte lieden omſet
rinden, die gewoon zijn ons toe te ſtaen,
oe ongerijmde ſaeck wy oock dryven,
naken dat wy meenichmael met voor-
ordeel van het gevoelen van onſe partye
preecken ; ende dat dan met alle erger-
icke en aenſtootelicke conſequentien
eſwaren. Ick wil hoopen dat my ſulcx
iet ontmoeten ſal. Ende indien het an-
ders

ders uytvalt, dencke met Godts genae
ſchrap te ſullen ſtaen, en de goede ſaec
niet te beſwijcken; voorſtaende m
ſeggen en ſchryven 't geen ick op God
Woordt en de goede rede geloove ge
grondt te zijn.

EYNDE.

